

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«Η παραβατικότητα των ανηλίκων στο διαδίκτυο:
Η περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης»*

Κωνσταντίνα Παπαδάκη

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ανθοζωή Χάιδου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου, Διευθύντρια Ερευνών, ΕΚΚΕ

Χριστιάνα Κωνσταντοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Παπαδάκη Κωνσταντίνα, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

*Στην οικογένεια μου που στηρίζει έμπρακτα κάθε όνειρο μου και
στη γιαγιά μου που μου έμαθε από μικρό παιδί, να
υπερασπίζομαι αυτούς που το έχουν ανάγκη...*

*«Υπερασπίσου το παιδί, γιατί αν γλιτώσει το παιδί
υπάρχει ελπίδα...»¹*

¹ Κάποτε θα 'ρθουν να σου πουν, Λευτέρης Παπαδόπουλος, Μίκης Θεοδωράκης, 1979

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, καθηγήτρια Ανθοζωή Χάιδου για την εμπιστοσύνη της ανάθεσης, τη βοήθεια που μου παρείχε κατά τη συγγραφή του παρόντος πονήματος με τις χρήσιμες συμβουλές της αλλά και για όλα όσα μας δίδαξε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μας σπουδών , καθώς και τη Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου και την καθηγήτρια Χριστιάνα Κωνσταντοπούλου που μου πρόσφεραν εξίσου την πολύτιμη βοήθειά τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα που θα αναλυθεί στη παρούσα διπλωματική εργασία είναι η «Παραβατικότητα των ανηλίκων στο διαδίκτυο: η περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης». Στη σημερινή εποχή της πληροφορίας και των τεχνολογικών εξελίξεων παρατηρείται μια αυξανόμενη μετατόπιση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων στο διαδίκτυο. Ιδίως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram, Twitter κα) έχουν μεγάλη απήχηση στον πληθυσμό, με τους νέους να αποτελούν την ηλικιακή ομάδα που εμφανίζει τη μεγαλύτερη ενασχόληση με αυτού του είδους τις διαδικτυακές πλατφόρμες. Ως εκ τούτου, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παρουσιάζονται καθημερινά ποικίλες παραβατικές συμπεριφορές που διαπράττονται από ανήλικους αλλά και συμπεριφορές που έχουν αναχθεί σε εγκληματικές και προκαλούν την κοινωνική αντίδραση. Σκοπός λοιπόν της παρούσας μελέτης είναι η ερμηνεία αυτού του κοινωνικού φαινομένου, η ανάδειξη τέτοιων παραβατικών συμπεριφορών που διαπράττονται από ανήλικους, η εστίαση σε τρόπους πρόληψης τέτοιων περιπτώσεων παραβατικότητας αλλά και η νομοθετική αντιμετώπιση του ζητήματος από πλευράς της Πολιτείας. Μεθοδολογικά, η προσέγγιση του ιδιαίτερου αυτού κοινωνικού φαινομένου θα πραγματοποιηθεί με δευτερογενή βιβλιογραφική ανάλυση.

ABSTRACT

The topic to be analyzed in this dissertation is "Juvenile delinquency on the Internet: the case of social media". In today's age of information and technological developments, there is a growing shift in people's daily lives on the internet. In particular, social media (Facebook, Instagram, Twitter, etc.) have a great impact on the population, with young people being the age group that shows the greatest involvement with this type of online platforms. As a result, social media often presents a variety of delinquent behaviors committed by minors and behaviors that result in criminal but repressed social reactions. The purpose of this study is the interpretation of this social phenomenon, the emergence of such delinquent behaviors committed by minors, the focus on ways to prevent such cases of delinquency and the legal treatment of the issue by the State. Methodologically, the approach of this particular social phenomenon will be carried out with secondary bibliographic analysis.

Λέξεις-κλειδιά: παραβατικότητα, ανήλικοι, κυβερνοχώρος, μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Keywords: deviant behavior, juvenile delinquency, minors, cyberspace, social media

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΜΕΡΟΣ Α΄ : ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙ ΝΕΟΙ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ	10
1.1 Ψηφιακή εποχή: Ηλεκτρονικός υπολογιστής και διαδίκτυο	10
1.2 Μέσα κοινωνικής δικτύωσης.....	14
1.2. ^α Facebook	18
1.2. ^β Instagram.....	19
1.2. ^γ Twitter.....	20
1.2. ^δ Tik Tok	20
1.3 Ο ρόλος του διαδικτύου στη σύγχρονη ζωή και η ψηφιοποίηση της κοινωνίας	21
1.4 Ο ιδιαίτερος ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη κοινωνική ζωή των νέων.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ	30
2.1 Διάκριση των όρων παραβατικότητα και εγκληματικότητα ανηλίκων	30
2.2 Οριοθέτηση ανηλικότητας.....	32
2.2. ^α Ποινικά ανεύθυνοι ανήλικοι	33
2.2. ^β Ποινικά υπεύθυνοι ανήλικοι	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ/ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ	35
3.1Η επίδραση του διαδικτύου στην εγκληματικότητα.....	35
3.2 Ορισμός ηλεκτρονικού εγκλήματος και κυβερνοεγκλήματος	36
3.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κυβερνοεγκλήματος.....	38
ΜΕΡΟΣ Β΄ : Η ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ.....	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ο ΑΝΗΛΙΚΟΣ ΩΣ ΔΡΑΣΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ	40
4.1 Αιτιολογικές προσεγγίσεις διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων	40
4.1. ^α Θεωρίες μάθησης.....	44
4.1. ^β Θεωρίες ώθησης	49
4.1. ^γ Θεωρίες ελέγχου	53
4.2 Παραβατικές/εγκληματικές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.....	65
4.2. ^α Ο εθισμός του ανηλίκου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.....	65
4.2. ^β Ηλεκτρονικός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο (Cyberbullying)	70
4.2. ^γ Ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου μεταξύ ανηλίκων (Sexting)	73
4.2. ^δ Εκδικητική πορνογραφία με δράστη ανήλικο (Revenge Porn)	75
4.2. ^ε Παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο (Cyberstalking)	76
4.3. Συμπέρασμα κεφαλαίου	77
ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ.....	78
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΕΠΙΣΗΜΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ	78
5.1 Ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος	78
5.2 Πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης	79
5.2. ^α Ο ρόλος της οικογένειας.....	80
5.2. ^β Ο ρόλος του σχολείου.....	84
5.2. ^γ Ο ρόλος των ομηλίκων	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ	86

6.1 Επίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος.....	86
6.2 Νομοθετικά μέτρα καταπολέμησης της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο.....	88
6.2. ^α Σύμβαση της Βουδαπέστης	88
6.2. ^β Οδηγία 2013/40/ΕΕ.....	89
6.2. ^γ Νόμος 4111/16	89
6.3 Η πρόληψη της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων.....	90
6.3. ^α Η συμβολή και ο ρόλος της Δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος.....	90
6.3. ^β Ο ρόλος του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου.....	91
6.3. ^γ Ο ρόλος της Europol και Interpol	91
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ	95
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ	100

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ήδη από τη δεκαετία του 1970, η εισβολή της ηλεκτρονικής τεχνολογίας και της πληροφορικής σήμαναν την έναρξη της Τεχνολογικής Επανάστασης και αποτέλεσαν το κομβικό σημείο εκκίνησης και μετάβασης σε μια νέα εποχή, αυτή της ψηφιακής. Διανύοντας τον 21^ο αιώνα, γινόμαστε θεατές αλλά και συμπρωταγωνιστές ραγδαίων τεχνολογικών και πληροφορικών εξελίξεων, που εισβάλλουν καθημερινά όλο και περισσότερο στη ζωή μας. Ιδίως το διαδίκτυο χρησιμοποιείται πάνω από το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού της γης, μετατρέποντας την ανθρωπότητα σε ένα πλανητικό χωριό. Δε νοείται πλέον ζωή χωρίς τη χρήση του διαδικτύου, αφήνοντάς του χώρο εισχώρησης σε όλες τις πτυχές της καθημερινής μας ζωής επαγγελματική, κοινωνική, πολιτική, οικονομική, ψυχαγωγική κ.λπ. Αυτό οφείλεται κυρίως, στην ανάδυση μέσω του διαδικτύου μιας παγκόσμιας υπερδύναμης, αυτής των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Οι διαδικτυακές πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης εκμηδένισαν τις χωροχρονικές αποστάσεις στην επικοινωνία, με αποτέλεσμα να έχουν τεράστια απήχηση στο μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, ανεξαρτήτως ηλικίας. Ως εκ τούτου, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν ενταχθεί ολοκληρωτικά στη ζωή των ανθρώπων και ασκούν μεγάλη επιρροή ιδίως σε παιδιά και εφήβους. Η σημερινή νεολαία έχει γεννηθεί σε μια ψηφιοποιημένη κοινωνία, όπου η διαδικτυακή αλληλεπίδραση μέσω των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης θεωρείται status quo. Παρόλα αυτά, οι ανήλικοι αποτελούν μια ευαίσθητη πληθυσμιακή ομάδα αφενός λόγω του νεαρού της ηλικίας τους και αφετέρου λόγω του εύπλαστου χαρακτήρα τους, πράγμα που ανησυχεί ιδιαίτερα αναφορικά με την επιρροή που μπορεί να έχουν τα εν λόγω ψηφιακά μέσα στη ζωή τους. Δεδομένου, ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν στη σύγχρονη εποχή έναν από τους βασικότερους φορείς κοινωνικοποίησης της νεολαίας, με αποτέλεσμα οι «φιλίες» των δημοφιλών ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης να έχουν υποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό την ανθρώπινη επαφή και να έχουν παρεισφρήσει στις ανθρώπινες σχέσεις των νέων. Από την άλλη, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να έχουν προσφέρει καινούργιες δυνατότητες στην ψυχαγωγία και την αλληλεπίδραση αλλά παρέχουν και πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση παραβατικών συμπεριφορών που προκαλούν τόσο την επίσημη όσο και την ανεπίσημη κοινωνική αντίδραση.

Ως εκ τούτου, το παρόν πόνημα έχει ως στόχο την ανάδειξη και ερμηνεία τέτοιων παραβατικών συμπεριφορών που διαπράττονται από ανήλικους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ως βασικές *ερευνητικές υποθέσεις* για το ζήτημα αυτό, τέθηκαν αφενός η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η κοινωνικοποίηση των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλοτριώνει τις ανθρώπινες σχέσεις και αφετέρου, εφόσον η κοινωνική ζωή των νέων έχει μετατοπιστεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τότε πιθανόν και η παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων να εκδηλώνεται μέσω αυτών των δικτύων. Ακόμα, πρόκληση της παρούσας μελέτης αποτελεί το κατά πόσο οι παραδοσιακές θεωρήσεις για την αιτιολόγηση της παραβατικότητας των ανηλίκων μπορούν να εφαρμοστούν και στη περίπτωση της διαδικτυακής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Για τους σκοπούς αυτής της μελέτης δεν θα γίνει περιορισμός με βάση την ποινική ανηλικότητα αλλά θα περιληφθούν όλοι οι ανήλικοι κάτω των 18 ετών σύμφωνα με τη Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού. Αυτή η επιλογή έγινε κυρίως για δύο λόγους, αρχικώς, γιατί η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό και από παιδιά κάτω των 12 ετών και δεύτερον, γιατί ο ανήλικος μπορεί να είναι δράστης και θύμα διαδικτυακού εγκλήματος και μικρότερης ηλικίας, για αυτό θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθούν όλες οι ηλικίες κάτω των 18 ετών. Ακόμα, στη

παρούσα μελέτη επειδή η έννοια της παραβατικότητας είναι ευρύτερη, με αποτέλεσμα να εμπεριέχει τόσο παρεκκλίνουσες συμπεριφορές που δεν στοιχειοθετούνται ως εγκληματικές αλλά προκαλούν την κοινωνική αντίδραση όσο και εγκληματικές πράξεις προτιμήθηκε σκόπιμα, καθώς στα επόμενα κεφάλαια θα γίνει λόγος όχι μόνο για πράξεις που κινητοποιούν τον ποινικό μηχανισμό αλλά και για πράξεις που αν και τη δεδομένη στιγμή στον ελλαδικό χώρο δεν είναι ποινικοποιημένες, συνιστούν παραβατική συμπεριφορά. Ενώ, ως προς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιλέχθηκαν προς ανάλυση τα πιο δημοφιλή τη δεδομένη χρονική στιγμή στους νέους.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης λαμβάνει χώρα μια ιστορική ανασκόπηση του ηλεκτρονικού υπολογιστή, του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Ακόμα, γίνεται μια εισαγωγή σε ορισμούς γύρω από τις παραπάνω έννοιες και αναδεικνύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ενώ, αναλύονται και επεξηγούνται διεξοδικά οι όροι της ανηλικότητας και της παραβατικότητας/εγκληματικότητας. Στο επόμενο μέρος της εργασίας, εισερχόμαστε στο κύριο θέμα προς διερεύνηση, που είναι η ανάδειξη των παραβατικών συμπεριφορών των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επιχειρείται η προσπάθεια αιτιολόγησης τους μέσα από σύγχρονες εγκληματολογικές θεωρίες. Τέλος, στο τρίτο μέρος του παρόντος πονήματος γίνεται αναφορά στον ανεπίσημο και επίσημο κοινωνικό έλεγχο της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οι νέοι στην εποχή της πληροφορίας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης

1.1 Ψηφιακή εποχή: Ηλεκτρονικός υπολογιστής και διαδίκτυο

Ήδη από τα μέσα του 20^{ού} αιώνα και έπειτα έχουμε εισέλθει σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από έντονες αλλαγές στο τομέα της παραγωγής, γεγονός που επέφερε σημαντικές κοινωνικοοικονομικές και όχι μόνο ανακατατάξεις.² Άλλωστε, όπως είναι ήδη γνωστό οι αλλαγές στο τομέα της παραγωγής είναι αυτές που ιστορικά, έχει αναδειχθεί, ότι επιφέρουν ποικίλες συνέπειες στο κλίμα κάθε εποχής. Σύμφωνα με την επιστημονική κοινότητα η εκμηχάνιση της παραγωγής ήταν αυτή που σηματοδότησε την Α΄ Βιομηχανική Επανάσταση στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα και το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.³ Η εκμηχάνιση της παραγωγής αρχικώς μέσω του υδροτροχού και κατόπιν της ατμομηχανής είχε ως κύρια αποτελέσματα την εργοστασιακή παραγωγή με την παράλληλη συρρίκνωση του αγροτικού πληθυσμού, την βιομηχανική οικονομία, και την αστικοποίηση.⁴ Μετέπειτα, γύρω στο 19^ο αιώνα, την περίοδο από το 1850 έως το 1880 η χρήση της μηχανής μέσω του ηλεκτρισμού ήταν αυτή που επέφερε την Β΄ Βιομηχανική Επανάσταση.⁵ Η Β΄ Βιομηχανική επανάσταση επεκτάθηκε σε όλες τις Η.Π.Α. και τη Δυτική Ευρώπη με άμεσες συνέπειες το βιομηχανικό καπιταλισμό και ειδικότερα την ανάπτυξη άνθρακα και χάλυβα, την περαιτέρω αστικοποίηση, την επέκταση των σιδηροδρομικών δικτύων αλλά και μια σειρά από τεχνολογικές προόδους στις συγκοινωνίες και στις επικοινωνίες.⁶ Η σημαντικότερη δε ανακάλυψη της εποχής αυτής ήταν το φορντικό μοντέλο παραγωγής, που ήταν καταπέλτης στη βιομηχανία του αυτοκινήτου και έκανε προσιτό το αυτοκίνητο στα ευρύτερα αστικά στρώματα.⁷ Οι δύο παραπάνω επαναστάσεις έχουν ως κοινό σημείο τον έλεγχο της μηχανής από τον άνθρωπο, ώστε να εκμηχανισθεί και να μεγιστοποιηθεί η παραγωγή.⁸ Αντίθετα, η αναδυόμενη κατά τη δεκαετία του 1970 Γ΄ Επανάσταση που αφορά στην εισβολή της ηλεκτρονικής τεχνολογίας και της πληροφορικής, σηματοδοτεί μία άλλη εποχή αυτή της Τεχνολογικής Επανάστασης. Ο όρος «Τεχνολογική Επανάσταση» επιλέγεται αφού σε αυτή την ιστορική εποχή η έννοια της μηχανής αντικαθίσταται από την έννοια της πληροφορίας. Η πληροφορία είναι αυτή που αντικαθιστά πλέον τον άνθρωπο και όχι η μηχανή.⁹ Έτσι, υποστηρίζεται ότι περνάμε σε μια μεταβιομηχανική κοινωνία όπου «αφήνουμε πίσω μας τον κόσμο της βιομηχανίας και το καθιερωμένο φαντασιακό του πλαίσιο- τα σύγχρονα εργοστάσια στο περιβάλλον της πόλης, τον βαρύ μηχανικό εξοπλισμό και τον πανταχού παρόντα

²Robins K., Webster F., *Η εποχή του Τεχνοπολιτισμού. Από την κοινωνία της πληροφορίας στην εικονική ζωή*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, σ. 23

³Παυλόπουλος Π., *Από την βιομηχανική επανάσταση στην τεχνολογική*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2019, σ. 19-20

⁴Στο ίδιο, σ. 19-20

⁵Στο ίδιο, σ. 21

⁶Στο ίδιο, σ. 22-25

⁷Στο ίδιο, σ. 28

⁸Στο ίδιο, σ. 37

⁹Στο ίδιο, σ. 38

θόρυβο μαζί με τους πολυπληθείς άντρες ντυμένους με φόρμες εργασίας. Στη θέση του μας λένε ότι μπαίνουμε σε μία νεωτερική εποχή· μία εποχή που χαρακτηρίζεται από τεχνολογίες της πληροφορίας και δικτυωμένα γραφεία και όχι από τη δύναμη του άνθρακα ή του ατμού και την εξάπλωση των εργοστασίων».¹⁰ Πιο αναλυτικά, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μια σειρά από νέες τεχνολογικές προόδους στο χώρο της επιστήμης όπως οι ανακαλύψεις στο χώρο της μικροηλεκτρονικής¹¹ με τις διαδοχικές εξελίξεις του τρανζίστορ (1947), του ολοκληρωμένου κυκλώματος (1957) και του μικροεπεξεργαστή (1971) επιφέρουν την απαρχή μιας νέας εποχής, αυτή της ψηφιακής.¹² Η τεχνολογική αυτή επανάσταση που χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή της τεχνολογίας και της πληροφορικής επεκτείνεται τόσο στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες όσο και στις χώρες του τρίτου κόσμου.¹³ Από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές διεισδύουν τόσο στη βιομηχανία όσο και στο εμπόριο, πράγμα που ενισχύθηκε από τη μείωση του κόστους κατασκευής τους και την ταυτόχρονη βελτίωση των επιδόσεών τους, με αποτέλεσμα το 1980 να κάνουν την εμφάνισή τους και οι πρώτοι προσωπικοί υπολογιστές.¹⁴ Η μετατόπιση από την ηλεκτρομηχανική στην ψηφιακή τεχνολογία αύξησε την χωρητικότητα και την ταχύτητα μετάδοσης των επικοινωνιακών δικτύων, γεγονός που επέφερε σημαντικές αλλαγές.¹⁵

Σε αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να λάβει χώρα μια ιστορική επισκόπηση του ηλεκτρονικού υπολογιστή που αποτέλεσε το κεντρικό σημείο της τεχνολογικής επανάστασης και της αναδυόμενης ψηφιακής εποχής. Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής με την έννοια που είναι ευρέως γνωστή στις μέρες μας και όχι ο μηχανικός υπολογιστής, όπως για παράδειγμα οι πρώτες αθροιστικές μηχανικές συσκευές που εμφανίστηκαν κατά το 17^ο αιώνα, έλαβε χώρα την περίοδο του μεσοπολέμου (1918-1939) με την εξέλιξη της μικροφυσικής στο πεδίο της κβαντομηχανικής.¹⁶ Οι εξελίξεις αυτές αφορούσαν την «ηλεκτρονικοποίηση» του ηλεκτρονικού υπολογιστή ενώ και αργότερα στα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι επιστημονικές ανακαλύψεις όπως αυτή του von Neumann για την αποθήκευση των προγραμμάτων των υπολογιστών σε εσωτερική μνήμη των ίδιων και όχι σε εξωτερικές κάρτες μετέτρεψαν τον μηχανικό υπολογιστή σε ηλεκτρονικό ήδη από τις δεκαετίες του 1940-1950.¹⁷ Μία από τις σημαντικότερες δε εφευρέσεις που μετέτρεψε τον ηλεκτρονικό υπολογιστή από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και έπειτα όπως τον γνωρίζουμε σήμερα ως προς τις αρχές λειτουργίας και τις ιδιότητές του ήταν το τρανζίστορ. Έτσι, ο πρώτος ηλεκτρονικός υπολογιστής κατασκευάστηκε το 1939 από τους Atanasoff και Berry όπου αργότερα το 1945 στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας θα κατασκευαστεί και ο Electronic Integrator and Calculator (ENIAC)

¹⁰Allen J., «Μεταβιομηχανισμός και Μεταφορντισμός», στο Hall S., Held D., McGrew A., *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, δ' έκδοση, Σαββάλας, Αθήνα, 2003, σ. 249-323, σ. 249-250

¹¹Μικροηλεκτρονική: «Είναι ο κλάδος της ηλεκτρονικής τεχνολογίας που εφαρμόζει τις θεωρίες, τις τεχνικές και πρακτικές μεθόδους των φυσικών επιστημών, για τη δημιουργία μικροηλεκτρονικών διατάξεων, μικροεπεξεργαστών, ενισχυτών, αναλογικών κυκλωμάτων, αισθητήρων, κ.ά., με στόχο την κατασκευή μικρότερων σε κλίμακα, ταχύτερων και πιο ευέλικτων και οικονομικά φθηνότερων ηλεκτρονικών συσκευών. Με λίγα λόγια, η Μικροηλεκτρονική σμικρύνει περισσότερο τις μικροηλεκτρονικές ψηφίδες (chips), δίδοντας στις υπολογιστικές διατάξεις νέες δυνατότητες αποθήκευσης και επεξεργασίας πληροφοριών». Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία, πολιτική*. Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2021, σ. 26.

¹²Allen J., «Μεταβιομηχανισμός και Μεταφορντισμός...» ό.π., σ. 297

¹³Παυλόπουλος Π., *Από την βιομηχανική επανάσταση...*, ό.π., σ. 29

¹⁴Στο ίδιο, σ. 29

¹⁵Στο ίδιο, σ. 30

¹⁶Λάζος Γ., *Πληροφορική & έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001, σ. 19

¹⁷Στο ίδιο, σ.19

ηλεκτρονικός υπολογιστής, ο οποίος αποτέλεσε την πρώτη γενιά ηλεκτρονικών υπολογιστών.¹⁸

Σταδιακά ο ηλεκτρονικός υπολογιστής μετατράπηκε τόσο σε επεξεργαστή δεδομένων και πληροφοριών όσο και σε επικοινωνιακό μέσο, μέσω των δυνατοτήτων που δόθηκαν από τη δικτύωση μεταξύ των διεθνών δικτύων.¹⁹ Ήδη, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα ο ηλεκτρονικός υπολογιστής άρχισε να γίνεται προσιτός και στους απλούς πολίτες. Για αυτό, ήταν αναγκαία τόσο η εννοιολογική όσο και η νομική οριοθέτησή του. Σύμφωνα με το νομοθετικό πλαίσιο των Η.Π.Α. ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ορίζεται ως «μια ηλεκτρονική συσκευή (device) που εκτελεί λογικές, αριθμητικές και μνημονικές (memory) λειτουργίες μέσω της διαχείρισης (manipulation) ηλεκτρονικών ή μαγνητικών ωθήσεων, και περιλαμβάνει όλες τις παροχές εισόδου, εξόδου, διαχείρισης, αποθήκευσης, λογισμικού και επικοινωνίας που συνδέονται ή σχετίζονται με τον υπολογιστή».²⁰ Ακόμα, σύμφωνα με το νομοσχέδιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης των Η.Π.Α., η έννοια του υπολογιστή διακρίνεται μεταξύ «υπολογιστή» (computer), «υπολογιστικού συστήματος» (computer system), και «υπολογιστικού δικτύου» (computer network). Ως υπολογιστής λοιπόν ορίζεται «μία ηλεκτρονική, μαγνητική, ηλεκτροχημική ή άλλη υψηλής ταχύτητας στην επεξεργασία δεδομένων (data) συσκευή, η οποία εκτελεί λογικές, αριθμητικές ή αποθηκευτικές λειτουργίες, και περιλαμβάνει κάθε αποθήκευση δεδομένων ή επικοινωνιακή διευκόλυνση σε σύνδεση με την συσκευή».²¹ Ακόμα, ως σύστημα υπολογιστών ορίζεται «μία διάταξη συνδεδεμένων ή μη-συνδεδεμένων σε σχέση μεταξύ τους υπολογιστών, εξοπλισμού υπολογιστών, συσκευές και λογισμικό».²² Ενώ, ως δίκτυο υπολογιστών ορίζονται «δύο οι περισσότεροι-α διασυνδεδεμένοι-α οι υπολογιστές, τερματικά υπολογιστών ή συστήματα υπολογιστών».²³ Τέλος, αυτή η διάκριση ισχύει και στη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά εδώ τονίζεται κυρίως ότι η ηλεκτρονική αυτή συσκευή πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως μέσο επεξεργασίας, αποθήκευσης και μεταβίβασης δεδομένων.²⁴ Δίνεται δηλαδή παραπάνω έμφαση στην άυλη μορφή του ηλεκτρονικού υπολογιστή και στις δυνατότητες που μπορεί να έχει. Από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, η τεχνολογία γίνεται κινητή και εξαπλώνεται παγκοσμίως, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές αποτελούν ένα υλικό φτηνό και προσιτό για τη μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού.²⁵ Το ενδιαφέρον πλέον στρέφεται στο διαδίκτυο και στην παγκόσμια διαδικτυακή κοινότητα.²⁶ Όπως ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, έτσι και το διαδίκτυο πέρασε από διάφορες φάσεις μέχρι η πρόσβαση σε αυτό να πάρει τη σημερινή μορφή. Η πρώτη επιχείρηση ενός δικτύου που να μπορεί να συνδέεται με άλλα δίκτυα, έγινε στις Η.Π.Α. στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Το πρώτο δίκτυο γνωστό με το όνομα ARPAnet δημιουργήθηκε το 1969 με πόρους του προγράμματος ARPAnet (Advanced Research Project Agency) του Υπουργείου Άμυνας των Η.Π.Α., από όπου πήρε και το όνομα του. Στόχος του εν λόγω προγράμματος ήταν να συνδέσει στρατιωτικές βάσεις διασκορπισμένες σε ολόκληρο τον κόσμο, ώστε να μπορούν να

¹⁸ Στο ίδιο, σ.19-20

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 20

²⁰ Στο ίδιο, σ. 20

²¹ Στο ίδιο, σ. 20

²² Στο ίδιο, σ. 20

²³ Στο ίδιο, σ. 20- 21

²⁴ Στο ίδιο, σ. 21

²⁵ Δεληγιάννης Γ., *Η κοινωνία της πληροφορίας και ο ρόλος των διαδραστικών πολυμέσων*, β' έκδ., Faggoto books, Αθήνα, 2010, σ. 11

²⁶ Robins K., Webster F., *Η εποχή του Τεχνοπολιτισμού. Από..., ό.π., σ. 23*

επικοινωνούν μεταξύ τους, σε περίπτωση που χρειαστεί να πραγματοποιηθεί μια πλήρης βαλλιστική επίθεση.²⁷

Σημαντική στο χώρο του διαδικτύου ήταν και η δημιουργία το 1973 του IP (Internet Protocol) Πρωτοκόλλου Διαδικτύωσης από όπου πήρε και αργότερα το όνομα του το διαδίκτυο. Αυτό κατέστησε εφικτή την επικοινωνία μεταξύ των δικτύων, αφού με τη χρήση του IP σε ένα δίκτυο όλοι οι υπολογιστές είναι ισοδύναμοι και μπορούν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Ενώ στη συνέχεια, σχεδιάστηκε και η μέθοδος που είναι υπεύθυνη για τον έλεγχο μετάδοσης των δεδομένων, το Πρωτόκολλο Ελέγχου Μετάδοσης ή Transmission Control Protocol (TCP).²⁸

Αργότερα, το 1985, το ίδρυμα National Science Foundation (NSF) δημιούργησε ένα δίκτυο, το NSFNET, βασισμένο στο πρωτόκολλο TCP/IP, προκειμένου να συνδεθούν πέντε κέντρα υπερυπολογιστών μεταξύ τους αλλά και να μπορεί να επικοινωνεί η επιστημονική κοινότητα. Στα τέλη δεκαετίας του 1980, όλο και περισσότερες χώρες άρχισαν να συμμετέχουν στο NSFNET.²⁹

Τέλος, το 1993 αναπτύχθηκε από τον Tim Berners-Lee και το εργαστήριο CERN της Ελβετίας το γνωστό έως και σήμερα World Wide Web (Παγκόσμιος Ιστός).³⁰ Μέσω αυτού, λαμβάνουν χώρα οι περισσότερες λειτουργίες που πραγματοποιούνται και σήμερα, αφού λόγω του συστήματος διασύνδεσης περιεχομένου πολυμέσων (multimedia content) είναι εφικτή η προβολή φωτογραφιών, κειμένου, ήχου, και βίντεο που μπορούν να αποθηκευτούν, να επεξεργαστούν κ.λπ., σε χιλιάδες υπολογιστές που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο. Ακόμα, η παρουσίαση των δεδομένων πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικών σελίδων γραμμένων σε γλώσσα μορφοποίησης κειμένου, την Hyper Text Markup Language (HTML). Έτσι κάθε χρήστης που διέθετε προσωπικό υπολογιστή και συσκευή διασύνδεσης (modem) μπορούσε να συνδεθεί στο διαδίκτυο μέσω συμβατικών τηλεφωνικών γραμμών, αφού εμφανίστηκαν και διάφορα εμπορικά δίκτυα που ανήκουν σε εταιρείες παροχής υπηρεσιών διαδικτύου (Internet Service Providers -ISP). Οι εν λόγω εταιρείες αναπτύχθηκαν περαιτέρω αφού το 1995 καταργήθηκε το NSFNET.³¹ Ο παγκόσμιος αυτός ιστός σε συνδυασμό με την εύκολη πρόσβαση στο διαδίκτυο και την παροχή υπηρεσιών είχε ως συνέπεια την εξάπλωση των χρηστών των διαδικτύου σε όλο το κόσμο, έτσι ώστε σήμερα να γίνεται λόγος για χρήση του διαδικτύου από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της γης.³²

Εν ολίγοις, το διαδίκτυο ορίζεται ως «ένα παγκόσμιο σύστημα διασυνδεδεμένων ηλεκτρονικών υπολογιστών (H/Y) που βρίσκονται σε ένα κοινό δίκτυο επικοινωνίας και ανταλλάσσουν μηνύματα με χρήση “πρωτοκόλλου” (τυποποιημένοι κανόνες επικοινωνίας), τα οποία υλοποιούνται μέσω H/Y («υλικού»/hardware και «λογισμικού»/software)». ³³ Εδώ να σημειωθεί, ότι η χρήση του διαδικτύου λαμβάνει χώρα όχι μόνο μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών αλλά μέσω οποιασδήποτε συσκευής μπορεί να έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο, όπως είναι τα κινητά τηλέφωνα, οι τηλεοράσεις, και πολλές άλλες πλέον ψηφιακές συσκευές. Έτσι, κάθε χρήστης ηλεκτρονικού υπολογιστή ή ταμπλετ ή κινητού τηλεφώνου κ.λπ. που είναι συνδεδεμένος με το διαδίκτυο, έχει τη δυνατότητα να ενημερωθεί, να πληροφορηθεί, να αναρτήσει ό,τι υλικό αυτός επιλέξει, να επικοινωνήσει, να εργαστεί, να ψυχαγωγηθεί κ.λπ. Σε αυτό βέβαια, έχουν βοηθήσει ιδιαίτερα όπως θα δούμε και παρακάτω τόσο η ανάπτυξη του

²⁷ Δεληγιάννης Γ., *Η κοινωνία της πληροφορίας και ο ρόλος...*, ό.π., σ. 26

²⁸ Στο ίδιο, σ. 26

²⁹ Στο ίδιο, σ. 27

³⁰ Στο ίδιο, σ. 27

³¹ Στο ίδιο, σ. 27

³² Στο ίδιο, σ. 27

³³ Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 47

συστήματος διαχείρισης “ηλεκτρονικού ταχυδρομείου” (e-mail), όσο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτές οι εικονικές κοινότητες έχουν καταρρίψει κάθε εμπόδιο στην αμφίδρομη επικοινωνία και έχουν υπερβεί τις υφιστάμενες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαχωριστικές γραμμές τόσο μεταξύ των πολιτών όσο και επιχειρήσεων, κοινωνικών φορέων και οργανισμών.³⁴

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και το διαδίκτυο και οι συναφή τεχνολογίες σηματοδοτούν την μετάβαση σε μια νέα τεχνολογική εποχή, την ψηφιακή. Αυτό, επέφερε σημαντικές αλλαγές σε όλο το φάσμα των κοινωνικών σχέσεων (οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών, διεθνών, κ.λπ.).³⁵ Αυτό γίνεται αντιληπτό και από την παραπάνω συνοπτική ανασκόπηση των προηγούμενων τόσο βιομηχανικών όσο και τεχνολογικών επαναστάσεων οι οποίες επέφεραν σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, γεγονός που είχε σημαντικές επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Έτσι και αυτή τη φορά δεν θα μπορούσαν να εκλείπουν αυτές οι συνέπειες που έφερε μαζί της η Τεχνολογική Επανάσταση και οδήγησαν την παγκόσμια κοινωνία στη λεγόμενη Ψηφιακή εποχή. Αυτή η εποχή που διανύουμε όπως θα δούμε και παρακάτω, συνέβαλε σε διαρθρωτικές αλλαγές στη δομή της κοινωνίας και επέφερε μαζί της όχι μόνο πλεονεκτήματα όπως στο τομέα της επικοινωνίας αλλά και κινδύνους, όπως το ηλεκτρονικό έγκλημα, η καταπάτηση της ιδιωτικής ζωής, η αύξηση του κοινωνικού αποκλεισμού κ.λπ., που χρήζουν προσοχής και ανάδειξης.³⁶

1.2 Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο Παγκόσμιος Ιστός (World Wide Web), δημιουργήθηκε από τον Tim Berners- Lee, ως βάση περιεχομένου όπου ο χρήστης μπορούσε να αναζητήσει πληροφορίες. Ο εν λόγω Παγκόσμιος Ιστός αρχικά ήταν γνωστός ως «web 0.1», δηλαδή το διαδίκτυο της πρώτης γενιάς και περιοριζόταν στη δυνατότητα των χρηστών να βλέπουν και να διαβάζουν πληροφορίες από διάφορες ιστοσελίδες, χωρίς όμως να έχουν την δυνατότητα να επεξεργαστούν το περιεχόμενο ή να αλληλεπιδράσουν. Από την άλλη, οι δημιουργοί του διαδικτυακού περιεχομένου ήταν λίγοι και οι χρήστες λειτουργούσαν απλώς ως καταναλωτές του περιεχομένου αυτού, με κύρια δραστηριότητα την αναζήτηση πληροφοριών.³⁷

Εντούτοις, με την εμφάνιση του «web 0.2» το διαδίκτυο δεύτερης γενιάς, η χρήση του παγκόσμιου αυτού ιστού διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό.³⁸ Αφού, δίνεται η δυνατότητα και στους απλούς χρήστες τόσο να διαχέουν οι ίδιοι πληροφορίες μέσω των ιστοσελίδων και του διαδικτύου αλλά και να αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους. Αυτό γίνεται εφικτό μέσω της ανάδειξης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπου δίνουν πολλαπλές δυνατότητες στους χρήστες όπως αυτή της ανάγνωσης ενός άρθρου, του σχολιασμού του, της αλληλεπίδρασης με άλλους χρήστες κ.λπ. Έτσι, με τα νέα αυτά μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης ενισχύεται η συμμετοχή στις συζητήσεις,

³⁴Στο ίδιο, σ. 48

³⁵Στο ίδιο, σ. 17

³⁶Στο ίδιο, σ. 35

³⁷Cormode G., & Krishnamurthy B., «Key differences between web 1.0 and web 2.0.», *First Monday*, (13), June 2008

³⁸Ρουμελιώτου Μ., «Μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Η σύγχρονη συμμετοχική δημοκρατία των νέων τεχνολογιών», Ιούνιος 2012, URL: <https://www.academia.edu>, σ. 2

τον σχολιασμό και εν γένει στη διάχυση της πληροφορίας. Πρόκειται για μία νέα διάσταση που εισήγαγαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπου «έφερε επανάσταση στον τρόπο ενημέρωσης, επιτρέποντας τη συμμετοχή και των πολιτών».³⁹

Εν ολίγοις, γίνεται αντιληπτό ότι με την εμφάνιση του διαδικτύου δεύτερης γενιάς δίνεται στο χρήστη ένας ενεργητικός ρόλος στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε αντίθεση με την πρώτη γενιά διαδικτύου όπως και με τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε.), όπου το άτομο έχει έναν παθητικό ρόλο χωρίς τη δυνατότητα διάδρασης ή αλληλεπίδρασης.⁴⁰

Εν συνεχεία, μέσα από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση εντοπίζονται πολλοί ορισμοί για τα μέσα και τους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης. Η κοινωνική δικτύωση στις μέρες αναφέρεται «σε όλες εκείνες τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται μέσα σε συγκεκριμένες διαδικτυακές υπηρεσίες που παρέχουν δωρεάν χώρο και εργαλεία λογισμικού τα οποία επιτρέπουν την δημιουργία δικτύων ανθρώπων».⁴¹ Πρόκειται ουσιαστικά για την προέκταση των ανθρώπινων κοινωνικών δικτύων στο διαδίκτυο.⁴² Παρόλα αυτά, κρίνεται απαραίτητο να αποσαφηνιστούν πρώτα κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις γύρω από τις έννοιες που περιβάλλουν την κοινωνική δικτύωση μέσω του διαδικτύου, προς αποφυγή λανθασμένων διατυπώσεων.

Οι πιο γνωστοί όροι που χρησιμοποιούνται ευρύτατα και ταυτίζονται με την κοινωνική δικτύωση στο διαδίκτυο στην ελληνική γλώσσα είναι αυτοί των «social media» και «social networking».⁴³ Μολαταύτα, οι δύο αυτοί όροι δεν είναι ταυτόσημοι, αφού «ο όρος «κοινωνικά μέσα» (social media) αναφέρεται στα μέσα διαμοιρασμού της πληροφορίας, των δεδομένων και της επικοινωνίας στο κοινό, ενώ ο όρος «social networking» αναφέρεται στη δημιουργία και την αξιοποίηση κοινοτήτων για τη διασύνδεση ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα»⁴⁴ Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ο όρος social media αναφέρεται στα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης και ο δεύτερος όρος στη διαδικασία κοινωνικής δικτύωσης.⁴⁵ Εντούτοις, τόσο ο όρος «social networking» όσο και όρος «social media», στην ελληνική γλώσσα παραπέμπουν συνήθως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.⁴⁶

Ένας από τους πιο γνωστούς ορισμούς των ιστότοπων (μέσων) κοινωνικής δικτύωσης είναι αυτός των Boyd. D. M. και Ellison N. B. Σύμφωνα με τους ίδιους, «Ορίζουμε τους ιστότοπους των κοινωνικών δικτύων, ως υπηρεσίες του διαδικτύου που επιτρέπουν στα άτομα (1) να δημιουργούν ένα δημόσιο ή μι-δημόσιο προφίλ εντός ενός οριοθετημένου συστήματος, (2) να δημιουργούν μια λίστα άλλων χρηστών με τους οποίους μοιράζονται μια σύνδεση, (3) να βλέπουν τα προφίλ των άλλων χρηστών διασχίζοντας τη λίστα των συνδέσεών τους».⁴⁷

Πράγματι, μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να συμμετάσχει κανείς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι τόσο η δημιουργία ενός προσωπικού προφίλ όσο και η δημιουργία μιας λίστας «φίλων», με τους οποίους ο χρήστης μπορεί να αλληλεπιδράσει και να μοιραστεί πληροφορίες. Παραπλήσιος ορισμός των ιστότοπων (μέσων) κοινωνικής δικτύωσης σε αυτή τη λογική είναι και ο ορισμός των Kuss, D. J. και Griffiths .M, όπου οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης είναι «εικονικές κοινότητες όπου

³⁹Στο ίδιο, σ. 2

⁴⁰Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 49

⁴¹Cecconi A., *Research Paper on Social Networking*, Nova Southeastern University, Florida, 2007, σ.2

⁴²Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο*, bookstars, Αθήνα, 2016, σ. 169

⁴³Ρουμελιώτου Μ., «Μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Η σύγχρονη...», ό.π., σ. 1-2

⁴⁴Στο ίδιο, σ. 2

⁴⁵Στο ίδιο, σ. 2

⁴⁶Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 49

⁴⁷Boyd. D. M. & Ellison N. B., «Social network sites: Definition history and scholarship», *Journal of Computer-Mediated Communication*, (13), October 2007, σ.σ. 210-230, σ. 211

οι χρήστες μπορούν να δημιουργούν προσωπικά δημόσια προφίλ, να αλληλοεπιδρούν με φίλους της πραγματικής τους ζωής και να συναντούν άλλα άτομα με βάση τα κοινά τους ενδιαφέροντα». Βέβαια, σε αυτό τον ορισμό εντοπίζεται ότι οι συγγραφείς αναφέρονται σε «φίλους της πραγματικής τους ζωής». Όντως, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι ένας χώρος όπου τα άτομα μπορούν να «συναντηθούν» με φίλους από την καθημερινή τους ζωή, όμως αυτό δεν είναι απαραίτητο. Αφού, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι ένας χώρος όπου μπορούν να «συναντηθούν» χρήστες, άγνωστοι μεταξύ τους από διάφορα μέρη του πλανήτη.

Επιπλέον, ο Mayfield αναφέρει πέντε βασικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αναλυτικότερα, τα χαρακτηριστικά αυτά είναι η «συμμετοχή» (participation), όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενθαρρύνουν τους χρήστες να συμμετέχουν στο περιεχόμενο της εκάστοτε ιστοσελίδας με τα σχόλιά τους, θολώνοντας έτσι τα όρια μεταξύ των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των χρηστών. Διαφάνεια (openness), το χαρακτηριστικό αυτό αναφέρεται στην ανοιχτή πρόσβαση που υπάρχει στα περισσότερα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, χωρίς εμπόδια στη πρόσβαση και τη χρήση του περιεχομένου. Το τρίτο βασικό χαρακτηριστικό τους, σύμφωνα με τον Mayfield, είναι η «συνομιλία» (conversation), ένα χαρακτηριστικό που διαχωρίζει τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης, όπου υπάρχει η μονομερής μετάδοση ενός περιεχομένου στο ακροατήριο σε σύγκριση με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπου δίνουν τη δυνατότητα της συνομιλίας μεταξύ των χρηστών. Κοινότητα (community), το χαρακτηριστικό αυτό αφορά στη δημιουργία κοινοτήτων μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που επιτρέπουν την εύκολη και άμεση δημιουργία κοινοτήτων μεταξύ των χρηστών όπου μπορούν να μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα. Τέλος, ο Mayfield αναφέρεται και στην συνεκτικότητα (connectedness), όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αναπτύσσουν την συνεκτικότητα τους κάνοντας χρήση συνδέσεων με άλλες ιστοσελίδες, πόρους και ανθρώπους.⁴⁸

Ακόμα, σύμφωνα με τους Verduyn P., Gugushvili N., Massar K., Täht K., και Kross E. στο επιστημονικό τους άρθρο με τίτλο «*Social comparison on social networking sites*», τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν τρία κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα «επιτρέπουν στους χρήστες α) να δημιουργήσουν ένα προσωπικό προφίλ, β) να δημιουργήσουν μία λίστα διαδικτυακών συνδέσεων, γ) να βλέπουν και να αλληλοεπιδρούν με μια ροή πληροφοριών που ενημερώνονται συχνά, η οποία περιλαμβάνει αναρτήσεις των διαδικτυακών συνδέσεων κάποιου».⁴⁹ Η επισύναψη αυτών τριών χαρακτηριστικών είναι εύλογη, αφού τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως θα αναδειχτεί και παρακάτω είναι πολλά, αλλά αυτά τα τρία χαρακτηριστικά είναι απαραίτητα για να μπορέσει κάποιος να είναι ενεργός χρήστης και να αλληλεπιδρά με άλλους. Βέβαια, η ενεργητικότητα ενός χρήστη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να συμμετάσχει κάποιος σε αυτά, αφού μπορεί κάποιος χρήστης να διαθέτει προσωπικό προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά να μην είναι ενεργός. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα και με τους Verduyn P., Gugushvili N., Massar K., Täht K. και Kross E., η χρήση των κοινωνικών δικτύων διακρίνεται σε ενεργή και παθητική. Έτσι, η «ενεργή χρήση αφορά δραστηριότητες που διευκολύνουν την άμεση αλληλεπίδραση με άλλους, όπως η αποστολή μηνυμάτων, η δημοσίευση αναρτήσεων και ο σχολιασμός τους. Η παθητική χρήση αναφέρεται στην παρακολούθηση της διαδικτυακής ζωής άλλων χρηστών χωρίς την άμεση συμμετοχή τους, όπως

⁴⁸Mayfield A., *What is social media?* Icrossing, 2008, URL: http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_icrossing_ebook.pdf, σ. 5

⁴⁹Verduyn P., Gugushvili N., Massar K., Täht K., & Kross E. «*Social comparison on social networking sites*», *Current Opinion in Psychology*, (36), December 2020, σ.σ. 32-37, σ. 31

διαβάζοντας αναρτήσεις και προφίλ άλλων».⁵⁰ Παρόλα αυτά, είτε ένας χρήστης επιλέγει μια ενεργητική στάση είτε μια παθητική στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα εν λόγω ψηφιακά μέσα φαίνεται να έχουν μεγάλη απήχηση στους χρήστες του διαδικτύου σε όλο το κόσμο, μια απήχηση που παρουσιάζει αυξητική τάση.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που συναντώνται σήμερα στο διαδίκτυο είναι εκατοντάδες και αυξάνονται όλο και περισσότερο. Για αυτό, πριν προβούμε στην ανάδειξη των δημοφιλέστερων, χρήσιμο είναι να αναφερθεί μια από τις πιο γνωστές και συνοπτικές κατηγοριοποιήσεις τους με βάση το περιεχόμενο και το είδος τους. Σύμφωνα με τον Zhang, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διακρίνονται σε επτά κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία είναι τα ιστολόγια (blogging/ micro-blogging), στα οποία οι χρήστες έχουν την δυνατότητα να διαβάσουν σχόλια, απόψεις και προσωπικές καταχωρήσεις για οποιοδήποτε θέμα π.χ. μόδα, τα πιο δημοφιλή εξ αυτών είναι το Twitter και το WordPress. Στη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης (social networking sites) με κυρίαρχα το Facebook, LinkedIn, Myspace κ.ά., όπου οι χρήστες μπορούν να αναζητήσουν άλλα άτομα με βάση τα κοινά τους ενδιαφέροντα και να επικοινωνήσουν, να ανταλλάξουν απόψεις, αρχεία κ.λπ. Στη συνέχεια, αναφέρεται η κατηγορία της κοινωνικής σελιδοσήμανσης (social bookmarking), με γνωστότερα τα Delicious και Digg, τα οποία επιτρέπουν στο χρήστη να επισημάνει μια ιστοσελίδα που επιθυμεί και στη συνέχεια να τη μοιραστεί και με άλλα άτομα. Στη τέταρτη κατηγορία, κατατάσσει τη συνεργατική συγγραφή (collaborative authoring), όπου διάφορα άτομα μπορούν συνεργατικά να συγγράψουν διαδικτυακά τις γνώσεις τους γύρω από ένα θέμα, η πιο γνωστή είναι η Wikipedia. Ακόμα, αναφέρει την κατηγορία του διαμοιρασμού πολυμέσων (multimedia sharing), στα οποία οι χρήστες δημιουργούν και κοινοποιούν αρχεία ήχου, εικόνας και βίντεο, με γνωστότερο το YouTube. Στην έκτη κατηγορία, κατατάσσει τις διαδικτυακές τηλεδιασκέψεις (web conferencing), με τα πιο δημοφιλή το Skype και το Webex. Και τέλος, αναφέρεται στη κατηγορία των ειδήσεων (news sites social ή news), όπου αναρτώνται θέματα της επικαιρότητας και στη συνέχεια ο χρήστης μπορεί να σχολιάσει ή ακόμα και να ψηφίσει, κάποια από αυτά είναι τα Digg και Newsvine.⁵¹

Σήμερα, πάνω από το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού χρησιμοποιεί το διαδίκτυο αφού σε όλο τον κόσμο υπάρχουν 4,88 δισεκατομμύρια χρήστες του Διαδικτύου, που ισοδυναμεί με σχεδόν το 62% του παγκόσμιου πληθυσμού.⁵² Έτσι γίνεται αντιληπτό, ότι και η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης γίνεται κατά κόρον από τους χρήστες του διαδικτύου, αφού εκτιμάται ότι τα τελευταία χρόνια (2019-2020), ο συνολικός αριθμός των χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ανήλθε στα 4,55 δισεκατομμύρια.⁵³ Εκτιμάται δε, ότι ο μέσος άνθρωπος έχει λογαριασμό σε περισσότερα από 9 διαφορετικά δίκτυα κοινωνικών μέσων, περνώντας καθημερινά ένα μέσο όρο 2 ωρών και 16 λεπτών στα κοινωνικά μέσα.⁵⁴ Από τα πιο δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης θεωρείται το Facebook και το YouTube με 2.895.000 και 2.291.000 εκατομμύρια χρήστες αντίστοιχα. Ενώ από τα πιο γνωστά που ακολουθούν είναι το WhatsApp, το Instagram, το TikTok, το Snapchat, το Twitter, το Pinterest κ.ά.⁵⁵ Στην Ελλάδα, σε έκθεση της Focus Bari το 2019, αναδείχθηκε ότι οι ενεργοί και

⁵⁰Στο ίδιο, σ. 33

⁵¹Μανούσου Ε., & Χαρτοφύλακα Τ., «Κοινωνικά δίκτυα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην εξ αποστάσεως τριτοβάθμια εκπαίδευση», 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο: Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία, Απρίλιος 2011, σ.σ. 497-510, σ. 500-501

⁵²Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022+ [Infographic]», 9/12/2021. URL: <https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/#most-popular-social-networks>

⁵³Στο ίδιο

⁵⁴Στο ίδιο

⁵⁵Στο ίδιο

καθημερινοί χρήστες στα social media είναι το 59% του ελληνικού πληθυσμού. Ενώ στη κορυφή των προτιμήσεών τους αναφορικά με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης το 58% προτιμά το Facebook το Twitter και το Instagram.⁵⁶ Αναφορικά με τους νέους της ελληνικής κοινωνίας το 99% 13 έως 17 ετών διαθέτουν smartphones και πάνω από το 80% χρησιμοποιεί τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ακόμα και πριν ολοκληρώσουν το 13ο έτος⁵⁷ της ηλικίας τους, όπου απαγορεύεται η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.⁵⁸ Τέλος, μέσα από μια εκτενή βιβλιογραφική αναζήτηση αλλά και από την στατιστική έρευνα της Status Brew που διαθέτει στατιστικά στοιχεία σε παγκόσμια εμβέλεια, φαίνεται ότι τα πιο δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης στους νέους χρήστες του διαδικτύου ηλικίας από 13 έως 24 ετών είναι το Facebook με ποσοστό 39%, το Instagram με ποσοστό 38,2%, το Twitter με ποσοστό 23,7% και τέλος το TikTok με ποσοστό 42,8%.⁵⁹ Για αυτό και στη παρούσα εργασία επιλέχθηκαν τα παραπάνω μέσα κοινωνικής δικτύωσης προς ανάλυση και ανάδειξη της παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αφού αποτελούν τους πιο δημοφιλείς ιστότοπους επισκεψιμότητας και χρήσης από τους νέους.

1.2.^a Facebook

Το Facebook (www.facebook.com), ανήκει στην κατηγορία των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης και αποτελεί, όπως έγινε ήδη γνωστό, ένα από τα δημοφιλέστερα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ιδρύθηκε το 2004 από τον Mark Zuckerberg και μια μερίδα συμφοιτητών του στο Harvard College.⁶⁰ Αρχικά, η χρήση του περιοριζόταν αποκλειστικά σε φοιτητές του Harvard, αλλά στη συνέχεια εξαπλώθηκε και μέλος αυτής της διαδικτυακής ιστοσελίδας μπορούσε να γίνει ο οποιοσδήποτε, αρκεί να είχε μια ενεργή διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και να δήλωνε ηλικία άνω των 13 ετών.⁶¹

Πιο αναλυτικά, η πρόσβαση του χρήστη είναι δωρεάν και με την εγγραφή του δημιουργεί ένα προσωπικό προφίλ, στο οποίο εμπεριέχονται προσωπικές πληροφορίες (φύλο, ηλικία, τόπος καταγωγής/διαμονής, εκπαίδευση, εργασιακή απασχόληση, χόμπι κ.λπ.) αλλά και φωτογραφίες και βίντεο της επιλογής του. Οι δυνατότητες που έχει ο χρήστης είναι ποικίλες, όπως να συνδεθεί με άλλους χρήστες, οι οποίοι ονομάζονται «φίλοι» στέλνοντας αιτήματα, να ενημερώνει την κατάστασή του (status), ώστε να δημοσιοποιεί στοιχεία στους φίλους του, που αφορούν τον ίδιο ή οτιδήποτε άλλο επιθυμεί ή να μαθαίνει ο ίδιος τα νέα των φίλων του βλέποντας τις αναρτήσεις τους κ.λπ. Οι δραστηριότητες που χρησιμοποιούνται κατά κόρον είναι το «μου αρέσει»

⁵⁶Focus Bari « The “puzzle” of Social Media» 27/9/2019,
URL: https://www.focusbari.gr/images/presentations/INFOCOM_SOCIAL_MEDIA_WORLD-2019.pdf.

⁵⁷Νόμος 4624/2019 - ΦΕΚ 137/Α/29-8-2019. Σύμφωνα με το αρ. 21 του ισχύοντος νομοθετικού πλαίσιο Συγκατάθεση Ανηλίκου «1. Όταν εφαρμόζεται το άρθρο 6 παράγραφος 1 στοιχείο α) του ΓΚΠΑ, η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ανηλίκου, κατά την προσφορά υπηρεσιών της κοινωνίας των πληροφοριών απευθείας σε αυτόν, είναι σύννομη, εφόσον ο ανήλικος έχει συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας του και παρέχει τη συγκατάθεσή του. 2. Εάν ο ανήλικος είναι κάτω των 15 ετών η επεξεργασία της παραγράφου 1 είναι σύννομη μόνο μετά την παροχή συγκατάθεσης του νομίμου αντιπροσώπου του».

⁵⁸Στο ίδιο

⁵⁹Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022...», ό.π.

⁶⁰Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο...*, ό.π., σ. 175

⁶¹Στο ίδιο, σ. 175

(like), η κοινοποίηση (share) και το σχόλιο (comment).⁶² Έτσι, με αυτές τις δυνατότητες ο χρήστης μπορεί να αποκτά φίλους ή να συμμετέχει σε ομάδες και να βλέπει και να σχολιάζει τις δημοσιεύσεις τους στην αρχική του σελίδα. Κάθε σελίδα μπορεί να αντιπροσωπεύει μία επιχείρηση, ένα άτομο, μια δραστηριότητα ή οτιδήποτε μπορεί κανείς να φανταστεί, ενώ οι ομάδες (groups) μπορούν να έχουν οποιαδήποτε θεματολογία. Ακόμα, μια άλλη μορφή αλληλεπίδρασης που διαθέτει η εν λόγω σελίδα κοινωνικής δικτύωσης, είναι η συνομιλία μεταξύ των χρηστών μέσω ιδιωτικών μηνυμάτων μέσω της εφαρμογής «messenger».⁶³ Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στους χρήστες να συνομιλούν μεταξύ τους ιδιωτικά, χωρίς να δημοσιοποιούνται σε τρίτους οι συνομιλίες του, ενώ τα άτομα μπορούν να επιλέξουν να δημιουργήσουν ιδιωτικές συνομιλίες με παραπάνω από δύο άτομα.

1.2.^β Instagram

Το Instagram (www.instagram.com) ανήκει και αυτό στη κατηγορία των δωρεάν σελίδων κοινωνικής δικτύωσης και εφαρμογών κοινωνικής δικτύωσης και είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στα παιδιά και τους εφήβους.⁶⁴ Συνολικά ο αριθμός χρηστών της εν λόγω εφαρμογής ανέρχεται σε 1.393.000 εκατομμύρια.⁶⁵ Το όνομα της εφαρμογής προέρχεται από τον συνδυασμό της λέξης Instant (στιγμιαίο) και telegram (τηλεγράφημα) και δημιουργήθηκε από τους τους Κέβιν Σίστρομ και Μάικ Κρίγκερ δύο απόφοιτους του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, τον Οκτώβριο του 2010.

Ήδη δύο μήνες αργότερα, τον Δεκέμβριο του 2010, ο αριθμός των εγγεγραμμένων χρηστών έφτασε το 1.000.000. Σήμερα η εφαρμογή μετράει 200 εκατομμύρια ενεργούς χρήστες ενώ το 2012 η εφαρμογή αγοράστηκε από το Facebook, προς ένα 1 δισεκατομμύριο δολάρια Η.Π.Α.⁶⁶

Η ιδιαίτερη προτίμησή του Instagram σε παιδιά και εφήβους οφείλεται κυρίως στα ψηφιακά φίλτρα για φωτογραφίες και βίντεο, γεγονός που «ωραιοποιεί» κατά κάποιο τρόπο θα λέγαμε την εικόνα των νέων, όπως οι ίδιοι την αντιλαμβάνονται. Παρόλα αυτά, υπάρχουν βασικοί όροι για την εγγραφή ενός χρήστη, όπως το κατώτερο ηλικιακό όριο των 13 ετών, ενώ για τους χρήστες ηλικίας από 13 έως 15 ετών απαιτείται γονική συναίνεση και κάποιοι περιορισμοί σχετικά με το ανέμβασμα βιαιών, γυμνών ή με σεξουαλικό υπονοούμενο φωτογραφιών.⁶⁷

Η εφαρμογή αυτή δίνει την δυνατότητα λήψης, επεξεργασίας και κοινοποίησης φωτογραφιών και βίντεο στο διαδίκτυο και λειτουργεί με τη φιλοσοφία των followers, δηλαδή κάθε χρήστης ακολουθεί όποιους χρήστες επιθυμεί και ακολουθείται από όσους ενδιαφέρονται για το περιεχόμενο του.⁶⁸ Ακόμα, και σε αυτή την ιστοσελίδα/εφαρμογή κοινωνικής δικτύωσης δίνεται η δυνατότητα στο χρήστη να βλέπει, να σχολιάζει και να πατάει «Μου αρέσει» (like) σε δημοσιεύσεις άλλων.⁶⁹ Ενώ και εδώ πολλά προφίλ όπως και στη περίπτωση του Facebook, μπορεί να είναι εταιρικά

⁶²Στο ίδιο, σ. 175

⁶³Στο ίδιο, σ. 175

⁶⁴SaferInternet4Kids, «Instagram, Όλα όσα πρέπει να γνωρίζω», URL: <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2018/04/instagrampp.pdf>

⁶⁵Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022...», ό.π.

⁶⁶Κορωναίου Σ., Τσικόπουλος Κ. Μ. Ν., *Η Επίδραση των Social Media και του Internet στο Digital Marketing*, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά, Πειραιάς, 2016, σ. 19-20

⁶⁷SaferInternet4Kids, «Οι κανόνες της κοινότητας του Instagram», URL: <https://saferinternet4kids.gr/social-media-safety/instagram/>

⁶⁸SaferInternet4Kids, «Instagram, Όλα όσα πρέπει να γνωρίζω», ό.π.

⁶⁹Στο ίδιο

προβάλλοντας την δουλειά τους, ή να αποτελούνται από ομάδες που προβάλλουν κάποια δραστηριότητα, φιλοσοφία κ.λπ. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα ανταλλαγής ιδιωτικών μηνυμάτων μεταξύ χρηστών. Τέλος, κάθε προφίλ είναι δημόσιο προς προβολή, αλλά κάθε χρήστης μπορεί να μετατρέψει τον λογαριασμό του σε ιδιωτικό, έτσι ώστε μόνο οι ακόλουθοί του να βλέπουν τις δημοσιεύσεις του, ή και εταιρικό αν έχει πολλούς ακόλουθους ή ανήκει σε κάποια εταιρία.

1.2.^γ Twitter

Ένα από τα πιο δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι το Twitter (www.twitter.com), με τον συνολικό αριθμό των χρηστών να φτάνει το τρίτο τρίμηνο του 2021, τα 386.000.000 εκατομμύρια.⁷⁰ Δημιουργήθηκε από τον Jack Dorsey το 2006 και έγινε αμέσως από τις πιο δημοφιλείς διαδικτυακές υπηρεσίες ανάμεσα στους εφήβους.⁷¹ Και σε αυτή την σελίδα κοινωνικής δικτύωσης ο χρήστης δημιουργεί ένα προσωπικό προφίλ και μπορεί να δημοσιεύσει μια ανάρτηση μέχρι 140 χαρακτήρες που ονομάζεται «tweet». Το χαρακτηριστικό του μέσου αυτού δηλαδή είναι οι αναρτήσεις που κοινοποιεί κάποιος, συνήθως σε μορφή κειμένου με το λεγόμενο «hashtag» που συμβολίζεται με το σύμβολο (#) και χρησιμοποιείται για την συγκέντρωση όλων των αναρτήσεων γύρω από μία συζήτηση. Για αυτό και χρησιμοποιείται και από πληθώρα πολιτικών και διαφόρων διασημοτήτων για τις ανακοινώσεις τους και για την επικοινωνία τους με τον γενικό πληθυσμό.⁷²

Τέλος, τα σημαντικότερα εργαλεία που χρησιμοποιούνται από τους χρήστες στην εν λόγω σελίδα κοινωνικής δικτύωσης είναι το «retweet», την κοινοποίηση δηλαδή μιας ανάρτησης, (ενός tweet), το «favorite» το οποίο είναι παραπλήσιο με το μου αρέσει (like) του Facebook, και τέλος το «reply» που χρησιμοποιείται για την απάντηση σε ένα «tweet».⁷³

1.2.^δ Tik Tok

Το TikTok (www.tiktok.com) έχει γίνει μια από τις πιο δημοφιλείς και γνωστές εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης, ιδίως τα δύο τελευταία χρόνια της πανδημίας του κορονοϊού, αφού στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 2021, ανακοίνωσε ότι είχε ξεπεράσει το 1 δισεκατομμύριο ενεργούς χρήστες.⁷⁴ Αρχικά κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 2016 στην Κίνα με την ονομασία Douyin, ενώ το 2017 μετονομάστηκε σε TikTok για την κυκλοφορία του εκτός Κίνας και έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στους νέους και ιδίως στις ηλικίες 18 έως 25 ετών με το ποσοστό των χρηστών αυτής της ηλικίας να αγγίζει το 45%.⁷⁵ Είναι και αυτή μια δωρεάν εφαρμογή, όπου απαιτείται η εγγραφή μέσω μιας ηλεκτρονικής διεύθυνσης ή αριθμού τηλεφώνου. Το TikTok αποτελεί μια πρωτότυπη πλατφόρμα αυτοδημιούργητων βίντεο, αφού οι χρήστες μπορούν να δημιουργήσουν, και μοιραστούν βίντεο διάρκειας έως και 60 δευτερόλεπτων.⁷⁶ Η εφαρμογή έχει μια πολύ μεγάλη βιβλιοθήκη με μουσικά αποσπάσματα από όπου οι χρήστες μπορούν να

⁷⁰Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022...», ό.π.

⁷¹Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο...*, ό.π., σ. 176

⁷²Στο ίδιο, σ. 177

⁷³Στο ίδιο, σ. 177-178

⁷⁴Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022...», ό.π.

⁷⁵Στο ίδιο

⁷⁶SaferInternet4Kids, «TikTok », URL: <https://saferinternet4kids.gr/social-media-safety/tiktok-2/>

επιλέξουν κάποιο κομμάτι για να κάνουν lip-syncing (το γνωστό караόκε), χορογραφίες και παρωδίες. Μεταξύ άλλων περιλαμβάνεται και η δυνατότητα άμεσης αποστολής μηνυμάτων, η χρήση του κουμπιού μου αρέσει αλλά και ο σχολιασμός των βίντεο που δημοσιεύονται. Τέλος, και εδώ ο χρήστης έχει την δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού προφίλ.⁷⁷

1.3 Ο ρόλος του διαδικτύου στη σύγχρονη ζωή και η ψηφιοποίηση της κοινωνίας

Ήδη από τη δεκαετία του 1990 το διαδίκτυο έχει εισχωρήσει στη κοινωνική ζωή των ατόμων, μετατρέποντας την ανθρωπότητα σε ένα πλανητικό χωριό. Σήμερα, εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι βρίσκονται συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο καταναλώνοντας καθημερινά έναν τεράστιο όγκο ψηφιακών δεδομένων. Υποστηρίζεται ότι, εάν ο σημερινός ρυθμός της τεχνολογικής καινοτομίας διατηρηθεί, τότε μέχρι το 2025 θα έχει σχεδόν όλη η ανθρωπότητα πρόσβαση στο διαδίκτυο.⁷⁸ Πράγματι, κάτι τέτοιο δεν είναι απίθανο αφού σήμερα το διαδίκτυο χρησιμοποιείται πάνω από το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού της γης. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως οι περισσότερες κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν αλλάξει ριζικά σε σχέση με το παρελθόν και πλέον μπορεί να γίνεται άφοβα λόγος για μια παγκοσμιοποιημένη ψηφιακή κοινωνία. Ακόμα και στις αναπτυσσόμενες χώρες, σε περιοχές που δεν υπάρχουν καν γραμμές τηλεφώνου, εκτιμάται ότι σε λίγα χρόνια τα ασύρματα σημεία σύνδεσης θα προεκταθούν, προσφέροντας τη διαδικτυακή εμπειρία ακόμα και εκεί.⁷⁹ Όπως σημειώνουν αναλυτές του κυρίαρχου (νεοφιλελεύθερου) ρεύματος οικονομικής σκέψης, «*βρισκόμαστε στην αυγή μιας εποχής διαδικτυακής ευφύιας, μιας εποχής που δίνει γέννηση σε μία νέα οικονομία, σε μία νέα πολιτική και μία νέα κοινωνία*».⁸⁰ Η τεχνολογία της επικοινωνίας και της πληροφορικής και κυρίως το διαδίκτυο έχουν προσφέρει τεράστιες δυνατότητες στην ανθρωπότητα και έχουν εισχωρήσει σχεδόν σε κάθε τομέα, εργασιακό, οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό κ.λπ., της κοινωνικής ζωής των ατόμων. Το διαδίκτυο έχει εισβάλει αναμφισβήτητα και μη αναστρέψιμα στις σύγχρονες κοινωνίες, με αποτέλεσμα να μην νοείται πια καθημερινή, επαγγελματική και προσωπική ζωή χωρίς την χρήση των ηλεκτρονικών υπηρεσιών.⁸¹ Αφού, το διαδίκτυο εκμηδένισε τις αποστάσεις και δημιούργησε μια άμεση επικοινωνία μεταξύ των ατόμων χωρίς χωροχρονικές και γεωγραφικές αποστάσεις, διευκόλυνε στην γρήγορη και εύκολη εύρεση πληροφοριών και ενημέρωσης, απλοποίησε μια σειρά από καθημερινές δυσλειτουργικές και χρονοβόρες διαδικασίες όπως η πληρωμή ενός λογαριασμού, η αγορά ενός προϊόντος ή η έκδοση ενός αεροπορικού εισιτηρίου, διαδικασίες οι οποίες μπορούν να γίνονται πλέον διαδικτυακά με ένα «κλικ». Επιπλέον, διευκόλυνε τις διαδικασίες και στο εργασιακό περιβάλλον, δίνοντας δυνατότητες διαχείρισης ενός μεγάλου όγκου δεδομένων στους εργοδότες και στους υπαλλήλους, ενώ καθιέρωσε και διαδικασίες όπως αυτή της τηλεργασίας και της τηλεεκπαίδευσης. Ακόμα, άνοιξε δρόμους ψυχαγωγίας και άμεσης επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων

⁷⁷Στο ίδιο

⁷⁸Schmidt E, Cohen J., *Η Νέα Ψηφιακή εποχή. Οι επιπτώσεις στα έθνη, την επιχειρηματικότητα και την ζωή μας*, Διάυλος, Αθήνα, 2014, σ. 16-17

⁷⁹Στο ίδιο, σ. 16-17

⁸⁰Tapscott D., *Η ψηφιακή οικονομία, υποσχέσεις και κίνδυνοι στην εποχή της διαδικτυακής ευφύιας*, εκδ. LeaderBooks, Αθήνα, 2000, σ. 18

⁸¹Συκιάτου Α. Π., *Το διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009, σ. 15

μέσα από την ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Όπως προαναφέρθηκε και παραπάνω το YouTube, το Facebook, το TikTok κ.ά. αποτελούν διαδικτυακές πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης που έχουν τεράστια απήχηση στους χρήστες του διαδικτύου, αφού προσφέρουν δωρεάν ψυχαγωγία και επικοινωνία.

Ιδίως, η έξαρση της πανδημίας του κορονοϊού επέφερε την υποχρεωτική τηλεργασία και τηλεεκπαίδευση, την πραγματοποίηση καθημερινών ασχολιών όπως ηλεκτρονικές συναλλαγές, μελέτη, ψυχαγωγία και επικοινωνία να πραγματοποιούνται στο μεγαλύτερό τους μέρος στο διαδίκτυο. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν πολλά άτομα και ιδίως άτομα που ζουν μόνα, ηλικιωμένοι, φοιτητές, διαζευγμένοι, σαν αντιστάθμιση στην έλλειψη που βίωσαν λόγω του κοινωνικού αποκλεισμού να αναπτύξουν περαιτέρω την ασχολία τους στο διαδίκτυο και τις κοινωνικές τους επαφές μέσω των social media.⁸²

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι τα άτομα κάθε ηλικίας, έχουν εντάξει το διαδίκτυο σχεδόν ολοκληρωτικά στην καθημερινότητά τους, με αποτέλεσμα να μπορεί εύλογα να γίνεται λόγος για μια ψηφιοποιημένη κοινωνία, όπου ο πραγματικός και ψηφιακός κόσμος αλληλεξαρτώνται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Βέβαια, το διαδίκτυο δεν αποτελεί μια τεχνολογία που έφερε μαζί της μόνο θετικά επιτεύγματα στη κοινωνία, αφού η χρήση του μπορεί να γίνει είτε με θετικό τρόπο είτε με αρνητικό.⁸³ Το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν χώρους διαδικτυακών εγκλημάτων και παραβατικών συμπεριφορών και οδηγούν πολλές φορές σε κλονισμό των αρχών και των ηθικών αξιών, στη καταπάτηση της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου, στην αλλοίωση της προσωπικότητας του εαυτού, σε λανθασμένα κοινωνικά πρότυπα, στην αλλοτρίωση των ανθρωπίνων σχέσεων και σε μια σειρά από άλλες διαδικασίες που πολλές φορές αλλοιώνουν και την ποιότητα της δημοκρατίας.

Ο Z. Bauman, ήδη από τη δεκαετία του 1990 επισήμανε τις μεγάλες κοινωνικές αλλαγές που συνέβαιναν και οδηγούσαν το κοινωνικό και πολιτισμικό μοντέλο των σύγχρονων κοινωνιών σε μία νέα φάση εξέλιξης την οποία απέδωσε με τον όρο «ρευστή νεωτερικότητα».⁸⁴ Γενικά, τα χαρακτηριστικά της ρευστής νεωτερικότητας του Bauman είναι τα εξής: «α) οι μεγάλες και συνεχής θεσμικές αλλαγές, β) η αβεβαιότητα, γ) η ανάδυση συστημικών δυσλειτουργιών σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο που οι άνθρωποι καλούνται να αντιμετωπίσουν ατομικά, δ) η αλλαγή στις σχέσεις παραγωγής-κατανάλωσης και στον τρόπο που αυτή η σχέση επηρεάζει την ταυτότητα, ε) η απίσχναση της κοινωνικής αναφοράς και εμφάνιση υποκατάστατων συλλογικότητας και στ) η αποφυγή δεσμευτικών αποφάσεων ζωής και σταθερών ηθικών αρχών».⁸⁵

Επιπλέον, διακριτά χαρακτηριστικά της στη ρευστής νεωτερικότητας είναι και η κατάρρευση του κράτους πρόνοιας, τα νέα φαινόμενα φτώχειας και μία κοινωνική τάση που οδηγεί στην απομόνωση και στην εξατομίκευση μέσα σε συνθήκες μαζοποίησης και αλλοτριωτικού καταναλωτισμού.⁸⁶

Η σύγχρονη κοινωνική ζωή λοιπόν με το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται να προσιδιάζει αρκετά με τη φάση εκείνη της κοινωνικής εξέλιξης, που ο Bauman κατονόμασε ως ρευστή νεωτερικότητα. Αφού, πολλά από τα χαρακτηριστικά της ρευστής νεωτερικότητας αποτελούν τόσο τις άμεσες συνέπειες που έφερε μαζί του το διαδίκτυο και διαμόρφωσε το κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της σύγχρονης

⁸²Europol, «How COVID-19-related crime infected Europe during 2020», November 2020, σ. 7-8

⁸³Συκιώτου Α. Π., *Το διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης...*, ό.π., σ. 15

⁸⁴Τσιρώνης Χ. Ν., «Μαζί αλλά μόνοι: Η κοινωνικότητα και οι κοινωνικοί δεσμοί στο διαδίκτυο κατά τον Zygmunt Bauman», στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., *Κοινωνία του Κυβερνοχώρου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 341-364, σ. 342

⁸⁵Στο ίδιο, σ. 343

⁸⁶Στο ίδιο, σ. 343-344

ψηφιοποιημένης κοινωνίας όσο και χαρακτηριστικά γνωρίσματα του κυβερνοχώρου. Η ευθραυστότητα, η παροδικότητα, η αβεβαιότητα, η αναλωσιμότητα κ.ά. είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ρευστής νεωτερικότητας αλλά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εικονικών δικτύων, τα οποία σύμφωνα με τον Bauman δημιουργούνται σκοπίμως καθώς έτσι εξασφαλίζεται η απόλυτη συμμετρία με τις υπόλοιπες παραμέτρους της καταναλωτικής κοινωνίας. Δημιουργούνται με τρόπο που να μπορούν να συγκροτούνται και να διαλύονται το ίδιο εύκολα, ώστε να εξυπηρετείται η επανεφεύρεση μιας ταυτότητας, η πλοήγηση στον κυβερνοχώρο με ένα φρέσκο και ανανεωμένο προσωπείο.⁸⁷ Σύμφωνα με τον Bauman η συμμετοχή στην καταναλωτική κοινωνία προαπαιτεί την συνεχή εναλλαγή προσωπείων, καθώς η πίστη στην αντίληψη μιας ταυτότητας σταθερής κλονίζεται όλο και περισσότερο. Αυτός που δεν αλλάζει, δεν ελίσσεται, δεν αναπτύσσει τις δεξιότητες του και δεν επαναπροσανατολίζει τη στάση του σε σχέση με τις πλειοψηφικές στάσεις κινδυνεύει από εξοστρακισμό από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.⁸⁸ Ομοίως και στο διαδίκτυο και ιδίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι χρήστες έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά με νέες πιο εξειδικευμένες τεχνολογικές εξελίξεις, με νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με νέες τάσεις μόδας αναφορικά με το τρόπο διασκέδασης, ένδυσης, αξιών και «πιστεύω», που όποιος δεν ενημερώνεται και δεν προσαρμόζεται σε αυτές, χάνει τα πολύτιμα «likes» και «shares» των φίλων και ακόλουθών του. Αποτέλεσμα όλης αυτής της διαδικασίας, σαφώς και είναι ο κλονισμός των αξιών και η αλλοτρίωση των ανθρωπίνων σχέσεων, αφού δεν δημιουργούνται κάτω από ένα υγιές και φυσιολογικό πρίσμα αλλά ακολουθούν τα καταναλωτικά πρότυπα. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Bauman, η συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μεταλλάσσει τη νοηματοδότηση της ίδιας της κοινωνικής συμμετοχής και της έννοιας της φιλίας. Προφανώς, οι διαδικτυακοί φίλοι δεν έχουν να κάνουν με την έννοια της φιλίας στην κοινωνική διάστασή της, σύμφωνα με την οποία η φιλία προσφέρει σταθερή αναφορά, δέσμευση και συναισθηματική κάλυψη.⁸⁹ Αντιθέτως, η φιλία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ταυτίζεται με την καταναλωτική κοινωνία, αφού τα κοινωνικά αυτά δίκτυα προσφέρουν τη δυνατότητα στους χρήστες να επιλέγουν, να από-επιλέγουν, να αντικαθιστούν τη συμμετοχή σε κοινότητες και να αποδεσμεύονται από φίλους χωρίς συναισθηματικό κόστος.⁹⁰ Όταν αλλάζουν οι προτιμήσεις, οι επιθυμίες και οι καταναλωτικές τάσεις τότε μπορούν να αλλάξουν και οι φιλίες και οι διασυνδέσεις. Η συγκρότηση των κοινωνικών δικτύων πραγματοποιείται χωρίς πόνο, χωρίς αίσθηση ηθικής ευθύνης, όπως ακριβώς συμβαίνει με τον τρόπο με τον οποίο αλλάζει ο σύγχρονος καταναλωτής την γκαρνταρόμπα του.⁹¹ Για την διαγραφή ενός φίλου αρκεί το «delete», ενώ την επόμενη στιγμή κάποιος άλλος θα προστεθεί στους φίλους.⁹² Όλα αυτά σαφώς και οδηγούν στην αλλοτρίωση των ανθρωπίνων σχέσεων και επηρεάζουν άμεσα και τις σχέσεις ιδίως των νέων, αφού ίδιοι γαλουχούνται σε ένα τέτοιο περιβάλλον το οποίο θεωρούν και φυσιολογικό.

Ακόμα, οι προσωπικές και καθημερινές στιγμές των ατόμων στη σύγχρονη κοινωνία έχουν χάσει το νόημά τους, αφού πολλές φορές ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιούνται είναι για να «ανέβουν» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και να επιβραβευτούν με «likes». Όπως υποστηρίζει και ο Bauman, «Οι φωτογραφίες, οι προσωπικές στιγμές, τα στιγμιότυπα οικειότητας, αναστοχασμού, χαλαρώσεις, ηδονικής

⁸⁷Στο ίδιο, σ. 344-345

⁸⁸Στο ίδιο, σ. 345

⁸⁹Στο ίδιο, σ. 354

⁹⁰Στο ίδιο, σ. 354

⁹¹Στο ίδιο, σ. 354

⁹²Στο ίδιο, σ. 355

έξαρσης, διασκέδασης, διακοπών, εργασίας, το γαλάζιο της θάλασσας, η πυράκτωση του καλοκαιριού, η αύρα της ιστορίας στην πύλη ενός πύργου, η αγορά διακίνησης χρήματος, η ραστώνη, οικογενειακή ζωή, όλα ψηφιοποιούνται και συνθέτουν το εικονικό ψηφιδωτό του κυβερνοναύτη. Τίποτα μάλιστα δεν έχει τόσο σημασία εάν δεν μεταφέρεται άμεσα στην προσωπική ιστοσελίδα ως πειστήριο συμμετοχής στο πολύχρωμο καταναλωτικό καρναβάλι. Κάθε ενέργεια, κάθε τιτίβισμα, κάθε ψηφιακό στίγμα παρουσιάζει, θάλπει, βελτιώνει, αναγεννά τον εικονικό εαυτό». ⁹³

Όπως προαναφέρθηκε, το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να οδηγήσουν στην εκμηδένιση της ιδιωτικής ζωής. Αυτό γίνεται τόσο εν αγνοία των χρηστών όσο και εν γνώση τους πολλές φορές. Σύμφωνα με τον Bauman στη ρευστή νεωτερικότητα η επιτήρηση υπερβαίνει την τοπικότητα και γίνεται υπερχρονική, εύπλαστη και εικονική, ενώ δεν υπάρχει ανθρώπινη επιλογή που να χάνεται στη λήθη. Έτσι και στην εποχή του διαδικτύου η επιτήρηση και ο έλεγχος της δράσης των χρηστών μπορεί να επεκτείνεται από τις καταναλωτικές συνήθειες ως τις πολιτικό κοινωνικές, θρησκευτικές κλπ. επιλογές του. ⁹⁴ Έχει υποστηριχθεί, ότι η παρακολούθηση των χρηστών στο χώρο του διαδικτύου θυμίζει τη λειτουργία του Πανοπτικού του Jeremy Bentham, της αρχιτεκτονικής διάταξης μιας φυλακής, όπου από ένα αόρατο κεντρικό σημείο του κτιρίου εποπτεύονται όλοι όσοι βρίσκονται εντός, χωρίς οι ίδιοι να μπορούν να δουν ποιος τους εποπτεύει. Το ίδιο ισχύει κατά κάποιο τρόπο και στην περίπτωση του διαδικτύου με την αρχιτεκτονική αυτή δομή όμως να έχει χάσει την υλική της υπόσταση. ⁹⁵ Αφού, το αντάλλαγμα για την πρόσβαση στην δωρεάν επικοινωνία και πληροφορία είναι η εκχώρηση της ιδιωτικότητας του χρήστη, καθώς από τις μηχανές αναζήτησης που χρησιμοποιεί παρακολουθούνται οι δραστηριότητες και οι προτιμήσεις του βάσει των «ψηφιακών αποτυμάτων» ⁹⁶ που αφήνει. ⁹⁷ Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζεται «*Το κόστος της νέας τεχνολογίας είναι η αδυναμία μας να ασφαλιστούμε από αδιάκριτα μάτια*». ⁹⁸ Ενώ, σύμφωνα με τον Bauman και η υπερέκθεση του ίδιου του ατόμου της ιδιωτικής του ζωής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να φέρει το τέλος της ανωνυμίας στο διαδίκτυο. ⁹⁹ Τέλος, ένα από τα πολυτιμότερα αγαθά που θεωρήθηκε ότι θα φέρει μαζί του το διαδίκτυο, ήταν η ελευθερία της έκφρασης και η ανάπτυξη της δημοκρατίας. Η πρώτη

⁹³Στο ίδιο, σ. 355-356

⁹⁴Στο ίδιο, σ. 348

⁹⁵Ατσαλάκη Α., «Μεταξύ ψυχικού και κοινωνικού: Σκέψεις για ορισμένες πιθανές χρήσεις και καταχρήσεις του δυνητικού χώρου του διαδικτύου», στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., *Κοινωνία του Κυβερνοχώρου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 189-226, σ.192-193.

⁹⁶Ψηφιακά αποτυπώματα ή ίχνη: «Κάθε περιήγηση στο διαδίκτυο αφήνει ηλεκτρονικά ίχνη, τα οποία είναι γνωστά με τον όρο «cookies» - κατά τη μάλλον αδόκιμη ελληνική απόδοση –«ηλεκτρονικά μπισκότα». Τα «cookies», είναι μικρού μεγέθους αυτοεγκαθιστώμενα αρχεία κειμένου, τα οποία αποθηκεύονται όχι μόνο στον υπολογιστή του χρήστη, αλλά και στον υπολογιστή τόσο του παρόχου της υπηρεσίας σύνδεσης με το διαδίκτυο, όσο και αυτού που ελέγχει τις ιστοσελίδες, τις οποίες επισκέφθηκε ο χρήστης. Συνήθως τα αρχεία αυτά περιλαμβάνουν κρυπτογραφημένα μη αναγνώσιμα δεδομένα ταυτοποίησης του χρήστη, τα οποία καταγράφουν όλες τις κινήσεις του χρήστη κατά την περιπλάνησή του στο διαδίκτυο και δεν διαγράφονται, ακόμα και μετά το πέρας της σύνδεσης. Τα «cookies», δηλαδή, λειτουργούν στην ουσία σαν «μηχανισμός κατασκοπείας» και προδίδουν άπειρες πληροφορίες σχετικά με τις επισκέψεις του χρήστη σε συγκεκριμένες ιστοσελίδες, τις διαφημίσεις που διάβασε, τις αγορές στις οποίες προέβη κ.τ.λ.». Αρκουλή Κ. Γ., *Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ. 12-13.

⁹⁷Ατσαλάκη Α., «Μεταξύ ψυχικού και κοινωνικού: Σκέψεις για ορισμένες πιθανές χρήσεις..., ό.π., σ.191-192

⁹⁸Κωνσταντοπούλου Χ., *Θέματα Μεταμοντέρνας Επικοινωνίας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 162

⁹⁹Τσιρώνης Χ. Ν., «Μαζί αλλά μόνοι: Η κοινωνικότητα και οι κοινωνικοί δεσμοί στο διαδίκτυο...», ό.π., σ. 356

περίοδος δημιουργίας του παγκόσμιου ιστού (αρχές δεκαετίας 1990), συνοδεύτηκε από μία εφορία για τα πλεονεκτήματα που θα προέκυπταν από την ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ελπίζοντας σε μία επικοινωνία ελεύθερη και απαλλαγμένη από κάθε είδους λογοκρισίες και σκοπιμότητες, ενισχύοντας τη Δημοκρατία και την αντικειμενική πληροφόρηση.¹⁰⁰ Πράγματι, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δίνουν ένα βήμα τόσο ατομικά στους χρήστες όσο και σε συλλογικές διαδικτυακές κοινότητες και κινήματα να αναρτούν τις απόψεις τους, το έργο τους, να διαμαρτύρονται για την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να ασκούν πίεση στις ανωτέρω αρχές μέσω αυτών των κοινωνικών δικτύων. Παρόλα αυτά, πολλοί από τους χρήστες του διαδικτύου έχουν γίνει δεκτές ή και μάρτυρες εξτρεμιστικών μηνυμάτων και λόγων που οδηγούν στην συμβολική και φυσική βία, τον φανατισμό και την μισαλλοδοξία.¹⁰¹ Αυτό το κλίμα επιδρά σημαντικά στην ποιότητα και τον προσανατολισμό της σύγχρονης δημοκρατίας και προκαλεί εμπόδια στην διαμόρφωση μίας καλύτερης κοινωνίας. Από την άλλη, με τους καταγιστικούς ρυθμούς της συνεχούς ροής της πληροφόρησης που ακολουθούνται από το διαδίκτυο εν γένει αλλά και ιδίως από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, συχνά δεν περισσεύει χρόνος για την διασταύρωση πολλών ειδήσεων, με αποτέλεσμα την μετάδοση πολλών «fake news».¹⁰² Η διασπορά ψευδών ειδήσεων στα μέσα ενημέρωσης έχει θεσμοποιηθεί, με αποτέλεσμα η παραπληροφόρηση να αποτελεί ακόμα ένα βασικό χαρακτηριστικό του διαδικτύου. Γίνεται αντιληπτό λοιπόν, πως ζούμε σε μία κοινωνία που ως επί το πλείστον είναι ψηφιοποιημένη. Θα μπορούσε να λεχθεί πως εντοπίζεται μια μετατόπιση της πραγματικής ζωής στο διαδίκτυο. Αφού, τα άτομα δαπανούν μεγάλο μέρος της καθημερινότητάς τους στο χώρο του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όχι μόνο για επικοινωνία και διασκέδαση αλλά και για να επιτελέσουν εργασιακές, οικονομικές κ.λπ. διαδικασίες. Σύμφωνα με την καθ. Κωνσταντοπούλου, «Στο Internet μπορεί να κάνει κανείς τα πάντα, σε αντιστοιχία με την πραγματική ζωή. Είναι ένα άλλο σύμπαν, παράλληλο με το δικό μας, ένας καθρέφτης του».¹⁰³ Το διαδίκτυο παρόλα αυτά, αποτελεί έναν χώρο μέσα στον οποίο επιτελούνται τόσο χρήσιμες και ευέλικτες διαδικασίες για την κοινωνική ζωή των ατόμων όσο και έναν χώρο που ελλοχεύει πολλούς κινδύνους για τους χρήστες και οδηγεί πολλές φορές σε μια κοινωνία με αλλοιωμένες ανθρώπινες σχέσεις και πρότυπα αλλά και σε εγκληματικές και παραβατικές συμπεριφορές. Για αυτό στο παρακάτω κεφάλαιο ακολουθεί μια ανάδειξη του τρόπου κοινωνικοποίησης των νέων σήμερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ώστε να αναδειχτεί τόσο η σχέση των νέων με τα αυτά τα κοινωνικά δίκτυα αλλά και οι επιπτώσεις που μπορεί να έχουν στην συμπεριφορά τους.

1.4 Ο ιδιαίτερος ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη κοινωνική ζωή των νέων

Σύμφωνα με την Turkle S., τη δεκαετία του 1980 οι γονείς ανησυχούσαν για την συνύπαρξη των παιδιών τους με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, καθώς την εκλάμβαναν ως κάτι μη φυσιολογικό, ενώ και με την έλευση των βιντεοπαιχνιδιών υπήρξε έντονη συζήτηση, περί απαγόρευσής τους, όπως ακριβώς συνέβαινε στη

¹⁰⁰ Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 234

¹⁰¹ Τσιρώνης Χ. Ν., «Μαζί αλλά μόνοι: Η κοινωνικότητα και οι κοινωνικοί δεσμοί στο διαδίκτυο...», ό.π., σ. 350

¹⁰² Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 235

¹⁰³ Κωνσταντοπούλου Χ., *Θέματα Μεταμοντέρνας Επικοινωνίας...* ό.π., σ. 153

περίπτωση της ηρωΐνης και της μαριχουάνας.¹⁰⁴ Αυτή την παράδοση εικόνα στα μάτια των γονιών η συγγραφέας την περιγράφει ως εξής «....το τόσο μικρό παιδί σε υπολογιστή έρχεται σε σύγκρουση με την ιδανική μας εικόνα περί παιδικής ηλικίας. Το “φυσικό” παιδί είναι εκτός πόρτας. Τα μηχανήματα είναι σε εσωτερικούς χώρους. Το “φυσικό” παιδί τρέχει ελεύθερο. Τα μηχανήματα ελέγχουν και περιορίζουν. Μηχανές και παιδιά δεν πάνε μαζί».¹⁰⁵ Μέσα από αυτά τα λόγια της συγγραφέως καταφαίνεται το χάσμα των γενεών που δημιουργούσε η τεχνολογία μεταξύ των γονιών και των παιδιών τους, ήδη από τη δεκαετία του 1980. Υποστηρίζεται, ότι αυτή η σύγκρουση μεταξύ των γενεών οφείλεται στην έλλειψη τεχνολογικών γνώσεων των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας γύρω από τα νέα αυτά ηλεκτρονικά και διαδικτυακά μέσα.¹⁰⁶ Από την άλλη, οι νέοι αποδέχτηκαν και ενσωμάτωσαν στην καθημερινότητά τους πολύ πιο γρήγορα από τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας τα τεχνολογικά μέσα, από τις απαρχές της εμφάνισής τους.¹⁰⁷ Αυτό, προφανώς, οφείλεται στο ότι τα άτομα όταν βρίσκονται σε μικρή ηλικία γαλαχούνται σε μια κοινωνία ήδη διαμορφωμένη, χωρίς να έχουν βιώσει την κοινωνική αλλαγή που προηγήθηκε όπως τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, με αποτέλεσμα να προσαρμόζονται στην ήδη υπάρχουσα κατάσταση, θεωρώντας τη ως δεδομένη. Ιδίως η σημερινή νεολαία έχει γεννηθεί σε ένα τεχνολογικό κόσμο, σε μια ψηφιοποιημένη κοινωνία, όπου η διαδικτυακή αλληλεπίδραση θεωρείται status quo, με αποτέλεσμα να είναι απολύτως φυσιολογικό αλλά και απαραίτητο για την ίδια να συμμετέχει ενεργά τόσο στο διαδίκτυο όσο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ιδιαίτερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν αλλάξει ριζικά το επικοινωνιακό πεδίο, με αποτέλεσμα οι νέοι να κοινωνικοποιούνται με ένα εντελώς διαφορετικό τρόπο σε σχέση με το παρελθόν.¹⁰⁸ Σύμφωνα με τον Frith, «Η νεανική κουλτούρα μίας εποχής διαφέρει από εκείνες άλλων εποχών καθώς εκφράζει κάθε φορά την συγκεκριμένη κοινωνία μέσα στην οποία αναπτύσσεται».¹⁰⁹ Για παράδειγμα, στις παλαιότερες κοινωνίες η οικογένεια, το σχολείο και η τοπική κοινότητα αποτελούσαν τους κύριους φορείς κοινωνικοποίησης.¹¹⁰ Αντίθετα, στις σύγχρονες κοινωνίες η κουλτούρα των νέων διαμορφώνεται μέσα σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, όπου τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιτελούν κυρίαρχο ρόλο στην κοινωνικοποίησή τους. Οι νέοι μάλιστα χαρακτηρίζονται από τον Prensky ως «ψηφιακοί γηγενείς» σε αντίθεση με τους ηλικιωμένους που χαρακτηρίζονται ως «ψηφιακοί μετανάστες», καθώς η εμφάνιση του διαδικτύου και των μέσων δικτύωσης άλλαξε την καθημερινότητά τους και οφείλουν να προσαρμοστούν στα υπάρχοντα δεδομένα.¹¹¹ Οι νέοι κοινωνικοποιούνται σε ένα διαφορετικό επικοινωνιακό πλαίσιο, όπου οι οθόνες διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στις πολιτιστικές πρακτικές του ελεύθερου χρόνου τους και γενικότερα στο οικογενειακό, φιλικό και σχολικό τους περιβάλλον.¹¹² Εύλογα λοιπόν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η σημερινή νεολαία μεγαλώνει σε μια ψηφιακή κουλτούρα, διότι οι τεχνολογίες της επικοινωνίας μετέτρεψαν το περιεχόμενο της και όρισαν εκ νέου την έννοια της κουλτούρας.¹¹³ Οι νέες γενιές ζουν μέσα σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούν οι «οθόνες» και για αυτό, πολλοί κάνουν λόγο για την «κουλτούρα της

¹⁰⁴ Turkle S., *The Second Self: Computers and the human Spirit, 20th Anniversary*, 2nd, The MIT Press, Cambridge, 2005, σ. 4

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 92

¹⁰⁶ Βρύζας Κ., Τσιτουρίδου Μ., *Νέοι και τεχνολογίες της επικοινωνίας*, Gutenberg, Αθήνα, 2014, σ. 14

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 14

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 20

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 54

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 54

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 54

¹¹² Στο ίδιο, σ. 64

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 65

οθόνης».¹¹⁴ Πράγματι, δε νοείται πλέον, παιδί, έφηβος ή νεαρός ενήλικας που να μην έχει άμεση σχέση με την τεχνολογία. Γύρω μας βλέπουμε καθημερινά, νήπια και παιδιά με ένα «τάμπλετ στο χέρι» και εφήβους προσκολλημένους σε ένα κινητό τηλέφωνο, όπου είναι συνδεδεμένοι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Αποτέλεσμα λοιπόν αυτής της νέας ψηφιακής κουλτούρας είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους φορείς της κοινωνικοποίησης της σημερινής νεολαίας.¹¹⁵ Αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο η πλειοψηφία των νέων είναι έντονα ενεργή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Σύμφωνα με μια αμερικάνικη έρευνα, οι έφηβοι αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των συνολικών χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αφού στις ηλικίες από 13 έως 17 ετών στην Αμερική πάνω από το 80% έχουν ενεργό προφίλ.¹¹⁶ Ακόμα και σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου το 2019, διαπιστώθηκε ότι το 59% των παιδιών δημοτικού και το 94% των παιδιών Γυμνασίου/Λυκείου έχει προφίλ σε κάποιο κοινωνικό δίκτυο.¹¹⁷ Ενώ, σε άλλη έρευνα που διενεργήθηκε από το ίδιο κέντρο το 2018, έχει διαπιστωθεί ότι και οι ώρες που περνούν οι νέοι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν αυξηθεί, καθώς μέχρι 2 ώρες την ημέρα ασχολείται το 63% των παιδιών, 3-4 ώρες το 13% και περισσότερες από 4 ώρες το 9%. Ενώ, το ποσοστό των παιδιών που ασχολούνται περισσότερες από 4 ώρες με τα κοινωνικά δίκτυα κατά τη διάρκεια του Σαββατοκύριακου φτάνει στο 15%.¹¹⁸ Επομένως, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής των νέων και ο κύριος λόγος για αυτό είναι η ανάγκη διατήρησης των κοινωνικών τους επαφών. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δίνουν την δυνατότητα στους νέους να επικοινωνούν με συνομήλικους τους, μέσω μηνυμάτων, βιντεοκλήσης και ηχητικής κλήσης με τους οποίους μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα, παίζουν παιχνίδια, επεξεργάζονται και αναρτούν βίντεο ή άλλες καλλιτεχνικές δημιουργίες.¹¹⁹ Τα ψηφιακά αυτά μέσα επιτρέπουν στους νέους να παράγουν και να διανέμουν ιστορίες και εικόνες του εαυτού τους, τις οποίες μοιράζονται με έναν μεγάλο αριθμό συνήθως φίλων και ακόλουθων.¹²⁰ Επομένως τα παιδιά και κυρίως οι έφηβοι, εισέρχονται σε έναν εικονικό κόσμο, μια εικονική κοινότητα¹²¹ για να αλληλεπιδράσουν με νέα άτομα ή για να επεκτείνουν τις ήδη υπάρχουσες φιλίες τους.¹²² Οι Valkenburg και Peter σε έρευνα τους, διαπίστωσαν ότι το 88% των εφήβων ανέφεραν την χρήση διαδικτύου για να διατηρήσουν τις υφιστάμενες φιλίες και σχεδόν το 1/3 αισθάνθηκε ότι είναι ένας

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 76

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 15

¹¹⁶ Boursier, V., Gioia, F., & Griffiths, M. D., «Do selfie-expectancies and social appearance anxiety predict adolescents' problematic social media use? » *Computers in Human Behavior*, (110), September 2020, σ.σ. 1-8, σ.1

¹¹⁷ SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2019-2020 για διαδικτυακές συνήθειες παιδιών, επηρεασμό από κοινωνικά δίκτυα και online gaming», URL: <https://saferinternet4kids.gr/nea/apotelesmata-ereynas-19-20/>

¹¹⁸ SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2018-2019 σε 14.000 μαθητές για τις συνήθειες και τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/press-newsletter/researchresults/>

¹¹⁹ Βρύζας Κ., Τσιτουρίδου Μ., *Νέοι και τεχνολογίες της επικοινωνίας...*, ό.π., σ. 15

¹²⁰ Στο ίδιο, σ.19

¹²¹ Εικονική κοινότητα: «Ο όρος εικονική κοινότητα αναφέρεται σε κοινωνικές συναθροίσεις που αναδύονται μέσα από την επικοινωνία στο διαδίκτυο...», Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο...*, ό.π., σ. 215.

¹²² Βρύζας Κ., Τσιτουρίδου Μ., *Νέοι και τεχνολογίες της επικοινωνίας...*, ό.π., σ. 15

πιο αποτελεσματικός τρόπος για να επικοινωνούν.¹²³ Ωστόσο, δεν εκλείπουν και οι περιπτώσεις, που πολλοί νέοι αποδέχονται φίλους ή ακολουθούν άτομα στο Facebook και Instagram αντίστοιχα, που δεν γνωρίζουν, σχετική έρευνα από το Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου έχει καταδείξει ότι το 12% των παιδιών Δημοτικού και το 24% παιδιών Γυμνασίου/Λυκείου αποδέχεται αιτήματα φιλίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από άτομα που δεν γνωρίζει.¹²⁴ Πράγματι, παρατηρείται ότι ο μέσος όρος του αριθμού των φίλων ενός χρήστη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι αρκετά υψηλός και μπορεί να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.¹²⁵ Ωστόσο, αυτός ο αυξανόμενος αριθμός των φίλων δε σχετίζεται και με την βελτιωμένη κοινωνικότητα του νέου καθώς τις περισσότερες φορές υπάρχει μέτριο επίπεδο αλληλεπίδρασης.¹²⁶ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια «ὁ φίλος, οὐδείς φίλος». ¹²⁷ Αυτές οι διαδικτυακές φιλίες έχουν υποκαταστήσει την ανθρώπινη επαφή και έχουν παρεισφρήσει στις ανθρώπινες σχέσεις των νέων, ενώ δεν είναι και το ίδιο αυθεντικές όσο αυτές της πραγματικής ζωής, ιδίως αυτές που δημιουργούνται εξ αρχής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Σύμφωνα και με τους Chan και Cheng « *οι διαδικτυακές φιλίες δεν είναι ιδιαίτερα ποιοτικές. Αυτό οφείλεται στο ότι είναι συνήθως σύντομες σε διάρκεια και δεν υπάρχει αρκετή συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες. Επίσης, χαρακτηρίζονται από έλλειψη οικειότητας, συναισθήματος, υποστήριξης και αμοιβαιότητας. Η συμπληρωματικότητα δεν παίζει ρόλο, καθώς τα άτομα δεν επενδύουν εις βάθος αυτές σε αυτές τις σχέσεις για να βιώσουν ότι το ένα πρόσωπο συμπληρώνει το άλλο, ενώ η ανταποδοτικότητα υφίσταται αλλά σε πολύ επιφανειακό επίπεδο*». ¹²⁸ Είναι εύλογα αντιληπτό ότι οι σχέσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χαρακτηρίζονται από χαμηλή δέσμευση και αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο ότι τα άτομα δεν δημιουργούν πραγματικούς δεσμούς φιλίας, αφού οι εμπειρίες που μοιράζονται μεταξύ τους είναι ελάχιστες και πολλές φορές και μηδενικές, με αποτέλεσμα ο τερματισμός μιας διαδικτυακής σχέσης να έχει πολύ μικρό συναισθηματικό κόστος και να γίνεται με ευκολία. Αυτό σημαίνει ότι οι διαδικτυακές φιλίες κλονίζονται με μεγάλη πολλές φορές ευκολία και δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να αντικαταστήσουν την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή και τους συναισθηματικούς δεσμούς που δημιουργούνται από αυτή. ¹²⁹ Αυτές λοιπόν, οι επιφανειακές φιλίες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δίνουν ένα λάθος μήνυμα στους νέους για την ποιότητα και την ουσία της πραγματικής φιλίας. Μια πραγματική φιλία δημιουργείται εξ επαφής, πρόσωπο με πρόσωπο, μέσα από κοινές εμπειρίες και βιώματα. Εν αντίθεση, οι διαδικτυακές φιλίες χαρακτηρίζονται από επιφανειακότητα, ευθραυστότητα, παροδικότητα και δεν στοιχίζουν συναισθηματικά, πράγμα που δεν ταυτίζεται με την έννοια της φιλίας. Ακόμα, όπως αποδείχτηκε πολλοί νέοι στο βωμό προφανώς της δημοτικότητας του διαδικτυακού τους προφίλ αποδέχονται αιτήματα φιλίας ακόμα και από αγνώστους. Η ανωνυμία στο διαδίκτυο μπορεί να δώσει την ευκαιρία στον οποιοδήποτε να κρυφτεί πίσω από ένα φανταστικό πρόσωπο και να προσελκύσει για διάφορους σκοπούς ένα νέο. Αυτό εγκυμονεί πολλούς κινδύνους για τους νέους, επειδή λόγω του νεαρού της ηλικίας τους μπορεί πολλές φορές, να μην αντιληφθούν τον κίνδυνο. Εύλογα, λοιπόν συμπεραίνεται

¹²³Γόγαλης Κ., «Φίλος και φίλοι στο Facebook: Έρευνα στα κοινωνικά δίκτυα και μεθοδολογικές προκλήσεις» στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., Κοινωνία του Κυβερνοχώρου, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 491-523, σ. 503

¹²⁴SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2019-2020 για διαδικτυακές συνήθειες...», ό.π.

¹²⁵Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο...*, ό.π., σ. 237

¹²⁶Στο ίδιο, σ. 238

¹²⁷Μοσκόβης Β., *Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*. Ι–ΙΙ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993

¹²⁸Στο ίδιο, σ. 237

¹²⁹Στο ίδιο, σ. 252

ότι αδίκως οι διαδικτυακές φιλίες έχουν παρεισφρήσει στις νεανικές φιλίες, καθώς έχουν αλλοτριώσει την έννοια της πραγματικής φιλίας.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως προαναφέρθηκε, έχουν δημιουργήσει μια νέα κουλτούρα των νέων. Σε αυτή την αναδυόμενη κουλτούρα, φαίνεται ότι στο βωμό των «likes» και «shares» οι νέοι θυσιάζουν το ιδιωτικό τους απόρρητο. Καθώς, πέρα από το προσωπικό προφίλ στο οποίο δίνουν κάθε είδους πληροφορία σχετικά με τους εαυτούς τους (ονοματεπώνυμο, τόπος διαμονής, καταγωγής κ.λπ.) αναρτούν και πληροφορίες σχετικά με την τοποθεσία που βρίσκονται, με τον τρόπο που διασκεδάζουν, προσωπικές στιγμές με το ταίρι κ.λπ. Αυτή η κατάσταση στην οποία υπεισέρχονται αυτοβούλως, αξιοποιείται πολλές φορές για αναρτήσεις αρνητικών σχολίων και χλευασμό με στοιχεία χυδαιότητας, αλαζονείας, κυβερνομπουλινγκ κ.ά.¹³⁰ Δυστυχώς, οι νέοι δεν αντιλαμβάνονται ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ανοίγουν μία κλειδαρότρυπα στην προσωπική τους ζωή, που πέραν του γεγονότος ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον τους, μπορεί και να τους στοιχειώσει αργότερα στον επαγγελματικό τομέα, στη περίπτωση που για παράδειγμα αποκτήσουν ένα δημόσιο αξίωμα ή μία υψηλόβαθμη θέση σε κάποια εταιρία.¹³¹

Μια έρευνα στο Ηνωμένο Βασίλειο κατέδειξε ότι το 62% των εργοδοτών ελέγχει πλέον όσους υποβάλουν αίτηση για εργασία από τις καταχωρήσεις τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και το ¼ των υποψηφίων έχει απορριφθεί.¹³² Οι νέοι επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και δεν διστάζουν να εκθέσουν κάθε προσωπικό τους δεδομένο για να επιβραβευτούν με «likes», καθώς αυτή η επιβράβευση τους αναζωογονεί και τους δίνει αυτοπεποίθηση. Σε έρευνα του Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου, αποδείχτηκε ότι 2 στα 10 παιδιά Γυμνασίου/Λυκείου ανησυχούν για τον αριθμό των «likes» που θα πάρουν σε μια φωτογραφία και προχωρούν σε διαγραφή αυτής, εάν δεν έλαβαν τον επιθυμητό αριθμό.¹³³ Είναι προφανές, ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν αλλοιώσει σε μεγάλο βαθμό την εικόνα που έχουν οι νέοι για τον εαυτό τους και έχουν δημιουργήσει αξίες που στηρίζονται σε ψευδό επιβραβεύσεις με τις οποίες καταμετρούν την αξία τους.

Μολαταύτα, οι νέοι δεν αντιλαμβάνονται ότι η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης απαιτεί ένα μέτρο και προφυλάξεις, περνώντας, όπως έγινε γνωστό πολλές ώρες στα μέσα αυτά, με αποτέλεσμα να έχουν «μεταφερθεί» σε έναν εικονικό κόσμο, σε μια εικονική κοινότητα, χάνοντας πολλές στιγμές ουσιαστικής ευτυχίας και αυτοδημιουργίας και οδηγώντας τους εαυτούς τους στην κοινωνική αποξένωση. Σύμφωνα με την Boyd για πολλούς εφήβους η παρουσία τους σε μία ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι μόνο επιθυμητή αλλά και απαραίτητη «αν δεν υπάρχω στο MySpace δεν υπάρχω» (δήλωση εφήβου).¹³⁴ Η σημερινή νεολαία έχει μετατοπίσει κατά κάποιο τρόπο τα μέτρα της κοινωνικής της ζωής στον εικονικό κόσμο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, γεγονός που έχει πολλές επιπτώσεις στην συμπεριφορά και τον τρόπο σκέψης των νέων. Για αυτό είναι εύλογο, να αναλογιστούμε πως είναι απαραίτητη η ερμηνεία και ενασχόληση της σχέσης των νέων με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αφού εκεί πλέον σε μεγάλο ποσοστό περνούν την καθημερινότητά τους, ζώντας είτε ήρεμα και αρμονικά είτε παραβατικά, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην πραγματική τους ζωή. Ως εκ τούτου, η παραβατικότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ίσως δεν θα έπρεπε να θεωρείται ως αύξηση της παραβατικότητας των

¹³⁰ Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία...*, ό.π., σ. 235-236

¹³¹ Tapscott D., *Ψηφιακή Γενιά*, Κέρκυρα-AE-Economia Publishing, Αθήνα, 2009, σ. 97

¹³² Στο ίδιο, σ. 97

¹³³ SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2019-2020 για διαδικτυακές συνήθειες...», ό.π.

¹³⁴ Γόγαλης Κ., «Φίλος και φίλοι στο Facebook: Έρευνα στα κοινωνικά δίκτυα...», ό.π., σ. 506

ανηλίκων γενικά , αλλά ως μετατόπιση της συμπεριφοράς αυτής από τον πραγματικό κόσμο στον διαδικτυακό, εκεί που οι νέοι κατά κάποιο τρόπο ζουν πλέον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Εννοιολογική οριοθέτηση της παραβατικότητας των ανηλίκων

2.1 Διάκριση των όρων παραβατικότητα και εγκληματικότητα ανηλίκων

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο για την έκβαση της παρούσας μελέτης, να διευκρινιστούν οι όροι «παραβατικότητα» και «εγκληματικότητα» των ανηλίκων για να αναδειχτούν οι επιμέρους διαφορές τους και να ξεκαθαριστεί ο λόγος προτίμησης του όρου «παραβατικότητα» αντί του όρου «εγκληματικότητα».

Αρχικά, ως παραβατικότητα ανηλίκων ορίζεται *«η συμπεριφορά ανηλίκων, η οποία έρχεται σε σύγκρουση με τους ποινικούς νομούς. Ορίζεται ακόμη και ως συμπεριφορά ανηλίκων η οποία, αν ακολουθείτο από ενήλικους θα χαρακτηριζόταν εγκληματική»*.¹³⁵

Ιστορικά, από τη δεκαετία του 1930 επικρατούσε τόσο στην επιστημονική κοινότητα όσο και στη νομοθεσία ο όρος «ανήλικος εγκληματίας».¹³⁶ Το 2003 όμως, στο Ποινικό Κώδικα αντικαθίσταται ο τίτλος του ογδού κεφαλαίου «ανήλικοι εγκληματίες» με τον τίτλο «ειδικές διατάξεις για ανηλίκους».¹³⁷ Αυτή, η νομοθετική αλλαγή οφειλόταν στην αποφυγή των στιγματιστικών επιδράσεων στους ανήλικους με το χαρακτηρισμό τους ως εγκληματίες.

Μέσα από μια εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση παρατηρήθηκε, ότι ένα μέρος των Ελλήνων επιστημόνων χρησιμοποιούν τον όρο «ανήλικος παραβάτης» και «παραβατικότητα ανηλίκων», ενώ ένα άλλο δείχνει την προτίμησή του στον όρο «ανήλικοι εγκληματίες» και «εγκληματικότητα ανηλίκων».¹³⁸

Στην πρώτη περίπτωση προτιμάται χρήση του όρου «παραβατικότητα» και «παραβάτης», γιατί όπως υποστήριξε χαρακτηριστικά η καθηγήτρια Σπινέλλη, η οποία και πρότεινε την χρήση των όρων αυτών, *«επιστρέφοντας στη σύγχρονη εποχή, διαπιστώνει κανείς την ανάγκη να βρεθεί για τους νέους που παραβιάζουν τους νόμους ένας όρος, αντιστοίχως του delinquent- ένας όρος όμως που να διαφέρει από τον όρο criminal, εφόσον ο πρώτος σηματοδοτεί ένα νέο ιδεολογικό υπόβαθρο αντιμετώπισης των ανήλικων παραβατών, ο οποίος θα εναρμονίζεται με το Ποινικό Δίκαιο και επιπλέον δεν θα τους στιγματίζει»*.¹³⁹ Ο κυριότερος λόγος που γίνεται ευρέως σήμερα η χρήση του όρου παραβάτης και όχι εγκληματίας είναι η αποφυγή των στιγματιστικών συνεπειών του δεύτερου όρου. Τόσο η καθηγήτρια Σπινέλλη όσο και άλλοι επιστήμονες στηρίζονται στη θεωρία της ετικέτας περί στιγματισμού του εγκληματία για να υποστηρίξουν το επιχείρημά τους υπέρ της χρήσης του όρου «ανήλικος παραβάτης». Η ίδια αναφέρεται στο άρθρο του Tannenbaum, που περιγράφει τη σχέση κοινωνικής αλληλεπίδρασης και εγκλήματος. Σύμφωνα με την Σπινέλλη, ο ίδιος

¹³⁵ Σπινέλλη Κ., « Παραβατικότητα Ανηλίκων», στο Κουράκης Ν. Ε. , Κρανιδιώτη Μ. Π. , Σπινέλλη Κ .Δ. , *Λεξικό Εγκληματολογίας*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2018, σ.σ. 848-853, σ. 848

¹³⁶ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος*, 3^η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2021, σ.3

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 3

¹³⁸ Καρδάρη Α., *Νέοι παγιδευμένοι στα παιχνίδια της βίας. Εγκλήματα με δράστες και θύματα νέους*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2021, σ. 47

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 46

«διαπίστωσε ερευνητικά ότι ένας αρνητικός χαρακτηρισμός που δίνεται σε ένα νεαρό άτομο, δηλαδή επικόλληση μιας αρνητικής ετικέτας, συχνά συνέβαλε στην περαιτέρω συμμετοχή του νεαρού σε παράνομες δραστηριότητες. Έτσι όσο μεγαλύτερη προσοχή δίνεται στην αρνητική ετικέτα, στο στιγματισμό – δηλαδή στο χαρακτηρισμό εγκληματίας – τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να χαρακτηρίσει και το ίδιο το νεαρό το άτομο τον εαυτό εγκληματία, οπότε μειώνονται οι ελπίδες να ακολουθήσει στο μέλλον σύννομες συμπεριφορές».¹⁴⁰ Επομένως, εδώ καταφαίνεται ότι μια μερίδα επιστημόνων εφαρμόζει στον ορισμό του ανήλικου παραβάτη την θεωρία της ετικέτας, όπου σύμφωνα με αυτή η κοινωνία αντιδρά στο έγκλημα ενός ατόμου και του επικολλά την ετικέτα του εγκληματία, με αποτέλεσμα το ίδιο το άτομο να αποδέχεται αυτό το στίγμα ως στοιχείο της ταυτότητας του και να υιοθετεί αυτό το ρόλο, διαπράττοντας στο μέλλον εκ νέου εγκληματικές συμπεριφορές.¹⁴¹

Το δεύτερο πιο συχνό επιχείρημα των υποστηρικτών της χρήσης του όρου «ανήλικος παραβάτης», είναι ο μειωμένος καταλογισμός. Συγκεκριμένα, ο Κουράκης υποστηρίζει ότι η χρήση των όρων έγκλημα και εγκληματίας για τους ανήλικους είναι ανακριβείς, αφού για την τέλεση αξιόποινων πράξεων δηλαδή εγκλημάτων, απαραίτητο στοιχείο είναι κατά το άρθρο 14 του Ποινικού Κώδικα, ο καταλογισμός. Στην περίπτωση όμως των ανηλίκων επειδή πρόκειται για παιδιά και νεαρά άτομα εκλείπει συνήθως η πλήρης ικανότητα καταλογισμού, άρα δεν στοιχειοθετείται έγκλημα.¹⁴² Πράγματι, οι ανήλικοι χαρακτηρίζονται από μειωμένο καταλογισμό λόγω του νεαρού της ηλικίας του, πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν ως άτομα που δρουν ενσυνείδητα με πλήρη βούληση, αφού ακόμα βρίσκονται σε φάση διαμόρφωσης της προσωπικότητας τους.¹⁴³

Αναφορικά με τη χρήση των όρων «ανήλικος εγκληματίας» και «εγκληματικότητα ανηλίκων», από μια άλλη μερίδα επιστημόνων φαίνεται ότι, αναδεικνύονται επιχειρήματα υπέρ της χρήσης αυτών των όρων που έχουν εξίσου βαρύνουσα σημασία. Όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, οι όροι «ανήλικος παραβάτης» και «παραβατικότητα ανηλίκων» αντί των όρων «εγκληματίας ανήλικος» και «εγκληματικότητα ανηλίκων», δεν αντικατοπτρίζει την ευμενέστερη αντιμετώπιση του ανήλικου από το κράτος, και αντίθετα παραμένει σε ένα αυστηρά ποινικό πλαίσιο δίχως εναλλακτικά μέτρα επίλυσης του ζητήματος.¹⁴⁴

Ακόμα, ο όρος «παραβατικότητα ανηλίκων» μπορεί να αντικατοπτρίζει κάθε αντικοινωνική συμπεριφορά που έρχεται σε αντίθεση με τους ισχύοντες άτυπους κοινωνικούς κανόνες μιας κοινωνίας ή μιας ομάδας ελέγχου, με αποτέλεσμα συμπεριφορές όπως για παράδειγμα η εξωτερική εμφάνιση, η αδικαιολόγητη απουσία από το σχολείο ή οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις να θεωρούνται παραβατικές. Έτσι, κάθε νέος εν δυνάμει μπορεί να θεωρείται παραβάτης, αφού πολλές τέτοιες συμπεριφορές αποτελούν πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής των ανηλίκων.¹⁴⁵ Σύμφωνα και με τους McLaughlin και Muncie, «Ο όρος νεανική παραβατικότητα περικλείει κάθε είδους ανάρμοστη ή ανεπιθύμητη συμπεριφορά».¹⁴⁶ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ινδίας όπου εκεί, η αλητεία θεωρείται το δεύτερο πιο κοινό αδίκημα μεταξύ των

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 45

¹⁴¹ Λαμπροπούλου Ε., Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σ. 117-118

¹⁴² Κουράκης Ν., *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων: Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση*, 2η εκδ., Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2013, σ. 11-12.

¹⁴³ Καρδάρη Α., *Νέοι παγιδευμένοι στα παιχνίδια της βίας. Εγκλήματα με δράστες...*, ό.π., σ. 52

¹⁴⁴ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 4

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 4

¹⁴⁶ Σπινέλλη Κ., « Παραβατικότητα Ανηλίκων», στο Κουράκης...», ό.π., σ. 848

ανήλικων δραστών.¹⁴⁷ Γίνεται αντιληπτό, ότι τα κοινωνικά στερεότυπα οδηγούν σε κατάχρηση του όρου παραβατικός και παραβατική συμπεριφορά. Για αυτό και τα Ηνωμένα Έθνη πρότειναν να περιορίζεται όρος «παραβατικότητα ανήλικων» μόνο στις παραβάσεις του ποινικού δικαίου και όταν πρόκειται για θέματα προστασίας των νεαρών ατόμων είναι σκόπιμο να μην ποινικοποιούνται ασήμαντες παρατυπίες ή συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται αντικοινωνικές.¹⁴⁸

Ως εκ τούτου, στη παρούσα μελέτη επειδή η έννοια της παραβατικότητας είναι ευρύτερη, με αποτέλεσμα να εμπεριέχει τόσο παρεκκλίνουσες συμπεριφορές που δεν στοιχειοθετούνται ως εγκλήματα αλλά προκαλούν την άτυπη κοινωνική αντίδραση όσο και εγκληματικές πράξεις προτιμήθηκε σκόπιμα, καθώς στα επόμενα κεφάλαια θα γίνει λόγος όχι μόνο για πράξεις που κινητοποιούν τον ποινικό μηχανισμό αλλά και για πράξεις που αν και την δεδομένη στιγμή στον ελλαδικό χώρο δεν είναι ποινικοποιημένες συνιστούν παραβατική συμπεριφορά.

2.2 Οριοθέτηση ανηλικότητας

Εν συνεχεία, είναι σημαντικό να διευκρινιστούν οι όροι της ανηλικότητας καθώς και η ποινική υπευθυνότητα ή ανευθυνότητα των ανήλικων δραστών, καθώς αυτό διαδραματίζει μεγάλο ρόλο στην αντιμετώπιση της διαδικτυακής και όχι μόνο παραβατικής συμπεριφοράς των ανήλικων από πλευράς νομοθετικής μεταχείρισης και αντιμετώπισης του ζητήματος.

Η ανηλικότητα αποτελεί ένα έννομο αγαθό το οποίο σχετίζεται με τη διάσταση του ανθρώπου από τη γέννησή του μέχρι τη σωματική, πνευματική και τη συναισθηματική του ολοκλήρωση.¹⁴⁹ Η ανηλικότητα δηλαδή, αποτελεί ένα αγαθό το οποίο προστατεύεται από την νομοθεσία έως ότου το άτομο φτάσει σε ένα σημείο, όπου σωματικά, πνευματικά και συναισθηματικά θα έχει με ομαλό τρόπο διαμορφωθεί, αναπτυχθεί και επομένως ολοκληρωθεί και αυτό το σημείο είναι στο στάδιο της ενηλικίωσης. Το να αναπτυχθεί ένα άτομο με φυσικό και ομαλό τρόπο αποτελεί ένα έννομο αγαθό ξεχωριστό από αυτά της ζωής, υγείας κ.λπ. και για αυτό χρήζει ειδικής προστασίας.¹⁵⁰ Αυτό είναι εύλογο να το αντιληφθεί κανείς, καθώς ένα άτομο κατά την περίοδο της ανηλικότητας είναι αδύναμο και εύπλαστο σωματικά και χωρίς ιδιαίτερες πνευματικές δεξιότητες, με αποτέλεσμα να χρειάζεται καθοδήγηση και προστασία.

Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού, ως ανήλικος θεωρείται «κάθε ανθρώπινο όν μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός εάν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία».¹⁵¹ Ενώ, σύμφωνα με το ίδιο καταστατικό της ίδιας Σύμβασης, η παιδική ηλικία χρειάζεται ειδική προστασία και μέριμνα, συμπεριλαμβανομένης και της νομικής της προστασίας, τόσο πριν όσο και μετά τη γέννησή του του παιδιού.¹⁵² Ενώ, στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας η

¹⁴⁷Καρδάρη Α., *Νέοι παγιδευμένοι στα παιχνίδια της βίας. Εγκλήματα με δράστες...*, ό.π., σ. 65

¹⁴⁸Στο ίδιο, σ. 65

¹⁴⁹Καϊάφα- Γκμπάντι Μ., «Διαδικτυακές προσβολές της ανηλικότητας», ΠοινΧρ. Μάρτιος 2012, σ.σ. 161-172, σ. 162

¹⁵⁰Μανωλεδάκης Ι., *Το έννομο αγαθό : ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα, 1998, σ. 281

¹⁵¹Διεθνή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού, «44/25 Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών» 1989, URL:

<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bcbf83a2>

¹⁵²Στο ίδιο

παιδική ηλικία τελεί υπό την προστασία του κράτους το οποίο λαμβάνει μέτρα ειδικά για την προστασία της νεότητας. (Άρθρ. 21, παρ. 1 και 3 του Συντάγματος)

Αναφορικά με την ανηλικότητα, η ίδια προσδιορίζεται από τους κανόνες του ουσιαστικού ποινικού δικαίου ανηλίκων καθώς η έναρξη και η λήξη της ανηλικότητας αποτελούν κομβικό σημείο για την νομοθετική αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη, ο οποίος χρήζει ιδιαίτερης μεταχείρισης από την πλευρά του κοινωνικού ελέγχου. Για αυτό το λόγο, έχει θεσπιστεί το κατώτατο όριο ηλικίας, κάτω από το οποίο οι ανήλικοι θεωρείται ότι δεν έχουν την ικανότητα παράβασης του ποινικού νόμου. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ελληνική έννομη τάξη, στο 8ο κεφάλαιο, «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους» του Ποινικού Κώδικα, κατά το άρθρο 121, ως κατώτατο όριο πράξης ορίζονται τα 12 έτη.¹⁵³ Αυτό πρακτικά σημαίνει, ότι οι ανήλικοι μέχρι 12 ετών δεν μπορούν να τελέσουν αξιόποινη πράξη, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται από τον ποινικό νομοθέτη ως ποινικώς αδιάφοροι.

2.2.^a Ποινικά ανεύθυνοι ανήλικοι

Ο ποινικός νομοθέτης, στην ισχύουσα ελληνική νομοθεσία προέβλεψε εκτός από την κατηγορία των ποινικών αδιάφορων ανηλίκων, άλλες δύο κατηγορίες για τους ανήλικους παραβάτες, τους ποινικά ανεύθυνους και τους ποινικά υπεύθυνους. Η νομοθετική αυτή ρύθμιση έχει ως στόχο την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη, που αποβλέπει τόσο στην διαπαιδαγώγησή του όσο και στην αποβολή αυτής της παρεκκλίνουσας και αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ελληνική έννομη τάξη, ποινικά ανεύθυνοι είναι οι ανήλικοι που διανύουν από το 12^ο έως το 15^ο έτος ηλικίας τους. Αυτό το ηλικιακό όριο θεσπίστηκε για να εκφράσει την ποινική ανευθυνότητα, καθώς ο ανήλικος θεωρείται πως δεν χαρακτηρίζεται από καταλογισμό κατά την διάπραξη μιας παραβατικής/εγκληματικής συμπεριφοράς, για αυτό σύμφωνα με το άρθρο 126 παρ.1 του Ποινικού Κώδικα, «*Η αξιόποινη πράξη που τελέστηκε από ανήλικο δώδεκα έως δεκαπέντε ετών δεν καταλογίζεται σε αυτόν*».¹⁵⁴ Μολαταύτα, ο ποινικός νομοθέτης προέβλεψε, ότι ο ανήλικος ο οποίος δεν έχει συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας του και τέλεσε αξιόποινη πράξη, μπορεί να υποβληθεί σε αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα.¹⁵⁵

Τα αναμορφωτικά μέτρα, τα οποία προβλέπονται για τους ποινικά ανεύθυνους αλλά και τους ποινικά υπεύθυνους όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, είναι τα εξής:

- α) η επίπληξη του ανηλίκου
- β) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή στους επιτρόπους του
- γ) η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια
- δ) η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων
- ε) η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης
- στ) η αποζημίωση του θύματος ή η κατ' άλλον τρόπο άρση ή μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο

¹⁵³Άρθρο 121 ΠΚ.

¹⁵⁴Άρθρο 126 παρ.1 ΠΚ.

¹⁵⁵Άρθρο 126 ΠΚ.

- ζ) η παρακολούθηση κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς,
- η) η φοίτηση σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης,
- θ) η παρακολούθηση ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής,
- ι) η παροχή κοινωφελούς εργασίας,
- ια) η ανάθεση της επιμέλειας και επιτήρησης του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε επιμελητές ανηλίκων και
- ιβ) η τοποθέτηση σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής.

Τα εν λόγω μέτρα επιβάλλονται σε ανήλικους που τέλεσαν πράξεις που για τους ενήλικους συνιστούν κακούργημα ή πλημμέλημα.

Αναφορικά με τα θεραπευτικά μέτρα που αφορούν εξίσου τόσο τους ποινικά ανεύθυνους όσο και στους ποινικά υπεύθυνους, επιβάλλονται σε περίπτωση που κριθεί απαραίτητη η ιδιαίτερη μεταχείριση του ανηλίκου, *«ιδίως αν αυτός πάσχει από ψυχική διαταραχή ή από οργανική νόσο ή βρίσκεται σε κατάσταση που του δημιουργεί σοβαρή σωματική δυσλειτουργία ή του έχει γίνει έξη η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών, οиноπνευματωδών ποτών ή ναρκωτικών ουσιών και δεν μπορεί να την αποβάλει με τις δικές του δυνάμεις ή εμφανίζει ουσιώδη καθυστέρηση στην πνευματική και ηθική του ανάπτυξη...»*.¹⁵⁶ Το δικαστήριο λοιπόν μπορεί να διατάσσει θεραπευτικά μέτρα και συγκεκριμένα:

- α) την ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς, στους επιτρόπους του ή σε ανάδοχη οικογένεια,
- β) την ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε επιμελητές ανηλίκων
- γ) την παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος από τον ανήλικο
- δ) την παραπομπή του ανηλίκου σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάστημα¹⁵⁷

2.2.^β Ποινικά υπεύθυνοι ανήλικοι

Αντίθετα, οι ανήλικοι που τελούν κάποια αξιόποινη πράξη και διανύουν από το 15^ο έτος της ηλικίας τους έως το 18^ο χαρακτηρίζονται από τον ποινικό νομοθέτη, ως ποινικώς υπεύθυνοι.¹⁵⁸ Σε αυτή την περίπτωση, σύμφωνα με το άρθρο 126 του Ποινικού Κώδικα, ο ανήλικος που τέλεσε αξιόποινη πράξη μετά την συμπλήρωση του 15^{ου} έτους ηλικίας του, μπορεί να υποβληθεί τόσο σε αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα όσο και σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Το τελευταίο αυτό μέτρο επιβάλλεται σύμφωνα με το άρθρο 127 του Ποινικού Κώδικα, *«σε ανήλικους που έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, εφόσον η πράξη τους, αν την τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας ή στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας»*.¹⁵⁹

¹⁵⁶Άρθρο 123 ΠΚ.

¹⁵⁷Άρθρο 123 ΠΚ.

¹⁵⁸Άρθρο 126 ΠΚ.

¹⁵⁹Άρθρο 127 ΠΚ.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι βασικό στοιχείο της ποινικής ανηλικότητας είναι ο χρόνος τέλεσης της πράξης και όχι το πότε επήλθε το αποτέλεσμα αυτής. Ο ανήλικος λοιπόν έχει σημασία για το Ποινικό Δίκαιο όταν τελεί αξιόποινη πράξη και βρίσκεται σε ηλικία άνω των 12 ετών. Από την άλλη, η βασική διαφοροποίηση μεταξύ των ποινικά ανεύθυνων και ποινικά υπεύθυνων ανηλίκων είναι το επιπλέον περιοριστικό μέτρο εγκλεισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων που μπορεί να επιβληθεί στην δεύτερη περίπτωση ανηλίκων, δηλαδή στους ποινικά υπεύθυνους. Παρόλα αυτά, δεν έχει θεωρηθεί ένα αποτελεσματικό μέτρο στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας ανηλίκων δραστών, καθώς τα σχετικά εμπειρικά πορίσματα της χρήσης αυτού του περιοριστικού μέτρου έχουν καταδείξει πως δεν λειτουργούν επανακοινωνικοποιητικά για τον ανήλικο αλλά αντιθέτως οδηγούν στην εκ νέου διάπραξη παραβατικής συμπεριφοράς, δηλαδή στην υποτροπή.¹⁶⁰

Στον παρόν πόνημα, δεν θα γίνει περιορισμός με βάση την ποινική ανηλικότητα αλλά θα περιληφθούν όλοι οι ανήλικοι κάτω των 18 σύμφωνα με Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού. Αυτή η επιλογή έγινε κυρίως για δύο λόγους, αρχικώς, γιατί όπως προαναφέρθηκε η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό και από παιδιά κάτω των 12 ετών και δεύτερον, γιατί ο ανήλικος μπορεί να είναι δράστης και θύμα διαδικτυακού εγκλήματος και μικρότερης ηλικίας, για αυτό θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθούν όλες οι ηλικίες κάτω των 18 ετών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η έννοια του ηλεκτρονικού/διαδικτυακού εγκλήματος

3.1Η επίδραση του διαδικτύου στην εγκληματικότητα

Τέλος, πριν περάσουμε στο βασικό μέρος της παρούσας διπλωματικής που αφορά την παραβατικότητα των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, είναι σκόπιμο να προσδιορισθούν όροι όπως αυτή του ηλεκτρονικού εγκλήματος και να αναδειχτούν τα χαρακτηριστικά αυτού του ιδιαίτερου και σύγχρονου εγκλήματος.

Όπως έγινε αντιληπτό από την παραπάνω ιστορική ανασκόπηση του διαδικτύου αλλά και του ρόλου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, είναι προφανές ότι ολόκληρη η κοινωνία έχει ενταχθεί στο διαδικτυακό χώρο και έχει κατά κάποιο τρόπο ψηφιοποιηθεί με αποτέλεσμα την αναπόφευκτη μετατόπιση του εγκλήματος και της παραβατικής συμπεριφοράς σε αυτόν. Το έγκλημα μπορεί να διευκολυνθεί με τη χρήση των υπολογιστών ή των τεχνολογιών της πληροφορικής με συνέπεια οι άνθρωποι να περνούν ευκολότερα σε μια εγκληματική δραστηριότητα στο διαδίκτυο σε σχέση με το φυσικό κόσμο. Επιπλέον, ο χώρος του διαδικτύου αλλά και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης όχι μόνο έκαναν πιο εύκολη την διάπραξη εγκλημάτων με τη χρήση της τεχνολογίας αλλά όπως θα αναδειχτεί και παρακάτω, δημιούργησε νέα εγκλήματα και παραβατικές συμπεριφορές που διαπράττονται αποκλειστικά μέσα σε αυτόν.

¹⁶⁰Χάιδου Α., *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, σ. 113

3.2 Ορισμός ηλεκτρονικού εγκλήματος και κυβερνοεγκλήματος

Μέσα από μία βιβλιογραφική ανασκόπηση γίνεται αντιληπτό, ότι κατά καιρούς, από την εμφάνιση του διαδικτυακού εγκλήματος έως και σήμερα, έχουν γίνει αρκετές απόπειρες και προσπάθειες να ορισθεί και να προσδιορισθεί η έννοιά του. Έτσι, έχουν επιλεχθεί προς ανάλυση, οι κοινώς αποδεκτοί ορισμοί σε εθνικό και διεθνές επίπεδο αλλά και αυτοί που αξίζει να μελετηθούν ως προς την επιστημονική τους συμβολή.

Η πρώτη περίοδος κατά την οποία η επιστημονική κοινότητα έστρεψε το ενδιαφέρον της στο ηλεκτρονικό έγκλημα και ιδίως στον ορισμό και την κατηγοριοποίηση του, χρονολογείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως και τα τέλη του 1980. Σε αυτά τα δεκαπέντε χρόνια, έλαβαν χώρα οι πρώτες απόπειρες εννοιολόγησης του ηλεκτρονικού εγκλήματος, με πρωτοπόρους τον Donn Parker και August Bequai.¹⁶¹ Πρώτος ο Parker στο βιβλίο του «Crime by Computer» που δημοσιεύτηκε το 1976, υποστηρίζει ότι, «Ως πληροφοριακή προσβολή ορίζεται γενικά κάθε επεισόδιο που σχετίζεται με την πληροφορική τεχνολογία, στο οποίο το θύμα υπέστη ή θα μπορούσε να υποστεί ζημιά και ο δράστης σκόπιμα πραγματοποίησε ή θα μπορούσε να πραγματοποιήσει κέρδος. Κάθε επεισόδιο ορίζεται ως πληροφορική προσβολή εάν, μελετώντας ανάλογα επεισόδια, υπάρχουν πληροφορίες που μπορούν να αποκτηθούν οι οποίες θα καθιστούσαν τους υπολογιστές ασφαλέστερους στο μέλλον».¹⁶² Με μια πρώτη ματιά γίνεται αντιληπτό, ότι ο Parker, κάνει λόγο για προσβολή και όχι για έγκλημα. Θεωρεί ότι κάθε πράξη που σχετίζεται με αυτού του είδους την εγκληματική δραστηριότητα, αποτελεί προσβολή που έχει ως στόχο το κέρδος. Ακόμα, εστιάζει στον όρο ασφάλεια, υπονοώντας ότι με τα κατάλληλα μέτρα είτε νομοθετικά είτε τεχνολογικά, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές θα μπορούσαν στο μέλλον να «τεθωρακιστούν» και να μην αποτελούν απειλή.¹⁶³

Ακόμα, ο Parker ήταν από τους πρώτους επιστήμονες, που προσέγγισε τις δυνατότητες που μπορεί να προσφέρει ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής στη τέλεση του ηλεκτρονικού εγκλήματος. Από τις πιο σημαντικές διακρίσεις που παρουσίασε ήταν αυτή του ηλεκτρονικού υπολογιστή, ως αντικείμενο επίθεσης ή ως εργαλείο για τη διάπραξη ενός ηλεκτρονικού εγκλήματος.¹⁶⁴ Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Parker, «Ο η/υ μπορεί να αποτελέσει ως υλικό σώμα, ως hardware, το αντικείμενο της επίθεσης, να καεί, να πυροβοληθεί, να κλαπεί είτε ο ίδιος είτε οι περιφερειακές του συσκευές. Κατ' αυτό τον τρόπο, είναι δυνατό να καταστραφούν τα πολύτιμα προγράμματα και δεδομένα που φιλοξενεί»¹⁶⁵ Ακόμα, πρόσθεσε ότι «Είναι δυνατό ο η/υ να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για τη διάπραξη αδικημάτων. Μια συσκευή ηλεκτρονικής επεξεργασίας δεδομένων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διάπραξη κλοπής, καταπάτησης ή παραβίασης κλπ.»¹⁶⁶

Ακόμα, σημαντική ήταν και η συμβολή του Bequai στον προσδιορισμό του ηλεκτρονικού εγκλήματος, ο οποίος όμως διαφέρει σημαντικά από αυτόν του Parker. Σε αυτόν τον ορισμό όπως θα διαπιστωθεί και παρακάτω, το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στο δράστη του ηλεκτρονικού εγκλήματος. Έτσι, ο Bequai, ως

¹⁶¹ Λάζος Γ., *Πληροφορική & έγκλημα...* ό.π, σ. 35

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 37

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 38

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 38

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 38

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 39

ηλεκτρονικό έγκλημα όρισε τη «χρήση υπολογιστή για την διάπραξη ενεργειών απάτης, απόκρυψης και πανουργίας που έχουν ως αντικειμενικό τους σκοπό την απόκτηση ιδιοκτησίας, χρήματος, υπηρεσιών και πολιτικού και επιχειρηματικού πλεονεκτήματος».¹⁶⁷ Ο Bequaί, επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στους δράστες του ηλεκτρονικού εγκλήματος, που κατ' αυτόν αποτελούν τους εγκληματίες του λευκού περιλαίμιου, πιο δυνατούς όμως, αφού πλέον διαπράττουν τα εγκλήματα τους μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο ίδιος είχε διαπιστώσει, ότι «στη σύγχρονη κοινωνία η εγκληματική απειλή είχε αρχίσει να μετατοπίζεται από την υλική- χειροπιαστή στην άυλη- ηλεκτρονική περιουσία, οι δε κοινοί κλέφτες άρχισαν να αντικαθίστανται από τους hackers και τους ηλεκτρονικούς κατασκόπους»¹⁶⁸

Όπως λέχθηκε και παραπάνω, αυτοί οι ορισμοί αποτελούν πρώιμες απόπειρες εννοιολόγησης του ηλεκτρονικού εγκλήματος, όταν ακόμα δηλαδή, η τεχνολογία δε βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης και εξέλιξης όπως σήμερα και είναι λογικό να χαρακτηρίζονται από αρκετές αδυναμίες. Πιο πρόσφατοι ορισμοί του ηλεκτρονικού εγκλήματος, θα μας βοηθήσουν να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα αυτή τη πολυμορφία του, που δυσκολεύει τον επιστημονικό χώρο να καταλήξει σε έναν κοινό ορισμό. Ο καθηγητής Λάζος, χρησιμοποιεί τον όρο πληροφορικό έγκλημα αντί για ηλεκτρονικό, αφού ισχυρίζεται ότι ο δράστης της εγκληματικής ενέργειας «ακόμα και αν προσβάλλει το υλικό σώμα του ηλεκτρονικού υπολογιστή (hardware) , ουσιαστικά αποσκοπεί στην προσβολή του συμβολικού και νοηματικού «περιεχομένου» του: των δεδομένων, των πληροφοριών και των προγραμμάτων (software)».¹⁶⁹ Η εγκληματική δραστηριότητα δηλαδή αποσκοπεί σε ζητήματα πληροφορικής και όχι «μικροτεχνολογίας».¹⁷⁰ Σε αυτόν τον ορισμό, διαπιστώνουμε ότι το κέντρο βάρους μετατίθεται από το μέσο με το οποίο διαπράττεται το ηλεκτρονικό έγκλημα, στο σκοπό για τον οποίο διαπράττεται. Με τον ορισμό πληροφορικό και όχι ηλεκτρονικό έγκλημα, ο συγγραφέας θέλει να τονίσει, ότι ο σκοπός του συγκεκριμένου εγκλήματος είναι η προσβολή, η παραποίηση, η αντιγραφή, η υποκλοπή ή οποιαδήποτε άλλη πράξη, που έχει ως στόχο τα ίδια τα δεδομένα και τις πληροφορίες ενός συστήματος επεξεργασίας δεδομένων και όχι το υλικό σώμα ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Σε εθνικό επίπεδο, η εννοιολόγηση και ο ορισμός του ηλεκτρονικού εγκλήματος, αποτελεί μια δύσκολη υπόθεση. Ως προς την ελληνική νομοθεσία, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός και καθιερωμένος ορισμός, αφού η πολυμορφία του ηλεκτρονικού εγκλήματος δυσχεραίνει το νομοθέτη. Έτσι ο έλληνας νομοθέτης , αφήνει τον ορισμό του ηλεκτρονικού εγκλήματος, είτε στα δικαστήρια και στη παραγόμενη νομολογία είτε δανείζεται τεχνολογικούς όρους. Παρόλα αυτά, ένας αρκετά αξιόπιστος ορισμός του ιδιαίτερου αυτού εγκληματικού φαινομένου, είναι αυτός της Δίωξης του ηλεκτρονικού εγκλήματος όπου, «Ηλεκτρονικό έγκλημα θεωρούνται οι αξιόποινες εγκληματικές πράξεις που τελούνται με τη χρήση υπολογιστών και συστημάτων επεξεργασίας δεδομένων και τιμωρούνται με συγκεκριμένες ποινές από την ελληνική νομοθεσία».¹⁷¹ Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό αντιλαμβανόμαστε, ότι για να υπάρξει ηλεκτρονικό έγκλημα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη ηλεκτρονικού υπολογιστή ή γενικά ενός συστήματος επεξεργασίας δεδομένων και αφορά πράξη που και στο πραγματικό έγκλημα αποτελεί αξιόποινη πράξη και τιμωρείται με αντίστοιχες από την ελληνική νομοθεσία ποινές. Αρά, σε πρώτο βαθμό εντοπίζουμε ότι, ότι

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 42

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 42

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 42

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 14

¹⁷¹ Σφακιανάκης Ε., «Το Διαδίκτυο είναι μέλλον», *Η ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο είναι υπόθεση όλων μας*, 1ο Συνέδριο για την ασφαλή πλοήγηση στο Διαδίκτυο, 2012, σ.σ. 63-64, σ. 63

αποτελεί έγκλημα στο πραγματικό κόσμο, αποτελεί έγκλημα και στον κυβερνοχώρο με τη μόνη διαφορά, ότι το ηλεκτρονικό έγκλημα για να υφίσταται προηγείται η ύπαρξη ηλεκτρονικού υπολογιστή ή ενός συστήματος επεξεργασίας δεδομένων.

Τέλος, σε διεθνές επίπεδο αρκετά εύστοχος θεωρείται και ορισμός που δίνει ο ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ: «Πληροφορικό έγκλημα συνιστά κάθε παράνομη, ανήθικη ή χωρίς έγκριση συμπεριφορά που περιλαμβάνει την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων ή και τη μετάδοση δεδομένων».¹⁷² Βλέπουμε και εδώ, να προτιμάται ο όρος πληροφορικό αντί για ηλεκτρονικό έγκλημα. Παρόλα αυτά, είναι ένας ορισμός με αρκετή δυναμική, αφού γίνεται λόγος για παράνομη, ανήθικη ή χωρίς έγκριση συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνει κάθε είδους παραβατική συμπεριφορά που θα μπορούσε να αποβεί βλαπτική. Ενώ, το πιο σημαντικό σημείο του ορισμού είναι, ότι αυτή η συμπεριφορά περιλαμβάνει την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων ή και τη μετάδοση δεδομένων. Η αναφορά στην επεξεργασία δεδομένων δίνει ένα πιο ευρύ φάσμα σε αυτό που αποτελεί ηλεκτρονικό έγκλημα, συμπεριλαμβάνοντας κάθε συσκευή μέσω της οποίας επεξεργάζονται δεδομένα, χωρίς να περιορίζεται μόνο στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Ενώ, με τη μετάδοση δεδομένων συμπεριλαμβάνει και τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσω διαδικτύου.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί μία από τις βασικές διακρίσεις του ηλεκτρονικού εγκλήματος που επικρατεί σήμερα στον επιστημονικό χώρο. Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση τα ηλεκτρονικά εγκλήματα διαχωρίζονται σε αυτά που τελούνται με τη χρήση και μόνο του ηλεκτρονικού υπολογιστή τα λεγόμενα «computer crime» και σε αυτά που τελούνται με τη χρήση του Διαδικτύου, τα λεγόμενα «cybercrime», κυβερνοεγκλήματα.¹⁷³

3.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κυβερνοεγκλήματος

Όπως γίνεται αντιληπτό και από τα προαναφερθέντα, διανύουμε μία περίοδο παγκόσμιων αλλαγών και κυρίως τεχνολογικών αλλαγών. Αυτές οι εξελίξεις στο χώρο της τεχνολογίας και της πληροφορικής έχουν επιφέρει δραματικές αλλαγές και στο χώρο του εγκλήματος. Το έγκλημα αλλάζει μορφή, και από το απλό «παραδοσιακό» έγκλημα μετεξελίσσεται τις τελευταίες δεκαετίες, σε διαδικτυακό έγκλημα.

Πιο αναλυτικά, το ηλεκτρονικό έγκλημα είναι ταχύτατο, όπως υποστηρίζει και ο πρώην διευθυντής της Δίωξης του ηλεκτρονικού εγκλήματος, κ. Σφακιανάκης «το έγκλημα αυτό διαπράττεται σε χρόνο δευτερολέπτων από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου και να είσαι».¹⁷⁴ Το ηλεκτρονικό έγκλημα έχει ως μόνη προϋπόθεση την ύπαρξη ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή ή γενικά ενός συστήματος επεξεργασίας δεδομένων. Έτσι, απλά και μόνο με ένα «κλικ», μπορεί κανείς να διαπράξει έγκλημα, χωρίς να είναι απαραίτητη η μετακίνηση του δράστη, στο χώρο όπου βρίσκεται ο στόχος.

Σύμφωνα με τον Σφακιανάκη, «είναι έγκλημα χωρίς πατρίδα».¹⁷⁵ Αυτό σημαίνει, ότι μπορεί να διαπραχθεί από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου και τα αποτελέσματά του να γίνονται ταυτόχρονα αισθητά σε πολλούς στόχους ανεξαρτήτου εδαφικού

¹⁷²Γέροντας Α., *Η προστασία του πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων*, Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002, σ.48

¹⁷³«Ηλεκτρονικό έγκλημα», Μάρτιος, 2014, URL: https://www.lawspot.gr/nomikes-pliories/voithitika-kemena/ilektroniko-egklima?fbclid=IwAR1vV15iqPRofEQz6_uKKiplkQa6TXh_y3UIrMT1gEUSMNMd-Y-x4Y3s0Qk

¹⁷⁴Σφακιανάκης Ε., «Το Διαδίκτυο είναι...», ό.π., σ. 110

¹⁷⁵Στο ίδιο, σ. 110

περιορισμού.¹⁷⁶ Όπως τονίζει και η Brenner, «στον πραγματικό κόσμο του εγκλήματος, το έγκλημα είναι ένα τοπικό φαινόμενο, αφού τόσο ο δράστης όσο και το θύμα είναι φυσικά παρών σε ένα γεωγραφικό σημείο. Το ηλεκτρονικό έγκλημα όμως, δεν συμβαίνει σε ένα μοναδικό κυρίαρχο έδαφος. Το έγκλημα που διαπράττεται στον κυβερνοχώρο μπορεί να αποτελείται από δράστη ή δράστες που βρίσκονται στον χώρο Α και το θύμα ή τα θύματα να βρίσκονται στο χώρο Β».¹⁷⁷ Αυτή η διακρατική φύση του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο, υποστηρίζει η Brenner, αμφισβητεί τις παραδοσιακές εννοιολογήσεις της ποινικής δικαιοδοσίας, διότι η εγκληματική συμπεριφορά δεν εμφανίζεται εξ' ολοκλήρου εντός του εδάφους ενός και μόνο κυρίαρχου κράτους, όπως συμβαίνει με το παραδοσιακό έγκλημα.¹⁷⁸ Για την ίδια, ο κυβερνοχώρος και η τεχνολογία καθιστούν τη γεωγραφία «άσχετη».¹⁷⁹ Επομένως, όταν έχουμε διακρατικό ηλεκτρονικό έγκλημα, για την διερεύνησή του απαιτείται συνεργασία τουλάχιστον δύο κρατών, του κράτους που λαμβάνει χώρα το έγκλημα και του κράτους όπου βρίσκονται αποθηκευμένα τα αποδεικτικά στοιχεία. Ακόμα, σύμφωνα με τον Σφακιανάκη, ο δράστης ενός ηλεκτρονικού εγκλήματος αφήνει «ψηφιακά ίχνη».¹⁸⁰ Αυτό σημαίνει, ότι κάθε χρήστης την στιγμή που συνδέεται στο διαδίκτυο, λαμβάνει από τον πάροχο της υπηρεσίας διαδικτύου, έναν αριθμό το λεγόμενο IP address, αυτό το νούμερο αντιστοιχεί σε κάθε χρήστη, δηλαδή δε δύναται δύο διαφορετικοί χρήστες να έχουν τον ίδιο αριθμό.¹⁸¹ Ακόμα, όπως αναφέρει και η Brenner ο παραδοσιακός εγκληματίας, διαπράττει ο ίδιος προσωπικά το έγκλημά του, ενώ ένας κυβερνοεγκληματίας «αφήνει αυτοπονημένα συστήματα να εκτελούν τις απάτες του».¹⁸² Ως εκ τούτου, η μεγαλύτερη ιδιαιτερότητα του ηλεκτρονικού εγκλήματος τόσο για τη διάπραξη του από την πλευρά του δράστη, όσο και για την αντιμετώπιση του από την πλευρά των διωκτικών αρχών, εισαγγελέων, δικαστών και δικηγόρων είναι, ότι απαιτούνται και από τις δύο πλευρές άριστες και εξειδικευμένες τεχνολογικές γνώσεις.¹⁸³ Επομένως, η αντιμετώπισή του είναι αρκετά δύσκολη υπόθεση, καθώς η τεχνολογία εξελίσσεται διαρκώς, πράγμα που σημαίνει ότι οι φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου θα πρέπει να βρίσκονται σε μια συνεχή ενημέρωση και εκπαίδευση γύρω από τις νέες τεχνολογίες, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιήσουν και οι ίδιοι την τεχνολογία για την πάταξη του ηλεκτρονικού εγκλήματος.

Από την άλλη, η επιστημονική κοινότητα που ασχολείται με την μελέτη και αντιμετώπιση του εγκλήματος του κυβερνοχώρου, αντιμετωπίζει δυσεπίλυτα προβλήματα όσον αφορά την καταγραφή του ηλεκτρονικού εγκλήματος στις επίσημες στατιστικές. Αφού, η καταγραφή της εγκληματικότητας στον κυβερνοχώρο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα γιατί ελάχιστες περιπτώσεις κυβερνοεγκλημάτων καταγγέλλονται διεθνώς με άμεση συνέπεια, το μέγεθος της εγκληματικότητας στο χώρο του διαδικτύου να χαρακτηρίζεται ακόμα πιο «σκοτεινό» από ότι το έγκλημα του πραγματικού κόσμου.¹⁸⁴ Ακόμα, ο κ. Μάρκος προσθέτει, «ο τόπος διάπραξης του ηλεκτρονικού εγκλήματος είναι συχνά αμφισβητούμενος, αφού η

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 110

¹⁷⁷ Brenner S. W., «Cybercrime _Jurisdiction», Springer Science & Business Media B.V, March 2007, σ. 189-206, σ. 189

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 190

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 190

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 190

¹⁸¹ Σφακιανάκης Ε., «Το Διαδίκτυο είναι...», ό.π., σ. 110-112

¹⁸² Brenner S. W., «Cybercrime...», ό.π., σ. 194

¹⁸³ Σφακιανάκης, Ε. «Το Διαδίκτυο είναι...», ό.π., σ. 111

¹⁸⁴ Μάρκος Δ., «Προστασία των σύγχρονων καταναλωτών από μορφές ηλεκτρονικής εγκληματικότητας στη ψηφιακή εποχή», *Η ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο είναι υπόθεση όλων μας*, 1^ο Συνέδριο για την ασφαλή πλοήγηση στο Διαδίκτυο, 2012, σ.σ. 161-164, σ. 161

τεχνική υποδομή τέλεσης του εγκλήματος μπορεί να είναι εγκατεστημένη σε χώρα διαφορετική από του θύματος, με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε ξεκάθαρο ποιο Δίκαιο κάθε φορά είναι εφαρμοστέο».¹⁸⁵ Εδώ, έγκειται ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα επίλυσης των εγκλημάτων του κυβερνοχώρου. Κάθε χώρα έχει το δικό της νομοθετικό πλαίσιο, που δεν συμπίπτει πάντοτε με τα άλλα κράτη, έτσι προκύπτουν συνεχώς νομοθετικά ζητήματα μεταξύ των κρατών, όταν πρόκειται για επίλυση ενός κυβερνοεγκλήματος που έχει διαπραχθεί σε παραπάνω από μία χώρες.

Το πρόβλημα αυτό που έχει δημιουργηθεί εξαιτίας της διακρατικότητας που διαπνέει το ηλεκτρονικό έγκλημα, έχει αποπειραθεί να επιλυθεί από πολλά κράτη σε διεθνές επίπεδο. Ωστόσο, όπως τονίζει και ο κ. Μάρκος, «η ταχύτητα ενεργοποίησης των μηχανισμών δίωξης παραμένει ακόμα σχετικά μικρή, ενώ το κόστος απονομής της δικαιοσύνης μεγάλο, γεγονός που λειτουργεί αποτρεπτικά για τη διεκδίκηση της αποκατάστασης της βλάβης από τους ζημιωθέντες».¹⁸⁶ Εδώ, παρατηρούμε, ότι εντοπίζουμε μία από τις ομοιότητες του παραδοσιακού εγκλήματος με αυτό του κυβερνοχώρου, το κόστος δηλαδή της απονομής της δικαιοσύνης και τη χρονοβόρα διαδικασία ενεργοποίησης των μηχανισμών δίωξης. Και στο ηλεκτρονικό έγκλημα η δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται από τα ίδια προβλήματα που ενυπάρχουν και στο παραδοσιακό έγκλημα. Επομένως, και τα θύματα κυβερνοεγκλημάτων, δυσανασχετούν με την επίπονη, μακρόχρονη και κοστοβόρα διαδικασία του συστήματος της απονομής ποινικής δικαιοσύνης, με αποτέλεσμα, να μην προβαίνουν πολλές φορές σε καταγγελίες. Συνειδητοποιούμε λοιπόν, ότι η καταγραφή της εγκληματικότητας του κυβερνοχώρου στις επίσημες στατιστικές δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα.

ΜΕΡΟΣ Β΄ : Η ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ο ανήλικος ως δράστης διαδικτυακού εγκλήματος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

4.1 Αιτιολογικές προσεγγίσεις διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων

Ο κύριος στόχος του παρόντος πονήματος, όπως γνωστοποιήθηκε και παραπάνω, είναι μέσα από την βιβλιογραφική έρευνα να ριχτεί φως σε πλευρές που αφορούν την αιτιολόγηση της παραβατικότητας των ανηλίκων εν γένει στο διαδίκτυο και ειδικά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το εγχείρημα αυτό αποτελεί μια επιστημονική πρόκληση, καθώς οι μέχρι τώρα επιστημονικές θεωρίες (βιολογικές, ψυχολογικές, κοινωνιολογικές κλπ.) και μελέτες επικεντρώνονταν στη παραβατικότητα των ανηλίκων εκτός διαδικτύου, στο φυσικό κόσμο. Παρόλα αυτά, καθίσταται επίκτητη ανάγκη οι ειδικοί και κυρίως αυτοί που προέρχονται από το χώρο της Εγκληματολογίας να ασχοληθούν περαιτέρω με την αιτιολόγηση της διαδικτυακής παραβατικότητας, καθώς η εν λόγω συμπεριφορά των ανηλίκων δραστών έχει μετατοπιστεί σε μεγάλο βαθμό στο διαδίκτυο και κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, εκεί που οι νέοι

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 161

¹⁸⁶ Μάρκος Δ. «Προστασία των σύγχρονων καταναλωτών ...», ό.π, σ. 161

ανεξαρτήτου ηλικίας, δραστηριοποιούνται σήμερα σε μεγάλο βαθμό στα πλαίσια μιας ψηφιακής κοινωνίας.

Στη παρούσα μελέτη, σχετικά με την αναζήτηση αιτιών της διαδικτυακής συμπεριφοράς των ανήλικων δραστών ακολουθείται το αιτιολογικό παράδειγμα της Θετικιστικής Εγκληματολογίας. Η Εγκληματολογία ως επιστήμη, επηρεάστηκε και επηρεάζεται μέσα στο πέρασμα των χρόνων από διάφορα επιστημονικά ρεύματα, τάσεις και θεωρίες που κυριαρχούν κατά περιόδους.¹⁸⁷

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις και οι μελέτες που σχετίζονται με το εγκληματικό φαινόμενο αποτελούν συνάρτηση των τάσεων και των αντιλήψεων που επικρατούν σε μια κοινωνία μια συγκεκριμένη περίοδο και επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις επικρατούσες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες.¹⁸⁸ Η υιοθέτηση λοιπόν του θετικιστικού παραδείγματος στο χώρο της Εγκληματολογίας, δεν γίνεται τυχαία αλλά η καθιέρωση του και η επιλογή του ως οδού για την ανεύρεση των αιτιών της εγκληματικής και παραβατικής συμπεριφοράς οφείλεται στις φιλοσοφικές και πολιτικές αντιλήψεις και συγκυρίες και τα επιστημονικά δεδομένα που υπερισχύουν τη δεδομένη χρονική στιγμή.¹⁸⁹

Πιο αναλυτικά, ήδη από το 19^ο αιώνα ο τρόπος μελέτης τόσο της ανθρώπινης συμπεριφοράς όσο και των κοινωνιών πραγματοποιούνταν με την χρήση της θετικής μεθόδου. Η θετική μέθοδος πραγματοποιείται μέσω της παρατήρησης και της ανάλυσης επιμέρους πραγματικών φαινομένων και καταλήγει σε γενικά συμπεράσματα και πορίσματα.¹⁹⁰ Η εφαρμογή της θετικής μεθόδου ήταν αυτή που γέννησε τις επιστήμες σχετικά με τον άνθρωπο και την κοινωνία, όπως η Κοινωνιολογία, η Ψυχολογία κ.λπ. και σηματοδότησε έτσι την άνοδο της επιστήμης ως αιτιολόγηση των εκάστοτε φαινομένων, αφήνοντας πίσω την θρησκεία ως εξηγητικό παράγοντα των γεγονότων. Η επιστημονική αυτή επανάσταση ξεκίνησε το 1859 με το έργο του Charles Darwin «*On the Origin of Species by Means of Natural Selection*», με το οποίο προέβαλε τη θεωρία της εξέλιξης των ειδών με βάση τη φυσική επιλογή και τοποθέτησε τον άνθρωπο στο κόσμο των έμβιων όντων, όπου δεσπόζοντα ρόλο διαδραματίζουν οι φυσικοί νόμοι.¹⁹¹

Με βάση το θετικιστικό παράδειγμα λοιπόν όλα τα φαινόμενα είναι αποτέλεσμα σχέσεων αίτιου-αποτελέσματος.¹⁹² Η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από παράγοντες βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς κ.λπ., που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του ατόμου, δηλαδή το άτομο δε χαρακτηρίζεται από ελευθερία βούλησεως.¹⁹³ Ενώ, η επιστημονική έρευνα είναι αντικειμενική, εμπειρική και στηρίζεται σε αυστηρή μεθοδολογία.¹⁹⁴ Έτσι λοιπόν, στο χώρο της Εγκληματολογίας θετικιστές όπως ο Lombroso, Ferri, Garofalo, Freud κ.ά. ως απόλυτοι ντετερμινιστές αναζήτησαν την εγκληματική συμπεριφορά στα χαρακτηριστικά γνώρισμα του ίδιου του ατόμου. Από την άλλη, οι κοινωνικοί θετικιστές αναζήτησαν τους εγκληματογόνους παράγοντες στο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου και εστίασαν στη συμπεριφορά του.¹⁹⁵ Η επιστημονική αυτή προσέγγιση διαπνέεται από την αντίληψη της βελτίωσης του δράστη, μέσω της καταστολής της εγκληματικής και παραβατικής

¹⁸⁷ Χάιδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, 3^η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, σ. 1

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 1

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 1

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 2

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 2

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 3

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 3

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 3

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 4

του συμπεριφοράς και της επανακοινωνικοποίησης του.¹⁹⁶ Ιδίως στους ανήλικους η ανάγκη ειδικής τους μεταχείρισης επισημαίνεται έντονα, αφού οι ίδιοι υπερεμφανίζονται στις εγκληματολογικές στατιστικές και η έρευνα σχετικά με την αιτιολόγηση της παραβατικής συμπεριφοράς τους ακολουθεί αυτή τη θετικιστική προσέγγιση.¹⁹⁷

Εντούτοις, η Ριζοσπαστική Εγκληματολογία, αντιτίθεται στο γενικότερο τρόπο προσέγγισης του εγκληματικού φαινομένου της παραδοσιακής Εγκληματολογίας και δίνει βαρύτητα στη σχέση μεταξύ της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και της κοινωνικής δομής.¹⁹⁸ Σύμφωνα με αυτό το ρεύμα, οι ανήλικοι που έχουν περισσότερες πιθανότητες να οδηγηθούν στην παραβατική και εγκληματική συμπεριφορά είναι αυτοί που προέρχονται από κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και χαρακτηρίζονται από κοινωνικό αποκλεισμό, με αποτέλεσμα να είναι πιο ευάλωτοι στο στιγματισμό τόσο από τον ανεπίσημο όσο και από τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο.¹⁹⁹ Για αυτό, η Ριζοσπαστική Εγκληματολογία αναζητά τα αίτια εγκληματογένεσης γενικότερά αλλά και ειδικά στους ανήλικους, μέσα από την ανάλυση της αντίδρασης των οργάνων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, όπως η αστυνομία και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αλλά και της ανάλυσης και διερεύνησης των οικονομικοπολιτικών παραμέτρων της ταξικής κοινωνίας, η οποία ορίζει τις διαδικασίες εγκληματοποίησης για χάρη της διατήρησης της εξουσίας της.²⁰⁰ Εάν λοιπόν, η έρευνα γύρω από την παραβατικότητα των ανηλίκων επικεντρωθεί σε ένα μακροεπίπεδο, δηλαδή πέρα από ατομοκεντρικές προσεγγίσεις, θα πρέπει να αναζητηθούν οι γενεσιουργές αιτίες στις κοινωνικές και πολιτικές δομές ώστε να γίνουν οι απαραίτητες αλλαγές για τον περιορισμό της παραβατικότητας και εγκληματικότητας των ανηλίκων δραστών.²⁰¹

Στη παρούσα μελέτη, η αναζήτηση των αιτιών της παραβατικότητας των ανηλίκων δραστών λαμβάνει χώρα σε μικροεπίπεδο, άρα θα ληφθούν υπόψη παράγοντες τόσο ατομικοί όσο και κοινωνικοί που περιβάλλουν το άτομο.

Η πρόκληση της συγκεκριμένης μελέτης σχετίζεται με το γεγονός ότι δεν αναζητούνται οι εγκληματογόνοι παράγοντες της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων γενικά, αλλά επικεντρώνεται στις αιτίες της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων. Το γεγονός αυτό θέτει δύο περιορισμούς στην εν λόγω μελέτη. Πρώτον, την αναζήτηση θεωριών και μελετών που αφορούν την ιδιόζουσα περίπτωση παραβατικότητας των ανηλίκων και δεύτερον την παραβατικότητα των ανηλίκων στο διαδίκτυο και συγκεκριμένα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έτσι, γίνεται αντιληπτό, πως δεν μπορεί να γίνει αναφορά όλων των κλασικών θεωριών και μελετών που αφορούν την παραβατικότητα των ανηλίκων αλλά η αναζήτηση επικεντρώνεται σε αυτές τις θεωρίες που ανευρίσκουν αιτίες που ωθούν το νέο στη διαδικτυακή παραβατικότητα ειδικά. Μολαταύτα, μια μερίδα επιστημόνων υποστηρίζει ότι οι παραβατικές συμπεριφορές αντικατοπτρίζουν τη γενική φύση των δραστών και μπορούν εύκολα να εντοπιστούν τόσο σε συνθήκες του πραγματικού κόσμου όσο και σε διαδικτυακές συνθήκες. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο κυβερνοχώρος προσελκύει μια διαφορετική ομάδα εφήβων δραστών που μπορεί να μη σχετίζονται με παραδοσιακούς παραβάτες, επειδή το διαδίκτυο έχει διακριτικά χαρακτηριστικά όπως η ανωνυμία, η

¹⁹⁶ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 5-6

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 5

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 6

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 7

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 6

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 7

αορατότητα, η υψηλή προσβασιμότητα σε αυτό κλπ.²⁰² Αυτή η διαφωνία συνδέεται επίσης στενά με το ερώτημα, εάν η παραβατικότητα στον κυβερνοχώρο μπορεί να θεωρηθεί ως επέκταση της παραδοσιακής παραβατικότητας εκτός διαδικτύου ή αν θα πρέπει να θεωρηθεί μια νέα μορφή παραβατικότητας.²⁰³ Η διαδικτυακή παραβατικότητα μπορεί να σχετίζεται με παραδοσιακές μορφές παραβατικότητας σε κάποιο βαθμό. Ωστόσο, έχει μοναδικά χαρακτηριστικά που δεν υπάρχουν στην παραδοσιακή παραβατικότητα εκτός σύνδεσης, όπως η ανωνυμία, η δυσκολία εύρεσης και τιμωρίας του δράστη και η ικανότητα να εξαπλώνεται γρήγορα και ευρέως.²⁰⁴ Δεδομένου αυτού, η διαδικτυακή παραβατικότητα πρέπει να μελετηθεί ανεξάρτητα, ακόμη και αν η αιτιολόγηση της στηρίζεται σε κλασικές θεωρίες που αιτιολογούν και την παραβατικότητα των ανηλίκων εκτός διαδικτύου.

Μέσα λοιπόν, από μια ενδελεχή βιβλιογραφική έρευνα συνοψίζονται παρακάτω οι θεωρητικές μελέτες που φαίνεται να υπερτερούν σε σχέση με άλλες, αναφορικά με την αιτιολόγηση της παραβατικότητας των ανηλίκων στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και που έχουν ως ένα βαθμό εμπειρικά μέχρι στιγμής επαληθευτεί. Οι περισσότερες από τις μελέτες που θα αναλυθούν παρακάτω προέρχονται από το χώρο της Κοινωνιολογίας αλλά και της Εγκληματολογίας και όπως ήταν αναμενόμενο, δεν βρέθηκαν βιβλιογραφικά θεωρίες που να σχετίζονται με βιολογικούς παράγοντες και να εξηγούν την διαδικτυακή παραβατικότητα των ανηλίκων. Ακόμα, ορισμένες θεωρίες ήταν ήδη γνωστές στο επιστημονικό χώρο της Κοινωνιολογίας και της Εγκληματολογίας ως κατευθυντήριες γραμμές για την εξήγηση της παραβατικότητας των ανηλίκων και φαίνεται να μπορούν να εφαρμοστούν και στη διαδικτυακή παραβατικότητα, ενώ άλλες δημιουργήθηκαν με σκοπό να εξηγήσουν αυτό το είδος παραβατικότητας. Γενικότερα, οι πιο κατάλληλες θεωρίες για την ερμηνεία της νεανικής παραβατικότητας θεωρούνται διαχρονικά οι κοινωνιολογικές θεωρίες, καθώς εστιάζουν στην κοινωνικοποίηση των νέων.²⁰⁵ Οι κοινωνιολογικές θεωρίες εστιάζουν στον κοινωνικό παράγοντα ως βάση αιτιολόγησης της νεανικής παραβατικότητας.²⁰⁶ Πιο αναλυτικά, η ταξική διαστρωμάτωση του νέου παραβάτη παίζει καθοριστικό ρόλο για την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς και για αυτό μελετώνται η οικονομική κατάσταση και η κοινωνική του προέλευση.²⁰⁷ Αυτή η συσχέτιση της ταξικής διαστρωμάτωσης και της παραβατικότητας των ανηλίκων για την αιτιολόγηση της δεύτερης, αρχικά ξεκίνησε από την Οικολογική Σχολή του Σικάγο και συνεχίστηκε και από άλλες θεωρίες όπως της ώθησης, των υποπολιτισμικών ομάδων και της ετικέτας.²⁰⁸ Ακόμα, ιδιαίτερο ρόλο στις κοινωνιολογικές θεωρίες για τις αιτίες παραβατικότητας των νέων έχουν διαδραματίσει ο βαθμός διασύνδεσης του νέου με την κοινωνία και τις υπάρχουσες αξίες και κανόνες, ώστε να τους σεβαστεί και να νιώσει το αίσθημα της υποχρέωσης και ενοχής απέναντι στην καταπάτησή τους.²⁰⁹ Επιπλέον, καθοριστική σημασία έχουν διαδραματίσει οι θεωρίες που δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη κοινωνικοποίηση και στη μεταβίβαση ενός κοινωνικού κώδικα που περιλαμβάνει κανόνες συμπεριφοράς, αξίες, κοινωνικούς κανόνες κλπ.

²⁰²Jeong Ah Yoo, «What shapes cyber delinquency in adolescents? A holistic and comparative analysis of cyber and traditional offline delinquencies» στο *Children and Youth Services Review. An international multidisciplinary review of the welfare of young people*, (136), Elsevier, May 2022, σ.σ. 1-9, σ. 2

²⁰³Στο ίδιο, σ. 2

²⁰⁴Στο ίδιο, σ. 1

²⁰⁵Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 33

²⁰⁶Στο ίδιο, σ. 33

²⁰⁷Στο ίδιο, σ. 33

²⁰⁸Στο ίδιο, σ. 33

²⁰⁹Στο ίδιο, σ. 33

από γενιά σε γενιά, αλλά και το ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια στη σωστή διαπαιδαγώγηση του νέου.²¹⁰ Τέλος, από τις πιο σημαντικές θεωρίες του κοινωνιολογικού χώρου τόσο ως βάση εξήγηση της παραβατικής συμπεριφοράς των νέων, όταν χαλαρώνουν κάποιοι βασικοί κοινωνικοποιητικοί δεσμοί, όσο και ως οδός για την πρόληψη της παραβατικότητας των νέων, αποτελούν οι θεωρίες ελέγχου. Μέσα από την έρευνα που προηγήθηκε, διαπιστώθηκε πως και στην περίπτωση της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων ορισμένες κοινωνιολογικές θεωρίες παρουσιάζουν μεγάλη άνθιση και είτε προσαρμόζονται στα χαρακτηριστικά του διαδικτύου και των χρηστών είτε επεκτείνονται και αναδημιουργούνται για να αιτιολογήσουν την παραβατικότητα των νέων στο διαδίκτυο.

4.1^α Θεωρίες μάθησης

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης (Social Learning theory) φαίνεται, ότι κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος στην αιτιολόγηση της νεανικής παραβατικότητας στο διαδίκτυο, αφού πολλές σύγχρονες μελέτες τη χρησιμοποιούν ως βασικό θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της εν λόγω συμπεριφοράς.

Ιστορικά, ο κυριότερος εκπρόσωπος των θεωριών μάθησης θεωρείται ο Edwin Sutherland που ανέπτυξε το 1934, τη θεωρία του «διαφορικού συγχρωτισμού», (differential association) επηρεασμένος τόσο από τη θεωρία της «συμβολικής αλληλεπίδρασης» του Mead όσο και από την Οικολογική Σχολή του Σικάγο των Clifford R. και Henry D. McKay.²¹¹ Σύμφωνα με τις θεωρίες της μάθησης, το έγκλημα και η παραβατική συμπεριφορά μαθαίνονται μέσα από τις ίδιες διαδικασίες που μαθαίνεται και η κομορμιστική συμπεριφορά.²¹² Η διαφορά σε αυτές τις διαδικασίες έγκειται μόνο στο περιεχόμενο της μάθησης, (κομορμιστικό- παρεκκλίνον). Έτσι, το έγκλημα αποτελεί υιοθέτηση από την πλευρά του ατόμου παρρεκλινόντων κανόνων και αξιών που μαθαίνονται στο πλαίσιο της υποκουλτούρας.²¹³ Ενδεικτικά, αναφέρονται οι θέσεις του Edwin Sutherland σχετικά με την εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, αφού η διαδικτυακή παραβατικότητα δε συνδέεται από τις σύγχρονες μελέτες άμεσα με την εν λόγω θεωρία, αλλά αποτελεί τη βάση των θεωριών που θα αναφερθούν στη συνέχεια. Οι βασικές θέσεις λοιπόν του Edwin Sutherland είναι οι εξής: *«Η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται σε αλληλεπίδραση με άλλα άτομα μέσα από μια διαδικασία επικοινωνίας. Δεν είναι δηλαδή αποτέλεσμα κληρονομικότητας ή χαμηλής ευφυΐας, βλάβης του εγκεφάλου ή οποιασδήποτε άλλης οργανικής δυσλειτουργίας. Το κύριο μέρος της εκμάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο στενών προσωπικών ομάδων, τα μέλη των οποίων συνδέονται με προσωπικούς δεσμούς. Η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει αφενός τεχνικές της διάπραξης του εγκλήματος-που μπορεί να είναι άλλοτε σχετικά απλές κι άλλοτε εξαιρετικά περίπλοκες-και αφετέρου την συγκεκριμένη κατεύθυνση (προσανατολισμό) των κινήτρων, των ορμονών, των τάσεων και της ορθολογικής οργάνωσης. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός των κινήτρων και των ορμονών μαθαίνεται μέσω του χαρακτηρισμό των κανόνων ως ευμενών η δυσμενών, ανάλογα με τα πρόσωπα που συγκροτούν την ομάδα. Ένα άτομο μπορεί να μάθει λόγους*

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 33

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 36

²¹² Στο ίδιο, σ. 36

²¹³ Στο ίδιο, σ. 36

τόσο για την υπακοή όσο και για την παραβίαση ενός κανόνα και υιοθετεί εγκληματική συμπεριφορά εξαιτίας του γεγονότος ότι υπερτερούν χαρακτηρισμοί που είναι ευνοϊκή προς την παραβίαση. Οι διαφορικές επαφές τόσο με εγκληματικές όσο και με μη εγκληματικές ομάδες, μπορεί να διαφέρουν ως προς την συχνότητα, την διάρκεια, την προτεραιότητα και την ένταση. Η διαδικασία μάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς μέσω του συγχρωτισμού με εγκληματικά και με εγκληματικά πρότυπα, εμπεριέχει όλους τους μηχανισμούς που αφορούν οποιαδήποτε άλλη μορφή μάθησης. Δεν περιορίζεται δηλαδή σε διαδικασία μιας απλής μίμησης».²¹⁴

Η θεωρία του Edwin Sutherland εφαρμόζεται στους νέους, αφού η διαδικασία κοινωνικοποίησης είναι πολύ σημαντική, ιδιαίτερα στις μικρές ηλικίες. Έτσι, σύμφωνα με αυτή, εάν το νεαρό άτομο συγχρωτίζεται, δηλαδή έρχεται περισσότερο σε επαφή με εγκληματικές ομάδες, τότε θα μάθει να μη σέβεται το νόμο και θα περάσει στην εγκληματική πράξη, αντίθετα αν οι κοινωνικές επαφές του ανηλίκου με μη εγκληματικές ομάδες υπερτερούν, τότε θα πειστεί να σέβεται το νόμο και δε θα στραφεί στο έγκλημα.²¹⁵

Στις θεωρίες της κοινωνικής μάθησης που βρήκαν επίσης μεγάλη απήχηση στον επιστημονικό χώρο, ήταν αυτή του Albert Bandura. Σύμφωνα με αυτή, κάθε συμπεριφορά είτε τιμωρείται είτε επιβραβεύεται, μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης με την οικογένεια, τους φίλους, τους δασκάλους κ.ά.²¹⁶ Ιδίως οι νέοι, υιοθετούν πρότυπα συμπεριφοράς μέσω της μίμησης παρατηρώντας άλλους, διαμορφώνοντας έτσι μια συμπεριφορά με βάση αυτά τα πρότυπα και επιβραβεύουν ή κριτικάρουν τους εαυτούς τους ανάλογα με το αν τα ακολουθούν πιστά ή όχι.²¹⁷ Η διαφορά του Bandura όμως έγκειται στο γεγονός, ότι σε αντίθεση με τον Sutherland που δίνει έμφαση μόνο στην επιρροή από τις διαπροσωπικές σχέσεις, ο ίδιος πρόσθεσε και την σημαντικότητα της επιρροής που μπορεί να έχουν για τους νέους και τα Μ.Μ.Ε.²¹⁸ Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι, τα άτομα μπορεί να αποκτήσουν επιθετικές δεξιότητες, τις οποίες μαθαίνουν μέσα από άλλα άτομα αλλά και από τα Μ.Μ.Ε.²¹⁹ Επομένως, εδώ θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, η έκθεση του ανηλίκου σε περιεχόμενα βίας στο διαδίκτυο ή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα μπορούσαν να αποτελούν μία εξήγηση εκδήλωσης της παραβατικής συμπεριφοράς που λαμβάνει χώρα μέσω της μίμησης. Βέβαια, δεν πρέπει να αμελούνται και οι συνδυαστικοί πάντα παράγοντες όπως για παράδειγμα η ύπαρξη και ενός δυσλειτουργικού περιβάλλοντος, που θα μπορούσαν μαζί με τη μίμηση αντικοινωνικών συμπεριφορών στο διαδίκτυο να ωθήσουν το νέο σε μια παραβατική συμπεριφορά εξίσου στο διαδίκτυο.

Η θεωρία όμως που φαίνεται να έχει προσελκύσει πολλούς σύγχρονους μελετητές για την αιτιολόγηση της διαδικτυακής παραβατικότητας των νέων, είναι η θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Roland L. Akers. Η θεωρία αυτή ουσιαστικά αποτελεί μια επανάληψη της θεωρίας του «διαφορικού συγχρωτισμού» του Edwin Sutherland, την οποία όμως ο Akers αναδιατύπωσε και απλοποίησε.²²⁰ Η αναθεωρημένη εκδοχή της θεωρίας του Akers (1998) βασίζεται σε τέσσερις κύριες έννοιες, οι οποίες αφορούν τον διαφορικό συγχρωτισμό, τη διαφορική ενθάρρυνση-επιβράβευση, τον ορισμό των τεχνικών εκμάθησης, τις οποίες ορίζει ως απλές καθημερινές δεξιότητες και τη

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 36-37

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 37

²¹⁶ Στο ίδιο, σ. 37

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 37

²¹⁸ Σπινέλλη Κ.Δ., *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 3^η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 229

²¹⁹ Στο ίδιο, σ. 229

²²⁰ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 38

μίμηση.²²¹ Ο διαφορικός συγχρωτισμός είναι η αλληλεπίδραση με άλλους και συνήθως είναι η συναναστροφή με μια οικεία ομάδα συνομηλίκων που υποστηρίζουν ορισμένους τύπους συμπεριφοράς αλλά και η συναναστροφή με την οικογένεια, τους δασκάλους, το σχολείο κλπ.²²² Η διαφορική ενθάρρυνση-επιβράβευση αφορά στην πρόβλεψη επιβραβεύσεων και τιμωριών για συγκεκριμένες πράξεις.²²³ Ενώ, οι ορισμοί είναι οι στάσεις, οι αξίες, οι προσανατολισμοί και οι εκλογικεύσεις που επιτρέπουν σε ένα άτομο να προσδιορίσει εάν η συμπεριφορά του είναι ηθικά σωστή ή λάθος.²²⁴

Πιο συγκεκριμένα, ο Robert L. Burgess και ο Akers υποστηρίζουν ότι, το άτομο μέσω της εξαρτημένης συντελεστικής μάθησης μαθαίνει και επαναλαμβάνει συμπεριφορές που επιβραβεύονται με διάφορους τρόπους και όχι αυτές που τιμωρούνται.²²⁵ Ενώ, η επιβράβευση ή τιμωρία για να παίξει ρόλο για το άτομο, πρέπει να προέρχεται από σημαντικούς ανθρώπους στη ζωή του.²²⁶ Εάν λοιπόν, το άτομο εκτελεί μία συμπεριφορά η οποία επιβραβεύεται θετικά από τους σημαντικούς και οικείους ανθρώπους του και το ίδιο θεωρεί ότι και στο μέλλον έτσι θα είναι, τότε το άτομο είναι πιθανό να εξακολουθήσει να επιδίδεται σε αυτή τη συμπεριφορά.²²⁷ Η επιβράβευση μπορεί να είναι είτε θετική είτε αρνητική, εάν δηλαδή ο ανήλικος διαπράττει μία παραβατική συμπεριφορά η οποία επιβραβεύεται από τους οικείους του και κερδίζει και σε προσωπικό επίπεδο τότε είναι θετική, εάν όμως ο ανήλικος αναγκάζεται να διαπράξει μια παραβατική συμπεριφορά για να γίνει αποδεκτός για παράδειγμα στους συνομήλικους του ή για να αποφύγει την τιμωρία της ομάδας σε περίπτωση που δεν το κάνει, τότε είναι αρνητική.²²⁸ Η κυριότερη συνεισφορά της θεωρίας αυτής, είναι ότι μέσω του δίπολου επιβράβευση- τιμωρία ο Burgess και ο Akers, έδωσαν μια εξήγηση στο γιατί το άτομο μπορεί να συνεχίσει τη παραβατική συμπεριφορά του (δηλαδή λόγω της επιβράβευσης) ή να τη σταματήσει (εξαιτίας της τιμωρίας).²²⁹

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Akers φαίνεται να παρουσιάζει μια ισχυρή προοπτική στην κατανόηση της διάπραξης του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο και για αυτό το λόγο έχουν πραγματοποιηθεί και πολλές έρευνες σχετικά με την εξήγηση της διαδικτυακής παραβατικότητας των νέων, με κεντρικό τους θεωρητικό πλαίσιο την εν λόγω θεωρία. Προκειμένου να οργανωθούν τα ευρήματα των διαφόρων ερευνών, πρώτα ακολουθεί συζήτηση για εγκλήματα στον κυβερνοχώρο κυρίως κατά της ιδιοκτησίας (π.χ. hacking) και μετέπειτα συζήτηση για εγκλήματα στον κυβερνοχώρο κυρίως κατά ατόμων (π.χ. cyberbullying).

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης φαίνεται να εξετάζεται έντονα σε σχέση με τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας στο κυβερνοχώρο, όπως είναι η ψηφιακή πειρατεία (digital privacy). Η ψηφιακή πειρατεία όπως ειπώθηκε σε σχετικό κεφάλαιο, αφορά στην παράνομη πρόσβαση και απόκτηση, αντιγραφή ή διάδοση έργου που προστατεύεται από πνευματικά δικαιώματα χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη. Έτσι, η

²²¹ Στο ίδιο, σ. 38

²²² Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social Learning Theory to Understanding Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 527-545, σ. 531

²²³ Στο ίδιο, σ. 531

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 531

²²⁵ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 38

²²⁶ Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social Learning Theory to Understanding Cybercrime»... ό.π., σ. 530

²²⁷ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 38

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 38

²²⁹ Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social Learning Theory to Understanding Cybercrime»... ό.π., σ. 531

ψηφιακή πειρατεία μπορεί να περιλαμβάνει την κλοπή μέσω του κυβερνοχώρου ταινιών, μουσικής, έργων τέχνης, γραπτής εργασίας κλπ.²³⁰ Πολλοί μελετητές τις τελευταίες δεκαετίες προσπαθούν να εφαρμόσουν τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης στην ψηφιακή πειρατεία και εν τέλει καταφέρνουν πολλές φορές να υποστηρίξουν τη χρήση της θεωρίας στο πλαίσιο της πειρατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων, αφού κάποια από τα ευρήματά τους επιβεβαιώνουν πολλές από τις βασικές αρχές της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης. Για παράδειγμα, η έρευνα των Hinduja και Ingram που πραγματοποιήθηκε το 2008 και αφορούσε τη διεύρυνση της ιδέας του διαφορικού συγχρωτισμού διαπίστωσε ότι, οι νέοι που αλληλεπιδρούσαν με συνομηλίκους, είτε εκτός σύνδεσης είτε στο διαδίκτυο, διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο στο να επιδοθούν στην ψηφιακή πειρατεία και ιδίως της μουσικής.²³¹ Επιπλέον, οι νέοι που έμαθαν πως να διαπράττουν ψηφιακή πειρατεία από τα διαδικτυακά μέσα, ήταν επίσης πιο πιθανό να διαπράξουν την εν λόγω συμπεριφορά.²³² Ακόμα, ευρήματα από μια μεταγενέστερη μελέτη των Miller και Morris το 2014 τους έπεισαν πως ο διαφορικός συγχρωτισμός θα μπορούσε να βοηθήσει στην κατανόηση της ψηφιακής πειρατείας.²³³ Ενώ και οι Skinner και Fream (1997) σε σχετική έρευνα βρήκαν ότι, η μίμηση είναι απαραίτητη στη διαδικασία της κοινωνικής μάθησης μιας παραβατικής συμπεριφοράς, υποδεικνύοντας τη σημασία της κατά την εξέταση της διαδικτυακής παραβατικότητας.²³⁴

Από την άλλη, το hacking έχει απασχολήσει ακόμα περισσότερους μελετητές σε σχέση με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης ως βάση αιτιολόγησης της εν λόγω συμπεριφοράς. Σε έρευνά τους ο Steinmetz και Tunnell το 2013 διαπίστωσαν ότι, οι νέοι που επιδίδονται στο hacking βελτιώνουν την κοινωνική τους θέση (status) μεταξύ των συνομηλίκων τους, λόγω του ψηφιακού περιεχομένου που διαθέτουν και μπορούν να το μοιράζονται με άλλους.²³⁵ Ακόμα, πολύ σημαντική συνιστώσα έπαιξε η πεποίθηση που είχαν οι νέοι γύρω από αυτή την παραβατική συμπεριφορά, αφού πίστευαν ότι το περιεχόμενο θα πρέπει να είναι ελεύθερα διαθέσιμο για να το απολαμβάνουν όλοι και όχι να είναι ένα τόσο δαπανηρό εμπόρευμα.²³⁶ Έτσι, αυτές οι πεποιθήσεις και οι κανόνες ενθαρρύνουν την παραβατική συμπεριφορά που, εάν γίνει καλά, θα έχει ως αποτέλεσμα την απόκτηση τόσο υλικού όσο και κοινωνικού κεφαλαίου (δηλαδή θετική επιβράβευση) που με τη σειρά του ενθαρρύνει την συνέχιση του hacking.²³⁷

Ακόμα, οι Holt και Bossler σημείωσαν ότι, η αλληλεπίδραση του νέου με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους δεν είναι ασυνήθιστη μεταξύ των χακερ. Η αλληλεπίδραση με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους παρέχει στους χακερ την ευκαιρία να μάθουν από άλλους, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και έτσι να κερδίσουν κοινωνικό κεφάλαιο και να εξορθολογήσουν τις ενέργειές τους με τους ομοϊδεάτες τους.²³⁸ Και άλλες μελέτες, όπως αυτές των Fox (2016), Higgins (2006), Higgins και Makin (2004), Marcum κ.ά. (2014) Navarro κ.ά. (2014) και Skinner and Fream (1997) έχουν υποστηρίξει την κρίσιμη σημασία του διαφορικού συγχρωτισμού ως παράγοντα κινδύνου για τη διάπραξη διαφόρων εγκλημάτων στον κυβερνοχώρο,

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 532

²³¹ Στο ίδιο, σ. 533

²³² Στο ίδιο, σ. 533

²³³ Στο ίδιο, σ. 533

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 533

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 533

²³⁶ Στο ίδιο, σ. 533

²³⁷ Στο ίδιο, σ. 534

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 534

συμπεριλαμβανομένου και του hacking.²³⁹ Ιδίως, στην έρευνα του Marcum και των συνεργατών του (2014) διαπιστώθηκε σημαντική συσχέτιση μεταξύ του διαφορικού συγχρωτισμού και της πειρατείας. Πιο συγκεκριμένα, οι νέοι που αλληλεπιδρούσαν με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους είχαν περισσότερες πιθανότητες να εισβάλουν στο λογαριασμό ηλεκτρονικού ταχυδρομείου κάποιου ή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης άλλου ατόμου.²⁴⁰

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης είναι εφαρμόσιμη στην κατανόηση και του διαπροσωπικού εγκλήματος στον κυβερνοχώρο.

Αναφορικά με το cyberbullying²⁴¹ (κυβερνοεκφοβισμό) δεν έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μελέτες αλλά τα χαρακτηριστικά της εν λόγω παραβατικής συμπεριφοράς δίνουν πρόσφορο έδαφος στην εφαρμογή της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης ως βάση εξήγησης της εν λόγω συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του διαδικτυακού εκφοβισμού είναι το χρονικό πλαίσιο κατά το οποίο αυτό το αδίκημα συμβαίνει πιο συχνά και αυτό είναι κατά τη διάρκεια της πρώιμης εφηβείας.²⁴² Είναι δηλαδή, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου που οι νέοι υφίστανται έντονη κοινωνικοποίηση από την οικογένεια, το σχολικό περιβάλλον αλλά και από τους συνομηλίκους τους, από τους οποίους ασκείται η μεγαλύτερη επιρροή αναφορικά με την κοινωνικοποίησή τους.²⁴³ Επομένως, η αλληλεπίδραση με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους (δηλαδή, διαφορικός συγχρωτισμός) όταν κάποιος εξακολουθεί να διαμορφώνει τις δικές του σκέψεις σχετικά με τη σωστή έναντι της λάθους συμπεριφοράς (δηλαδή, ορισμοί) μπορεί να έχει βαθύ αντίκτυπο, ώστε να ωθηθεί προς την παραβατική συμπεριφορά.²⁴⁴ Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της εφηβείας, η φήμη κάποιου μεταξύ των συνομηλίκων του παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για το νέο. Οι νέοι μπορεί λοιπόν, να επιδίδονται στο διαδικτυακό εκφοβισμό για να διεκδικήσουν αυτό το γόητρο ή να αποφύγουν να γίνουν οι ίδιοι θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού (δηλαδή, αρνητική επιβράβευση).²⁴⁵ Μέχρι στιγμής μόνο μια μελέτη έχει πραγματοποιηθεί για τη συσχέτιση του διαδικτυακού εκφοβισμού μεταξύ των νέων με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης και είναι αυτή του Li και των συνεργατών του, που πραγματοποιήθηκε το 2016 και διαπιστώθηκε ότι, η αλληλεπίδραση με αποκλίνοντες συνομηλίκους και οι ευνοϊκές πεποιθήσεις για την παραβατικότητα στον κυβερνοχώρο αύξαναν τις πιθανότητες διάπραξης διαδικτυακού εκφοβισμού.²⁴⁶

Η επιστημονική διερεύνηση για το εάν η θεωρία της κοινωνικής μάθησης, μπορεί να πλαισιώσει την σεξουαλική κακοποίηση μέσω διαδικτύου είναι περιορισμένη αλλά υπάρχουν δύο σημαντικές μελέτες που έχουν αξιολογήσει, εάν αυτή η προοπτική είναι εφαρμόσιμη για τη συμπεριφορά του Sexting.²⁴⁷ Πιο συγκεκριμένα, σε μια μελέτη με νέους από τη Νότια Κορέα, ο Lee και οι συνεργάτες του το 2016 διαπίστωσαν ότι, οι

²³⁹Στο ίδιο, σ. 534

²⁴⁰Στο ίδιο, σ. 535

²⁴¹Cyberbullying: «Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι κάθε συμπεριφορά που εκτελείται μέσω ηλεκτρονικών ή ψηφιακών μέσων από άτομα ή ομάδες που επικοινωνούν επανειλημμένα εχθρικά ή επιθετικά μηνύματα και που έχουν σκοπό να προκαλέσουν βλάβη ή ενόχληση σε άλλους». Στο ίδιο, σ. 535.

²⁴²Στο ίδιο, σ. 536

²⁴³Στο ίδιο, σ. 536

²⁴⁴Στο ίδιο, σ. 536

²⁴⁵Στο ίδιο, σ. 536

²⁴⁶Στο ίδιο, σ. 536

²⁴⁷Sexting: «Ο όρος sexting, αναφέρεται στην αποστολή σεξουαλικών μηνυμάτων ή φωτογραφιών μέσω κινητών τηλεφώνων (SMS), των υπηρεσιών άμεσης ανταλλαγής μηνυμάτων (για παράδειγμα chat μηνυμάτων) ή μέσω των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης». SaferInternet4Kids, «Όλα για το Sexting», [URL:https://saferinternet4kids.gr/nea/%CF%8C%CE%BB%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-sexting/](https://saferinternet4kids.gr/nea/%CF%8C%CE%BB%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-sexting/).

νέοι που δέχτηκαν επιρροή από συνομηλίκους να συμμετάσχουν στο Sexting και είχαν στάσεις ευνοϊκές απέναντι σε αυτή τη συμπεριφορά, ήταν πιο πιθανό να εμπλακούν στην εν λόγω παράβαση.²⁴⁸ Η σημασία της αλληλεπίδρασης με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους και οι συνέπειες για τη συμπεριφορά του Sexting εμφανίστηκαν επίσης σε μια παρόμοια μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τον Marcum και τους συνεργάτες του το 2014. Σε αυτή την έρευνα οι μελετητές διαπίστωσαν ότι, η συναναστροφή με παρεκκλίνοντες συνομηλίκους, αύξησε τις πιθανότητες εμπλοκής σε συμπεριφορά Sexting.²⁴⁹

Από τις παραπάνω μελέτες, έγινε αντιληπτό, ότι η θεωρία της κοινωνικής μάθησης μπορεί να εφαρμοστεί σε διάφορες μορφές εγκλημάτων και παραβατικών συμπεριφορών στο διαδίκτυο ως εξηγητική βάση. Παρόλα αυτά, απαιτείται περισσότερη έρευνα και μελέτη για την εφαρμογή της εν λόγω έρευνας σε διάφορα αδικήματα. Τέλος, ίσως να ήταν ακόμα πιο βοηθητικό να πραγματοποιηθούν και έρευνες που θα λαμβάνουν υπόψη τους τόσο τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης όσο και άλλες θεωρητικές κατασκευές, έτσι ώστε πιθανώς να προκύψουν ισχυρότερα συμπεράσματα και μια πιο ολιστική προσέγγιση.

4.1^β Θεωρίες ώθησης

Οι θεωρίες της ώθησης στηρίζονται στην υπόθεση ότι, ο άνθρωπος είναι κατάβαση ένα ηθικό ζώο που έχει την έμφυτη τάση να συμμορφώνεται στους κανόνες. Αν το άτομο παρόλα αυτά, αποτύχει να συμμορφωθεί, τότε αυτό οφείλεται σε κάποια πίεση ή ώθηση. Άρα, το έγκλημα και η παραβατική συμπεριφορά δεν αποτελούν κανονικά φαινόμενα αλλά πρέπει να προϋπάρχει μία εξαιρετική πίεση ή ώθηση που θα «σπρώξουν» το άτομο στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών.²⁵⁰ Η βασικότερη έννοια στις θεωρίες της ώθησης είναι η ανομία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ο κοινωνιολόγος Robert King Merton, βασισμένος στις αρχές περί ανομίας του Durkheim επεξεργάστηκε μία νέα θεωρία της ανομίας, η οποία βασίζεται στην κοινωνική δομή, δηλαδή στους θεσμούς και στις αντιλήψεις της αμερικανικής κοινωνίας της δεκαετίας του 1930.²⁵¹ Ο Durkheim θεωρεί ότι, η ανομία είναι ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια ραγδαίων οικονομικών αλλαγών και κατανέμεται ομαλά στην κοινωνία, ενώ ο Merton αντιλαμβάνεται την ανομία ως ένα μόνιμο χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας που έχει επιπτώσεις στις κατώτερες τάξεις.²⁵²

Ενδεικτικά, σύμφωνα με τη θεωρία του Merton, η αμερικανική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μία ανομική κατάσταση, η οποία δημιουργεί ένα ρήγμα στην κοινωνική δομή. Αυτό συμβαίνει επειδή, θέτει στόχους επιτυχίας(υλική επιτυχία) αλλά δεν εξασφαλίζει στα άτομα και κυρίως στα άτομα που προέρχονται από τις κατώτερες τάξεις τα διαθέσιμα νόμιμα μέσα για την επίτευξη τους.²⁵³ Αποτέλεσμα αυτού, είναι τα άτομα τα οποία έχουν περιορισμένα διαθέσιμα μέσα για την επίτευξη των εν λόγω

²⁴⁸ Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social Learning Theory to Understanding Cybercrime»... ό.π., σ. 537

²⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 537

²⁵⁰ Χάιδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού...*, ό.π., σ. 103-104

²⁵¹ Στο ίδιο, σ. 104

²⁵² Στο ίδιο, σ. 104

²⁵³ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 39

στόχων να χρησιμοποιήσουν παράνομα μέσα, ώστε να τους διασφαλίσουν.²⁵⁴ Επομένως, γι' αυτό και υποστηρίζεται πως, τα άτομα έχουν την τάση να συμμορφώνονται με τους κανόνες και όχι να τους παραβαίνουν, γιατί όταν τους παραβαίνουν, αυτό οφείλεται σε κάποια πίεση ή ώθηση και στην προκειμένη περίπτωση αυτή η πίεση προέρχεται από την κοινωνία, η οποία θέτει στόχους χωρίς να την ενδιαφέρει, πως θα επιτευχθούν αυτοί και από την άλλη τα άτομα που καταφέρουν να κατακτήσουν αυτούς τους στόχους, είτε με παράνομο είτε με νόμιμο τρόπο, αμείβονται με κύρος, με αποτέλεσμα να παράγεται έτσι το έγκλημα από την ίδια την κοινωνία.

Τα άτομα λοιπόν που είναι αποκλεισμένα από την πρόσβαση στα νόμιμα μέσα για την επίτευξη των εν λόγω στόχων, είναι οι ανήλικοι που προέρχονται από τις κατώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις, ενώ αυτοί που έχουν πρόσβαση στα εν λόγω μέσα είναι οι ανήλικοι που προέρχονται από ανώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις, με αποτέλεσμα να υπερεκπροσωπούνται στις εγκληματολογικές στατιστικές οι ανήλικοι της πρώτης ταξικής προέλευσης.²⁵⁵ Όπως έχει προαναφερθεί, σε αυτό παίζει ιδιαίτερο ρόλο ο ανεπίσημος και επίσημος κοινωνικός έλεγχος στον οποίο τα άτομα αυτών των τάξεων είναι περισσότερο ευάλωτα και πιο στοχοποιημένα.²⁵⁶ Για τους παραπάνω λόγους, γίνεται κατανοητό ότι η θεωρία της ανομίας του Merton λόγω της φύσης της είναι σε θέση να εξηγήσει περισσότερο τα εγκλήματα που στρέφονται κατά της ιδιοκτησίας, λεπτομέρεια που θα φανεί χρήσιμη στην παρακάτω ανάλυση.²⁵⁷

Μία πιο σύγχρονη θεωρία που συγκαταλέγεται στις θεωρίες της ώθησης και έχει βρει πρόσφορο έδαφος στην αιτιολόγηση της διαδικτυακής συμπεριφοράς των ανηλίκων, είναι η γενική θεωρία της ώθησης (general strain theory) του Agnew (1992).²⁵⁸ Βασικές θέσεις της θεωρίας αυτής είναι ότι, η κοινωνικοοικονομική θέση του ατόμου αποτελεί μια πηγή ώθησης προς την εγκληματικότητα και την παραβατικότητα αλλά τα άτομα κυρίως ωθούνται στις αποκλίνουσες συμπεριφορές από επίπονες και ανεπιθύμητες περιστάσεις.²⁵⁹ Ο Agnew δηλαδή, διακρίνεται από το επιχείρημά του ότι αυτή ώθηση ή πίεση προς το έγκλημα προέρχεται από πολλές πηγές και όχι μόνο από τη φτώχεια ή τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση, θεωρεί ότι η ώθηση προς το έγκλημα προκύπτει από οποιαδήποτε γεγονός στο οποίο το άτομο δεν αντιμετωπίζεται όπως θα ήθελε ή δεν βιώνει τα επιθυμητά αποτελέσματα.²⁶⁰ Πιο συγκεκριμένα, η ώθηση προς το έγκλημα προκαλείται από κάθε σχέση ή συμβάν στο οποίο το άτομο α) δεν επιτυγχάνει θετικούς αξιολογικούς στόχους, β) υπάρχει η απειλή της αφαίρεσης ή και η αφαίρεση των θετικών διεγερτικών ερεθισμάτων, ή γ) υπάρχει η απειλή ή και η παρουσία αρνητικών διεγερτικών ερεθισμάτων.²⁶¹

Αυτοί οι τύποι πίεσης και ώθησης αυξάνουν την πιθανότητα τα άτομα να βιώσουν αρνητικά συναισθήματα συμπεριλαμβανομένου του θυμού, του άγχους, του φόβου ή και της κατάθλιψης.²⁶² Ειδικά ο θυμός για τον Agnew είναι πολύ σημαντικός, αφού μπορεί να δώσει την εντύπωση στο άτομο, ότι υπέστη μεγαλύτερη ζημιά από ένα γεγονός από ότι συμβαίνει στη πραγματικότητα (αντιληπτή πρόσληψη ζημιάς),

²⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 39

²⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 39

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 39

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 39

²⁵⁸ Hay C., Ray K., «General Strain Theory and Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 582-600, σ. 584

²⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 585

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 585

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 585

²⁶² Στο ίδιο, σ. 585

δημιουργώντας του μια επιθυμία για αντίποινα και κινητοποιώντας το έτσι, να οδηγηθεί στην παραβατική ή εγκληματική συμπεριφορά, αφού μειώνονται οι αναστολές του.²⁶³

Βασική θέση στη θεωρία του όμως είναι ότι μία πίεση ή μία ώθηση από μόνη της δε μπορεί να οδηγήσει πάντα στο έγκλημα.²⁶⁴ Για να οδηγηθεί το άτομο στο έγκλημα θα πρέπει πέρα από την πίεση ή την ώθηση από ένα γεγονός να υπάρχουν και συνδυαστικές περιστάσεις(ατομικές ή κοινωνικές) που θα λειτουργήσουν υπέρ της εγκληματικής ή της παραβατικής συμπεριφοράς.²⁶⁵ Τέτοιες ατομικές περιστάσεις που ωθούν στο έγκλημα είναι για παράδειγμα μια προηγούμενη εμπειρία εγκληματικής ή παραβατικής συμπεριφοράς του ατόμου και κοινωνικές περιστάσεις είναι για παράδειγμα η παρέα με παρεκκλίνοντες συνομήλικους. Αντίθετα, υπάρχουν και περιστάσεις που λειτουργούν ως τροχοπέδη στην εκδήλωση παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς. Σε ατομικό επίπεδο είναι π.χ. ο αυτοέλεγχος ενώ σε κοινωνικό είναι π.χ. η προσκόλληση στην οικογένεια.²⁶⁶

Σύμφωνα με τους Hay C. και Ray K., η γενική θεωρία της ώθησης μέσα από μια σειρά μελετών φαίνεται να έχει άμεση συσχέτιση με την διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων.²⁶⁷ Ιδίως, όπως έχει αποδειχθεί οι ανεπιθύμητες εμπειρίες που μπορεί να βιώσει ένα άτομο προκαλούν μια πίεση/ώθηση που μπορεί με τη σειρά της, να οδηγήσει σε ορισμένες μορφές εγκλήματος στον κυβερνοχώρο και ιδιαίτερα στο διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberbullying).²⁶⁸ Για αυτό και τα περισσότερα εγκλήματα του κυβερνοχώρου που βρίσκουν εφαρμογή στη γενική θεωρία της ώθησης είναι αυτά που συνδέονται με αρνητικά συναισθήματα όπως θυμός, ζήλια, μίσος και επιθυμία για αντίποινα ή εκδίκηση.²⁶⁹ Αυτά τα συναισθήματα μπορεί να ωθήσουν σε βλάβη εναντίον κάποιου άλλου προσώπου. Έτσι, φαίνεται πράγματι, ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός ταιριάζει έντονα με αυτό το μοτίβο της θεωρίας.²⁷⁰ Ακόμα, σύμφωνα με τους ίδιους η γενική θεωρία της ώθησης φαίνεται να μπορεί να προσφέρει μια πιο ολιστική προσέγγιση για τη διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων, αφού αντλεί μεταβλητές που μπορεί να οδηγήσουν στην παραβατική ή εγκληματική συμπεριφορά στο διαδίκτυο και από άλλες θεωρίες, όπως αυτή της μάθησης και του ελέγχου.²⁷¹

Σχετικά με το διαδικτυακό εκφοβισμό με δράστες ανήλικους και τη συσχέτιση του με τη γενική θεωρία της ώθησης ως βάση αιτιολόγησης της έχουν πραγματοποιηθεί μία σειρά από αξιολογικές έρευνες, όπως αυτή των Lianos και McGrath (2018) Patchin και Hinduja (2011) κ.ά. όπου διαπιστώθηκε ότι, κεντρικό στοιχείο της εν λόγω διαδικτυακής συμπεριφοράς είναι η ηθελημένη βλάβη του θύματος, η οποία θέληση δεν είναι τυχαία αλλά προέρχεται από αρνητικά συναισθήματα που βιώνει το άτομο.²⁷²

Πιο συγκεκριμένα, σε ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2010 από τον Varjas και τους συνεργάτες του διαπιστώθηκε ότι, τα κίνητρα για διαδικτυακό εκφοβισμό περιελάμβαναν την εκδίκηση του ατόμου που στο παρελθόν τον είχε προσβάλλει ή αδικήσει, τον αναπροσανατολισμό δηλαδή την εκδήλωση αρνητικών συναισθημάτων σε κάποιον άλλο και την εκδήλωση ζήλιας για τους άλλους.²⁷³ Έτσι, ο διαδικτυακός

²⁶³ Στο ίδιο, σ. 585

²⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 585

²⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 586

²⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 586

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 587

²⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 587

²⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 589

²⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 589

²⁷¹ Για θεωρίες ελέγχου, βλέπε παρακάτω στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

²⁷² Hay C., Ray K., «General Strain Theory and Cybercrime», ό.π., σ. 589

²⁷³ Στο ίδιο, σ. 589

εκφοβισμός μπορεί να προκύψει από επίπονες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, που προκαλούν αρνητικά συναισθήματα.

Η σύνδεση της γενικής θεωρίας της ώθησης φαίνεται να εφαρμόζεται και στην περίπτωση της διαδικτυακής παρακολούθησης/παρενόχλησης (cyberstalking).²⁷⁴ Σύμφωνα με έρευνες των Bennett κ.ά. (2011), Kellerman κ.ά. (2013) Pronk και Zimmer-Gembeck (2010) διαπιστώθηκε ότι, τα κίνητρα στη περίπτωση της διαδικτυακής καταδίωξης σχετίζονται με αρνητικά συναισθήματα ζήλιας, ανασφάλειας ή απόρριψης.²⁷⁵ Ακόμα, σύμφωνα με έρευνα του Miller και των συνεργατών το 2014 διαπιστώθηκε ότι, το αίσθημα της ζήλιας που βιώνει ο δράστης της διαδικτυακής παρενόχλησης προκύπτει από ανησυχίες για απιστία του συντρόφου του που σχετίζεται με τη δραστηριότητα του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.²⁷⁶

Ακόμα, πέρα από τη ζήλια καθοριστικό συναίσθημα στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών, παίζει και το αίσθημα του θυμού. Σύμφωνα με σχετικές μελέτες (Cohen-Almagor 2015, Gerson και Rappaport 2011, Halder και Jaishankar 2013), ο θυμός είναι επίσης κεντρικός σε αυτή τη διαδικασία, αφού η κοινή χρήση άσεμνων φωτογραφιών συχνά έχει σκοπό να ταπεινώσει, να παρενοχλήσει ή να τιμωρήσει το θύμα και αυτό μπορεί μερικές φορές να εκδηλώνεται με επιθετικότητα, όπως γράφοντας ενοχλητικά και άσεμνα πράγματα για ένα σύντροφο στον τοίχο του, ώστε να ταπεινωθεί δημόσια.²⁷⁷

Επομένως, με τις μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι στιγμής σχετικά με την συσχέτιση της γενικής θεωρίας της ώθησης και της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανήλικων και κυρίως σε διαπροσωπικές παραβατικές συμπεριφορές φαίνεται ότι, τα αρνητικά συναισθήματα όπως ο θυμός και η ζήλια σε συνδυασμό με ένα δυσλειτουργικό κοινωνικό περιβάλλον όπως για παράδειγμα η κακή σχέση του νέου με τους γονείς του, θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν σε μεγάλο βαθμό την εν λόγω συμπεριφορά. Η σχέση του νέου με το κοινωνικό του περιβάλλον δεν θα πρέπει να παραβλέπεται, αφού το επίπεδο του αντιλαμβανόμενου άγχους (αρνητικά ερεθίσματα) που βιώνουν οι νέοι στην καθημερινή τους ζωή, όπως συγκρούσεις με γονείς ή συνομηλίκους και το ακαδημαϊκό στρες, είναι αυτό που δημιουργεί στο νέο αυτά τα αρνητικά συναισθήματα.²⁷⁸ Οι έφηβοι που αντιλαμβάνονται υψηλά επίπεδα άγχους εξαιτίας διάφορων λόγων που σχετίζονται με το κοινωνικό του περιβάλλον, είναι πιθανό να οδηγηθούν σε αισθήματα θυμού, και αυτά τα αρνητικά συναισθήματα με τη σειρά τους να ωθήσουν σε παραβατικότητα στο διαδίκτυο, εφόσον εκεί ο νέος σήμερα περνά το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητάς του.²⁷⁹ Συνεπώς, η διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων μπορεί να είναι ένας από τους τρόπους αντιμετώπισης των αρνητικών συναισθημάτων τους, που προκαλούνται από το αντιληπτό άγχος.²⁸⁰ Παρόλα αυτά, είναι ανάγκη η θεωρία αυτή λόγω των πλεονεκτημάτων που μπορεί να δώσει στην αιτιολόγηση της παραβατικότητας των νέων στο διαδίκτυο, να μελετηθεί περαιτέρω και σε συνδυασμό με άλλες θεωρητικές κατασκευές.

²⁷⁴Cyberstalking: Ορίζεται ως ο έλεγχος, η παρενόχληση, η καταδίωξη του συντρόφου (ή και άλλου προσώπου) μέσω της τεχνολογίας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στο ίδιο, σ. 589.

²⁷⁵Στο ίδιο, σ. 589

²⁷⁶Στο ίδιο, σ. 589

²⁷⁷Στο ίδιο, σ. 589

²⁷⁸Bae Sung-Man, «The influence of strain factors, social control factors, self-control and computer use on adolescent cyber delinquency: Korean National Panel Study», στο *Children and Youth Services Review. An international multidisciplinary review of the welfare of young people*, (78), Elsevier, July 2017, σ.σ. 74-80, σ. 74

²⁷⁹Στο ίδιο, σ. 74

²⁸⁰Στο ίδιο, σ. 75

4.1.7 Θεωρίες ελέγχου

Οι θεωρίες ελέγχου υποστηρίζουν ότι, όλοι άνθρωποι από τη φύση τους είναι ικανοί για την διάπραξη εγκλημάτων, με αποτέλεσμα να μην αναζητούνται κάποιοι συγκεκριμένοι ατομοκεντρικοί εγκληματογόνους παράγοντες.²⁸¹ Αντιθέτως, αντιστρέφουν το ερώτημα και αναζητούν, γιατί οι περισσότεροι άνθρωποι δε διαπράττουν εγκλήματα.²⁸² Ακόμα, στο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου προσπαθούν, να ερμηνεύσουν γιατί οι ανασχετικές δυνάμεις, που συγκρατούν το άτομο από την παραβατική συμπεριφορά σε ορισμένες περιπτώσεις μειώνονται ή εξαφανίζονται, με αποτέλεσμα να χαλαρώνονται οι δεσμεύσεις απέναντι στο νόμο ή τα άτομα να βρίσκουν τρόπους να εξουδετερώνουν την ισχύ του.²⁸³

Οι θεωρίες αυτές αναφέρονται σε ένα είδος εσωτερικού ελέγχου του ατόμου που αποτελεί μηχανισμό συγκράτησης απέναντι στην εγκληματικότητα, ενώ αναγνωρίζουν και την ουδετεροποίηση των προσωπικών ηθικών περιορισμών, με αποτέλεσμα το άτομο να οδηγείται στο έγκλημα.²⁸⁴ Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί του ελέγχου τονίζουν τη σημασία του άτυπου (εξωτερικού και εσωτερικού) κοινωνικού ελέγχου αλλά και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου για την εκμάθηση της σύννομης συμπεριφοράς και της υπακοής απέναντι στο νόμο.²⁸⁵ Η διαδικασία αυτή της αλληλοσυμπλήρωσης τόσο του εξωτερικού όσο και του εσωτερικού άτυπου κοινωνικού ελέγχου παίζει σημαντικό ρόλο απέναντι στην συγκράτηση από την εγκληματικότητα, αφού ο αυτοέλεγχος τον οποίο αποκτά το άτομο εσωτερικεύοντας τον εξωτερικό έλεγχο που ασκείται στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης του σε συνδυασμό με τις καλές σχέσεις, που διατηρεί το άτομο με το περιβάλλον του αλλά και την καλή εικόνα που μπορεί να έχει για τον εαυτό του, συμβάλλουν στην πρόληψη εγκληματικότητας.²⁸⁶ Ο Reiss και ο Toby ήταν αυτοί που έθεσαν τις βασικές θέσεις της σχολής του κοινωνικού ελέγχου, αλλά κύριοι ιδρυτές της θεωρούνται ο Nye, Reckless και Hirschi.²⁸⁷

Ο κοινωνικός έλεγχος λοιπόν διαχωρίζεται σε άτυπος εσωτερικός και εξωτερικός και σε επίσημος κοινωνικός έλεγχος. Σύμφωνα με τη Ruth Rosner Kornhauser ο άτυπος εσωτερικός χαρακτηρίζεται από άλλες δύο διακρίσεις τον άμεσο εσωτερικό, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την πίστη του ατόμου σε κοινωνικούς κανόνες και τον έμμεσο εσωτερικό που αφορά το συμφέρον του ατόμου να συμπεριφέρεται σύννομα.²⁸⁸

Σύμφωνα με μία μελέτη του Albert J. Reiss σε δείγμα παραβατικών ανηλίκων διαπιστώθηκε ότι, όταν ο ανήλικος αποτυγχάνει να εσωτερικεύσει τις κοινές παραδεκτές αξίες, κοινωνικούς κανόνες και νόμους, τότε αναχαιτίζονται οι δυνάμεις που τον συγκρατούν από την παραβατική συμπεριφορά και οδηγείται στο έγκλημα.²⁸⁹ Από την άλλη, ο Jackson Toby θέτει το χαρακτηριστικό του οφέλους, δηλαδή το κατά πόσο έχει να ωφεληθεί ο νέος από την σύννομη συμπεριφορά ή όχι. Αυτό το χαρακτηριστικό συνδέεται με τη μέχρι τώρα πορεία του ανηλίκου, εάν δηλαδή ο ίδιος

²⁸¹ Χάιδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού...*, ό.π., σ. 143

²⁸² Στο ίδιο, σ. 143

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 143

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 144

²⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 144

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 144

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 144-145

²⁸⁸ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 66

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 66

έχει μια φυσιολογική και σύννομη πορεία έως τώρα δεν θα ρισκάρει να χάσει ό,τι έχει πετύχει ενδίδοντας σε πειρασμούς, εάν όμως έχει αποτύχει ως προς τους ορισμένους στόχους, σε σχέση με το σχολείο, τους δεσμούς του με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας στην οποία ανήκει, είναι πιθανότερο, έχοντας χάσει ήδη πολλά, να οδηγηθεί στο έγκλημα.²⁹⁰ Για αυτό και επισημαίνεται από τον Toby, η αξία και η συμβολή που έχει η ομάδα συνομηλίκων του νέου στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς.²⁹¹ Πέρα λοιπόν από τις διακρίσεις του εσωτερικού ελέγχου, σύμφωνα με την Ruth Rosner Kornhauser και ο εξωτερικός έλεγχος διακρίνεται σε άμεσος και έμμεσος. Ο άμεσος εξωτερικός έλεγχος αναφέρεται στην επίβλεψη του ατόμου και ο έμμεσος εξωτερικός σχετίζεται με την ύπαρξη και τη σημασία που έχουν για το άτομο οι κοινωνικοί δεσμοί.²⁹²

Ο Ivan. F. Nye τόνισε τη σημασία της οικογένειας στον άμεσο εξωτερικό έλεγχο και τη σημασία της παρέας των συνομηλίκων αλλά και της παρέας με μη εγκληματικά πρότυπα στον έμμεσο εξωτερικό έλεγχο.²⁹³ Ο ίδιος πραγματοποίησε έρευνα, για να διαπιστώσει τον καθοριστικό ρόλο που παίζει η οικογένεια στη συγκράτηση του νέου από την εγκληματική συμπεριφορά και διαπίστωσε πως, οι νέοι που είχαν καλές και αρμονικές σχέσεις με την οικογένεια τους και πίστη σε ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες όπως η θρησκεία, είχαν λιγότερες πιθανότητες να εμπλακούν στην παραβατική συμπεριφορά από αυτούς που χαρακτηρίζονταν από αντίθετες καταστάσεις σε σχέση με την οικογένειά τους και τους κοινωνικούς κανόνες.²⁹⁴

Ακόμα, μία από τις κυριότερες θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου είναι η θεωρία της συγκράτησης του Walter. C. Reckless. Ο ίδιος αναφέρθηκε στο πόσο καθοριστική είναι η εικόνα που έχει ο νέος για την εκδήλωση μίας εγκληματικής συμπεριφοράς και τόνισε τη σημαντική επίδραση που έχουν διάφορες ωθητικές και απωθητικές δυνάμεις στην εκδήλωσή της.²⁹⁵ Οι ωθητικές δυνάμεις σπρώχνουν το άτομο στην παραβατική συμπεριφορά και διακρίνονται σε κοινωνικές πιέσεις όπως η κακή οικονομική κατάσταση, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης και η αδυναμία επίτευξης ορισμένων στόχων και σε κοινωνικές έλξεις, οι οποίες ελκύουν το άτομο στην παραβατική συμπεριφορά όπως για παράδειγμα η επιρροή από παρέες ομηλίκων ή η συναναστροφή με παρεκκλίνοντα άτομα στο πλαίσιο των υπολιτισμικών ομάδων.²⁹⁶ Αντίθετα, οι απωθητικές δυνάμεις λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες του εγκλήματος. Αυτοί οι ανασταλτικοί παράγοντες λαμβάνουν χώρα μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, όπου το άτομο εσωτερικεύει τόσο κανόνες, αξίες, ήθη και έθιμα όσο και διάφορα προσωπικά στοιχεία, τα οποία έχουν να κάνουν σε σχέση με την εικόνα και την αντίληψη που σχηματίζει ο νέος για τον εαυτό του.²⁹⁷ Αυτά τα στοιχεία λοιπόν, οδηγούν το νέο στη συγκράτηση, η οποία και αυτή με τη σειρά της διακρίνεται σε εξωτερική και εσωτερική. Η εξωτερική συγκράτηση σχετίζεται με την συνοχή της ομάδας, το αίσθημα της ομοιογένειας και της υπαγωγής, καθώς και με την ταύτιση με ένα ή περισσότερα άτομα στην ομάδα, ενώ η εσωτερική σχετίζεται με τη θετική εικόνα που έχει σχηματίσει ο ανήλικος για τον εαυτό του, δηλαδή με τον αυτοέλεγχο, ο οποίος αποτελεί ένα ανασταλτικό παράγοντα κατά των εγκληματικών επιρροών.²⁹⁸

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 66

²⁹¹ Στο ίδιο, σ. 67

²⁹² Στο ίδιο, σ. 67

²⁹³ Στο ίδιο, σ. 67

²⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 67

²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 68

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 68

²⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 68

²⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 68

Στη σύγχρονη κοινωνία, επειδή ο εξωτερικός έλεγχος είναι πιο δύσκολο να ασκηθεί στο νέο, τη μεγαλύτερη σημασία για να μείνει μακριά από την παραβατική συμπεριφορά, παίζει η εσωτερική αυτοσυγκράτηση.²⁹⁹ Καθοριστικά στοιχεία για την εσωτερική αυτοσυγκράτηση είναι πρώτον η αντίληψη του εαυτού και το αίσθημα της αυτοεκτίμησης του νέου, το οποίο συνδέεται άμεσα με την ικανότητα του ατόμου για αυτοέλεγχο σε σχέση τόσο με τους νόμους όσο και με πρόσωπα που τον εκπροσωπούν, δεύτερον ο νέος να θέτει στόχους που επικεντρώνονται γενικά σε μία κοινωνικά κομφορμιστική σταδιοδρομία, έτσι ώστε να αφιερώνεται μακροπρόθεσμα σε νόμιμους στόχους, με αποτέλεσμα να μένει μακριά από την παρεκκλίνουσα και εγκληματική συμπεριφορά. Τρίτον, να έχει ρεαλιστικές επιθυμίες, έτσι ώστε να μπορεί με τα διαθέσιμα μέσα και τις δυνατότητές του να τις επιτύχει, διαφορετικά εάν το άτομο έχει μη ρεαλιστικές επιθυμίες και μη διαθέσιμα μέσα για να τις πραγματοποιήσει, οδηγείται σε κατάρρευση της εσωτερικής συγκράτησης. Τέταρτον, πολύ σημαντική για τη διατήρηση της εσωτερικής αυτοσυγκράτησης φαίνεται, να είναι η ικανότητα της καρτερίας, δηλαδή η ιδιότητα του ανθρώπου να αποφεύγει την οργή και την απογοήτευση όταν δεν μπορεί να αποκτήσει αυτό που επιθυμεί. Τα άτομα με παραβατική συμπεριφορά συνήθως ρέπουν προς τις απολαύσεις, είναι παρορμητικοί, ανυπόμονοι, μη ρεαλιστές και έχουν χαμηλό επίπεδο καρτερικότητας, γεγονός που τους οδηγεί στην παραβατική συμπεριφορά. Και τέλος, σημαντικό γνώρισμα της εσωτερικής συγκράτησης είναι η ταύτιση του νέου με τη νομιμότητα δηλαδή το άτομο να έχει καλή εικόνα και στάση απέναντι στο νόμο, στην αστυνομία και στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, όταν αυτό δε συμβαίνει υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες ο νέος να οδηγηθεί στην παραβατική συμπεριφορά.³⁰⁰

Επομένως, από την εν λόγω θεωρία γίνεται αντιληπτό πως, όταν ο ανήλικος δεν εσωτερικεύει κανόνες που έχουν να κάνουν με την θετική εικόνα για τον εαυτό του και οι εξωτερικοί κανόνες που έχουν να κάνουν με τον νόμο και τους κανόνες δεν έχουν επαρκή δύναμη πάνω του, τότε η αυτοσυγκράτηση του νέου δεν υφίσταται και οδηγείται πιο εύκολα στην εγκληματική συμπεριφορά.

Οι παραπάνω θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου δεν έχουν άμεσα συσχετιστεί με τη διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων αλλά δίνουν βασικά στοιχεία τα οποία εξηγούν, γιατί το άτομο δεν συγκρατείται από την παραβατική συμπεριφορά. Δίνουν έμφαση στον εσωτερικό έλεγχο του ατόμου που αφορά στον αυτοέλεγχο, στην αυτοεκτίμηση στην εικόνα του ατόμου για τον εαυτό του και τα συναφή αλλά και στον εξωτερικό έλεγχο που ασκείται συνήθως από το κοινωνικό περίγυρό του και υποστηρίζουν πως, όταν εκλείπουν τόσο ο εσωτερικός όσο και ο εξωτερικός έλεγχος είτε άμεσος είτε έμμεσος το άτομο δεν συγκρατείται από την παραβατική συμπεριφορά και είναι πιο εύκολο να παρασυρθεί σε αυτή. Γι' αυτό και παρακάτω θα αναλυθούν θεωρίες που επηρεάστηκαν από τις παραδοσιακές θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου (Reiss, Toby, Nye, Reckless) και συσχετίστηκαν με την παραβατικότητα στο διαδίκτυο.

Μία από τις κλασικές θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου που συσχετίζεται άμεσα και με τη διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων, είναι η θεωρία των «τεχνικών εξουδετέρωσης ή ουδετεροποίησης» των Matza και Sykes. Ο David Matza αναφέρει ότι, όταν χάνεται ο κοινωνικός έλεγχος, ο ανήλικος παρασύρεται και η συμπεριφορά του καθορίζεται τυχαία από το ποιες δυνάμεις θα εμφανιστούν μπροστά του συμβατικές ή εγκληματικές. Το αν ο ανήλικος θα οδηγηθεί σε παραβατική συμπεριφορά, είναι τυχαίο και απρόβλεπτο γεγονός όπως και στη περίπτωση της

²⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 68

³⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 68-69

συμβατικής συμπεριφοράς. Το κυριότερο στοιχείο όμως για να οδηγηθεί στην παραβατική συμπεριφορά, είναι η ικανότητά του να εξουδετερώνει ή να ουδετεροποιεί τις ηθικές αρχές και αξίες μέσα από την εκμάθηση τεχνικών, οι οποίες όταν παρασυρθεί στο έγκλημα τον κάνουν να πιστεύει ότι είναι αθώος.³⁰¹ Ενώ, η παράσυρση αυτή δίνει την εντύπωση στο νέο, ότι ο ίδιος δεν ευθύνεται για αυτή την παραβατική συμπεριφορά και ότι είναι θύμα των περιστάσεων.³⁰² Με την εκμάθηση λοιπόν των τεχνικών εξουδετέρωσης καταφέρνει να εξουδετερώσει τον κοινωνικό έλεγχο της συμπεριφοράς του και να πείσει τον εαυτό του, ότι συνεχίζει να σέβεται και να αποδέχεται τους κανόνες της συμβατικής κοινωνίας αλλά ο ίδιος έπεσε θύμα αδικίας και δεν έχει παρανομήσει. Σύμφωνα με τις παραπάνω θεωρητικούς η εκμάθηση αυτών των τεχνικών εξουδετέρωσης της ηθικής ευθύνης της παρεκκλίνουσα συμπεριφοράς μαθαίνονται από τους νέους, πριν εκδηλώσουν την εν λόγω συμπεριφορά και όταν είναι έτοιμοι να τις διαχειριστούν σωστά, τότε παίρνουν στην εγκληματική συμπεριφορά.³⁰³

Οι τεχνικές εξουδετέρωσης ή ουδετεροποίησης της ηθικής ευθύνης της παραβατικής συμπεριφοράς σύμφωνα με τους Matza και Sykes είναι οι εξής:

- *«Η άρνηση της ευθύνης (denial of responsibility), όταν ο ανήλικος αρνείται την ύπαρξη της ευθύνης για την παράνομη πράξη, ισχυρίζεται ότι αυτή οφείλεται σε γεγονότα πέρα από το πεδίο ελέγχου του και ότι ο ίδιος δεν είχε την πρόθεση να τη διαπράξει.*
- *Η άρνηση της βλάβης (denial of injury), όταν οι παράνομες πράξεις εκλαμβάνονται από τον ανήλικο δράστη ως άλλες δραστηριότητες και δίνονται διάφορες ερμηνείες που προσπαθούν να τις εκλογικεύσουν.*
- *Η άρνηση του θύματος, (denial of the victim), όταν ο ανήλικος εμφανίζεται ο ίδιος ως θύμα ή θεωρεί το θύμα άξιο για την βλάβη που υπέστη από την παράνομη πράξη.*
- *Η κατηγορία κατά των κατηγορών (condemnation of the condemners), σύμφωνα με αυτήν ο ανήλικος ενοχοποιεί αυτούς που τον κατηγορούν, ρίχνει τις ευθύνες για την πράξη του στο σύστημα, στα όργανα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και θεωρεί ότι όλοι στρέφονται εναντίον του, υποκινούμενοι από διαφορετικά κίνητρα.*
- *Η τελευταία τεχνική είναι η επίκληση ανώτερων αξιών (appeal to higher loyalties). Συχνά γίνεται αναφορά στις αξίες των μελών της ομάδας στην οποία ανήκει ο Νίκος δράστες, για χάρη των οποίων υποτίθεται ότι διαπράχτηκε παράνομη πράξη, ως υπακοή στην σχετική επιταγή»³⁰⁴*

Η συμβολή της παραπάνω θεωρίας στο χώρο της εγκληματολογίας και ιδίως ως βάση αιτιολόγησης της παραβατικής συμπεριφοράς των νέων έχει προσφέρει μεγάλη συμβολή, καθώς αιτιολογεί, πως οι ανήλικοι αποδυναμώνουν την ισχύ των κανόνων

³⁰¹ Στο ίδιο, σ. 70

³⁰² Στο ίδιο, σ. 70

³⁰³ Στο ίδιο, σ. 70

³⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 71

και των νόμων και έτσι περνούν στην παραβατική συμπεριφορά, ενώ είναι σε θέση να καλύψει διάφορες μορφές παραβατικότητας πιο ευκαιριακές και λιγότερο σοβαρές.³⁰⁵ Είναι σημαντικό, ότι οι παραπάνω θεωρητικοί υποστήριξαν ότι οι παραβατικές συμπεριφορές δεν είναι προϊόν μιας κοινωνικοποίησης σε έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής, δηλαδή ότι οι παραβατικοί νέοι δεν έχουν ένα δικό τους σύστημα αξιών και κανόνων αντίθετο από αυτό της μεσαίας τάξης. Αντίθετα, υποστήριξαν ότι το άτομο μπορεί να αποφύγει την ηθική ενοχή για την εγκληματική του δράση και έτσι να αποφύγει τις αρνητικές κυρώσεις της κοινωνίας, εάν μπορεί να αποδείξει ότι δεν υπήρχε εγκληματική πρόθεση.³⁰⁶

Τέλος, η θεωρία αυτή ξεφεύγει από το καθαρά θετικιστικό αιτιοκρατικό μοντέλο της αιτιολόγησης εγκληματικών συμπεριφορών, πράγμα το οποίο έχει τονιστεί και στη Νέα Εγκληματολογία των Ian Taylor, Paul Walton και Jock Young, οι οποίοι δέχονται την λειτουργία των παραπάνω τεχνικών για σημαντικό ποσοστό παραβατικών συμπεριφορών.³⁰⁷

Οι μελετητές του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο έχουν χρησιμοποιήσει ένα ευρύ φάσμα εγκληματολογικών θεωριών για να κατανοήσουν το έγκλημα και την απόκλιση μέσα σε ψηφιακά πλαίσια. Μεταξύ των πιο συχνά αναφερόμενων θεωρητικών πλαισίων που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτόν τον χώρο ήταν και οι τεχνικές εξουδετέρωσης. Οι ερευνητές προσπάθησαν να διερευνήσουν τη δυνατότητα της εφαρμογής της θεωρίας αυτής σε ψηφιακά περιβάλλοντα, ώστε να εξηγηθεί ο μοναδικός ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η τεχνολογία στη χαλάρωση των εν λόγω κανόνων και αξιών, επιτρέποντας έτσι στα άτομα να εμπλακούν και να απεμπλακούν από την παραβατικότητα στο διαδίκτυο.³⁰⁸ Παρακάτω, θα αναφερθούν έρευνες που εξετάζουν ξεχωριστά τη χρήση από τους νέους τεχνικών εξουδετέρωσης για την αιτιολόγηση συγκεκριμένων παραβατικών συμπεριφορών στον κυβερνοχώρο.

Άρνηση της ευθύνης

Σύμφωνα με τους Brewer, Fox και Miller η άρνηση ευθύνης δίνει τη δυνατότητα στους ανήλικους να μεταθέσουν την ευθύνη για την παραβατική συμπεριφορά τους στο διαδίκτυο, υποστηρίζοντας ότι οι πράξεις τους ήταν αποτέλεσμα δυνάμεων πέρα από τον έλεγχό τους.³⁰⁹ Ως εκ τούτου, η αποδοκιμασία του ίδιου του ατόμου ή άλλων δεν λειτουργεί ως περιορισμός σε αποκλίνουσες ενέργειες. Η χρήση αυτής της τεχνικής για να δικαιολογήσει τη συμμετοχή στο έγκλημα στον κυβερνοχώρο έχει εξεταστεί από ένα αυξανόμενο σώμα ερευνών, ωστόσο, όπως υποστηρίζουν και οι παραπάνω τα διάφορα ευρήματα φαίνεται να είναι μικτά.³¹⁰

Διάφορες μελέτες που έχουν ασχοληθεί με τη συσχέτιση της τεχνικής της άρνησης της ευθύνης για την αιτιολόγηση της διαδικτυακής παραβατικής συμπεριφοράς από την πλευρά του ανήλικου, έχουν δείξει ότι αυτή η τεχνική σχετίζεται περισσότερο με την ψηφιακή πειρατεία (Brown 2016, Harris και Dumas 2009, Ingram και Hinduja 2008, MacNeill 2017, Ulsperger κ.ά. 2010), το cyberhate (ρητορική μίσους στο διαδίκτυο)

³⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 71

³⁰⁶ Brewer R., Fox S., Miller C., «Applying the Techniques of Neutralization to the Study of Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 546-565, σ. 548

³⁰⁷ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 71

³⁰⁸ Brewer R., Fox S., Miller C., «Applying the Techniques of Neutralization to the Study of Cybercrime», ό.π., σ. 548

³⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 551

³¹⁰ Στο ίδιο, σ. 551

(Vysotsky και McCarthy 2017) και το hacking (Chua και Holt 2016, Hutchings and Clayton 2016).³¹¹ Για παράδειγμα, η έρευνα του Bryan (2014) για την ψηφιακή πειρατεία διαπίστωσε ότι, οι ψηφιακοί πειρατές δεν λάμβαναν υπόψη τους το νόμο περί πνευματικών δικαιωμάτων αλλά επέλεξαν να κατηγορήσουν το κόστος του προϊόντος.³¹² Ομοίως, η ποιοτική μελέτη των Holt και Copes (2010) για τις υποκουλτούρες ψηφιακής πειρατείας διαπίστωσε ότι οι νεότεροι συμμετέχοντες, ήταν η μόνη ομάδα που κατηγορούσε τους ασαφείς νόμους περί πνευματικών δικαιωμάτων για την πειρατεία τους.³¹³

Παρόλα αυτά, οι Brewer, Fox και Miller υποστηρίζουν ότι μέσα από μια εξέταση ποσοτικών μελετών για τη συσχέτιση της άρνησης της ευθύνης με παραβατικές συμπεριφορές στο διαδίκτυο διαπίστωσαν ότι, οι λόγοι που αρνούνται οι παραβάτες την ευθύνη ποικίλλουν σημαντικά, γεγονός που πιθανώς συμβάλλει σε ασυνεπή, και μερικές φορές, αντικρουόμενα αποτελέσματα.³¹⁴ Αυτό συμβαίνει διότι, προκειμένου οι δράστες να αρνηθούν την ευθύνη, πολλές φορές χρησιμοποιούν διαφορετικές δικαιολογίες ανάλογα με τη διαδικτυακή παράβαση που διέπραξαν. Για παράδειγμα, φαίνεται να υπάρχει κάποια συμφωνία ότι, οι νέοι που διαπράττουν ψηφιακή πειρατεία, αρνούνται την ευθύνη ρίχνοντας το φταίξιμο στην οικονομική τους κατάσταση, στο κόστος του νόμιμου προϊόντος, στη διαδικτυακή διαθεσιμότητα του νόμιμου ή παράνομου προϊόντος και στην έλλειψη γνώσης ή ασαφήνειας των νόμων περί παραβίασης πνευματικών δικαιωμάτων (Bryan 2014, Hinduja 2007, Ingram και Hinduja 2008, MacNeill 2017).³¹⁵ Ωστόσο, λίγες μελέτες επιδιώκουν πραγματικά να ενσωματώσουν και να μετρήσουν αυτή τη μεγάλη ποικιλία αιτιολογήσεων, πράγμα που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Άρνηση της βλάβης

Μέσα από διάφορες έρευνες που συσχετίζουν την άρνηση της βλάβης ως δικαιολογία που χρησιμοποιούν οι παραβάτες του διαδικτύου για τη συμπεριφορά τους, έχει αναδειχθεί ότι, πράγματι η ανωνυμία και η απόσταση που παρέχει το διαδίκτυο, διευκολύνει το δράστη να υποδηλώσει ότι δεν έχει προκληθεί βλάβη.³¹⁶

Σύμφωνα με ποικίλες έρευνες (Brown 2016, Harris και Dumas 2009, Hinduja 2007, Holt και Copes 2010, Holt και Morris 2009, Ingram και Hinduja 2008, MacNeill 2017, Moore και McMullan 2009, Steinmetz και Tunnell 2013, Ulsperger κ.ά. 2010, Vandiver κ.ά. 2012) που έχουν πραγματοποιηθεί για να διαπιστώσουν, εάν εφαρμόζεται η συγκεκριμένη τεχνική στη διαδικτυακή παραβατικότητα από την πλευρά των νέων διαπίστωσαν ότι, η άρνηση της βλάβης έχει ιδιαίτερη συσχέτιση με την ψηφιακή πειρατεία και η ιδίως με την πειρατεία μουσικής και ταινιών.³¹⁷ Η ποσοτική μελέτη του Bryan (2014) για τη μουσική πειρατεία ανέφερε ότι περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες είχαν συμφωνήσει ότι η μουσική βιομηχανία, μπορούσε να αντέξει οικονομικά τη ζημία, άρα δεν προκάλεσαν κάποια ιδιαίτερη βλάβη.³¹⁸

³¹¹ Στο ίδιο, σ. 551

³¹² Στο ίδιο, σ. 552

³¹³ Στο ίδιο, σ. 552

³¹⁴ Στο ίδιο, σ. 552

³¹⁵ Στο ίδιο, σ. 552

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 553

³¹⁷ Στο ίδιο, σ. 553

³¹⁸ Στο ίδιο, σ. 554

Άρνηση του θύματος

Ακόμα, ένα μεγάλο σώμα ερευνών έχει ασχοληθεί με τη συσχέτιση της άρνησης του θύματος με παραβατικές συμπεριφορές στον κυβερνοχώρο ως βάση αιτιολόγησής τους από τους νέους. Και σε αυτή την τεχνική, πολλές μελέτες βρίσκουν να σχετίζεται με την ψηφιακή πειρατεία. Συγκεκριμένα, οι Moore και McMullan (2009) διερεύνησαν ποιοτικά κάθε τεχνική και βρήκαν ότι, η άρνηση του θύματος ήταν η δεύτερη πιο συχνά χρησιμοποιούμενη για να δικαιολογήσει τη μουσική πειρατεία.³¹⁹ Επιπλέον, ερευνητικές μελέτες για το hacking βρήκαν επίσης μεγάλη χρήση της τεχνικής της άρνησης του θύματος. Οι Goode και Cruise (2006) διαπίστωσαν ότι, ορισμένοι συμμετέχοντες ήταν πρόθυμοι να σπάσουν λογισμικό που παρήχθη από μεγάλες εταιρείες λόγω της αντίληψής τους ότι, είναι ένα θύμα που δεν αξίζει.³²⁰ Αν και η άρνηση του θύματος θεωρείται από πολλούς μελετητές βασική τεχνική στην αιτιολόγηση της παραβατικότητας στο διαδίκτυο από τους νέους, πρέπει να μελετηθεί παραπάνω και να συγκεντρωθούν περισσότεροι λόγοι για τους οποίους, οι νέοι δικαιολογούν την συμπεριφορά τους σε σχέση με διάφορα εγκλήματα στον κυβερνοχώρο.

Η κατηγορία κατά των κατηγορών

Σύμφωνα με τους Brewer, Fox και Miller πολυάριθμες μελέτες για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο έχουν αξιολογήσει τη συγκεκριμένη τεχνική της κατηγορίας κατά των κατηγορών και αναδεικνύουν ότι, επιτρέπει σε ένα δράστη να εξορθολογήσει τις παραβατικές δραστηριότητές του ως απάντηση σε εκείνους που θα μπορούσαν να τον καταδικάσουν.³²¹ Για παράδειγμα, αρκετές μελέτες που χρησιμοποιούν δεδομένα ερευνών καταδεικνύουν στατιστικές σχέσεις μεταξύ αυτής της τεχνικής και του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο, ιδίως της πειρατείας μουσικής και του λογισμικού.(Ingram και Hinduja's 2008).³²² Οι διαφορές αιτιολογήσεις που περιλαμβάνονται μέσα στην τεχνική της κατηγορίας κατά των κατηγορών που χρησιμοποιούν κυρίως νέοι για να αιτιολογήσουν την ψηφιακή πειρατεία ποικίλουν, κάποιες από αυτές είναι η άδικη, υποκριτική και ανήθικη συμπεριφορά των εταιρειών (Bryan 2014, Goode και Cruise 2006, Hinduja 2007, Ingram και Hinduja 2008, Siponen κ.ά. 2012), η άδικη φύση των νόμων (Hinduja 2007, Siponen κ.ά. 2012), οι υπερβολικά περιοριστικές μέθοδοι που επιβάλλονται από την κυβέρνηση ή από τη βιομηχανία για να σταματήσουν τη πειρατεία (Bryan 2014, Hinduja 2007, Marcum κ.ά., 2011, Siponen κ.ά. 2012), η αναποτελεσματικότητα της κυβέρνησης ή της βιομηχανίας για την αστυνόμευση της παραβατικότητας (Hinduja 2007, Smallridge και Roberts 2013), και του δικαιώματος ως συνέπεια προηγούμενης θυματοποίησης (Hinduja 2007, Smallridge και Roberts 2013). Μέσα από αυτές αιτιολογήσεις για τη διαδικτυακή παραβατική συμπεριφορά των νέων φαίνεται ότι, πράγματι η τεχνική της κατηγορίας κατά των κατηγορών μπορεί να εφαρμοστεί και σε περιπτώσεις εγκλήματος στον κυβερνοχώρο. Ωστόσο όπως επισημάνθηκε και στις προηγούμενες τεχνικές, πρέπει να πραγματοποιηθεί μεγαλύτερη έρευνα που δεν θα αφορά μόνο το έγκλημα της ψηφιακής πειρατείας αλλά κι άλλες παραβατικές συμπεριφορές που ίσως να σχετίζονται με την συγκεκριμένη τεχνική εξουδετέρωσης.

³¹⁹Στο ίδιο, σ. 555

³²⁰Στο ίδιο, σ. 555

³²¹Στο ίδιο, σ. 557

³²²Στο ίδιο, σ. 557

Όπως έγινε κατανοητό και από την παράθεση της θεωρητικής εξήγησης της συγκεκριμένης τεχνικής η επίκληση των ανώτερων αξιών, αφορά στην υποτιθέμενη θυσία του δράστη απέναντι στις απαιτήσεις της ευρύτερης κοινωνίας για τις ανάγκες μιας μικρότερης, εναλλακτικής κοινωνικής ομάδας, όπως η οικογένειά του ή ομάδες συνομηλίκων. Τα άτομα δηλαδή, που χρησιμοποιούν αυτήν την αιτιολόγηση μπορεί να μην απορρίπτουν τους τυπικούς κοινωνικούς κανόνες, αλλά αντίθετα δίνουν προτεραιότητα στο δικό τους σύνολο κανόνων. Σε σύγκριση με τις προηγούμενες τεχνικές, υπήρξαν λιγότερες μελέτες εγκλήματος στον κυβερνοχώρο που διερευνούν τη δυνατότητα εφαρμογής αυτής της τεχνικής εξουδετέρωσης.³²³ Παρόλα αυτά, οι μελέτες που υπάρχουν και έχουν ασχοληθεί με την εξέταση της εν λόγω τεχνικής, αναδεικνύουν και πάλι την συσχέτιση και αυτής της τεχνικής με την ψηφιακή πειρατεία, όπως συνέβη και με τις περισσότερες τεχνικές της συγκεκριμένης θεωρίας. Οι Siponen και οι συνεργάτες του (2012) διαπίστωσαν ότι, η επίκληση σε ανώτερες αξίες είχε την πιο σημαντική σχέση με την πρόθεση των νέων να εμπλακούν σε πειρατικό λογισμικό από οποιαδήποτε άλλη δοκιμασμένη τεχνική. Η μελέτη των Ingram και Hinduja (2008) για τη μουσική πειρατεία έδειξε παρόμοια αποτελέσματα, διαπιστώνοντας ότι η επίκληση ανωτέρων αξιών συνδέθηκε με μέτρια έως υψηλά επίπεδα συμμετοχής στην πειρατεία. Ομοίως, η ποσοτική έρευνα των Smallridge και Roberts (2013) για την ψηφιακή πειρατεία διαπίστωσε ότι, η συγκεκριμένη τεχνική συσχετίστηκε θετικά με την προθυμία συμμετοχής στην πειρατεία μουσικής, ταινιών και λογισμικού, αλλά όχι με την πειρατεία βιντεοπαιχνιδιών.³²⁴

Σύμφωνα με τους Brewer, Fox και Miller να βασικό ζήτημα στην εξέταση της συγκεκριμένης τεχνικής είναι ότι, δεν υπάρχει συνεπής εννοιολογικός ορισμός του ποιος ή τι είναι αυτές οι ανώτερες αξίες. Ορισμένες μελέτες ορίζουν τις ανώτερες αξίες ως την υποπολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκει ο παραβάτης, όπως οι χακερ ή οι πειρατές (Steinmetz και Tunnell 2013), ως μια κοινωνική ομάδα όπως οι στενοί φίλοι και/ή η οικογένεια (Ingram και Hinduja 2008) και ως μια συγκεκριμένη αιτία που θεωρείται ότι, έχει κοινωνικό όφελος, όπως η αλλαγή της νομοθεσίας περί πνευματικών δικαιωμάτων (Steinmetz και Tunnell 2013).³²⁵ Ακόμα, μια σειρά από άλλες ποιοτικές μελέτες έχουν επίσης εξετάσει αυτήν την τεχνική εξουδετέρωσης και την έχουν συλλάβει με διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανομένων των νόμων κατά των πνευματικών δικαιωμάτων (MacNeill 2017, Steinmetz και Tunnell 2013), για το κοινό καλό (Hutchings 2013), για να γίνει το διαδίκτυο πιο ασφαλές τόπος (Hutchings 2013), για να ανακαλυφθούν νέοι καλλιτέχνες (Harris και Dumas 2009) και για το δικαίωμα και την ελευθερία ενός ατόμου να έχει πρόσβαση σε όλα τα πολιτιστικά και ψυχαγωγικά προϊόντα (Harris και Dumas 2009).³²⁶

Σύμφωνα με τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι υπάρχει μεγάλη προοπτική για την θεωρία των τεχνικών εξουδετέρωσης να χρησιμοποιηθεί ως βοηθητικό εργαλείο στην αιτιολόγηση της διαδικτυακής παραβατικότητας των νέων στο διαδίκτυο. Παρόλα αυτά, οι μέχρι τώρα μελέτες έχουν αναδείξει περισσότερο το έγκλημα του κυβερνοχώρου που αφορά στην ψηφιακή πειρατεία, και έχουν παραλείψει άλλα εγκλήματα και κυρίως τα διαπροσωπικά, που λαμβάνουν χώρα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κάτι που γεννά επιφυλάξεις σχετικά με τη χρήση των συγκεκριμένων

³²³Στο ίδιο, σ. 556

³²⁴Στο ίδιο, σ. 556

³²⁵Στο ίδιο, σ. 557

³²⁶Στο ίδιο, σ. 557

τεχνικών ως βάση αιτιολόγησης των περισσότερων τουλάχιστον παραβατικών συμπεριφορών στο διαδίκτυο. Ακόμα, όπως ειπώθηκε παραπάνω υπάρχει μία δυσλειτουργικότητα, η οποία γεννάται από τον ασυνεπή εννοιολογικό ορισμό των τεχνικών εξουδετέρωσης, αφού όπως αναδείχτηκε για παράδειγμα στην τελευταία τεχνική της επίκλησης ανώτερων αξιών, άλλοι παραβάτες την εκλαμβάνονται ως την παρέα των συνομηλίκων τους ή τους χακερ και άλλοι ως το κοινό καλό της κοινωνίας. Όλα αυτά τα προβλήματα που γεννώνται από τις παραπάνω έρευνες, θα πρέπει να μελετηθούν περαιτέρω.

Εν συνεχεία, μία από τις πιο σημαντικές θεωρίες του κοινωνικού ελέγχου είναι η θεωρία περί «κοινωνικών δεσμών» του Travis Warner Hirschi (1969). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία όλοι άνθρωποι από τη φύση τους είναι ικανοί για τη διάπραξη παράνομων και παραβατικών συμπεριφορών, ο φόβος όμως του ελέγχου που προέρχεται από στενούς κοινωνικούς δεσμούς με την οικογένεια, τους φίλους, τις παρέες, τους γείτονες, κ.ά. είναι αυτός, που συγκρατεί τελικά το άτομο από το έγκλημα. Εάν όμως, αυτοί οι κοινωνικοί δεσμοί χαλαρώσουν ή εξαφανιστούν, τότε το άτομο οδηγείται στην εγκληματική συμπεριφορά.³²⁷ Σύμφωνα με τον ίδιο τα στοιχεία αυτά που ενισχύουν τους κοινωνικούς δεσμούς είναι *η προσκόλληση, η δέσμευση, η συμμετοχή και η πίστη*.³²⁸

Η προσκόλληση σε σημαντικά πρόσωπα (attachments to meaningful persons) αφορά τη σχέση του ατόμου με οικεία πρόσωπα που έχουν ιδιαίτερη σημασία για αυτόν, με αποτέλεσμα το στοιχείο αυτό να συμβάλει στην εσωτερίκευση κοινωνικών αξιών και να δημιουργεί στο άτομο κοινωνική συνείδηση.³²⁹ Οι δεσμοί αυτοί κυρίως μεταξύ γονέων και παιδιών αποτελούν μία ομάδα προστασίας για τα παιδιά απέναντι στο έγκλημα, ενώ όταν εκλείπουν, τα παιδιά οδηγούνται στην αποξένωση και στην έλλειψη αυτοπεποίθησης, γεγονός που αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη ηθικών κανόνων και ισχυρής συνείδησης.³³⁰

Η προσωπική δέσμευση σε συμβατικούς στόχους (commitment to conventional goals) αφορά τη δέσμευση του νέου σε έναν κοινωνικά κομφορμιστικό τρόπο ζωής, ο οποίος θα περιλαμβάνει ένα συμβατικό στόχο από την πλευρά του νέου, για τον οποίο ο ίδιος θα δαπανήσει ενέργεια, χρήματα και θα καταβάλει προσπάθειες και κόπο για να τον αποκτήσει, με αποτέλεσμα να μην χωράει στη ζωή του το έγκλημα.³³¹ Αντιθέτως, η απουσία της δέσμευσης αυτής αυξάνει τις πιθανότητες το άτομο, να οδηγηθεί σε εγκληματική ή παραβατική συμπεριφορά.³³²

Η συμμετοχή σε συμβατικές δραστηριότητες (involvement in conventional activities) αποτελεί συνέχεια της δέσμευσης και στηρίζεται στο ότι η απασχόληση και η δέσμευση σε κομφορμιστικές δραστηριότητες αποτρέπει από την συμμετοχή του ατόμου σε παράνομες δραστηριότητες, καθώς δεν υπάρχει ούτε ο χρόνος ούτε η ενέργεια γι' αυτό.³³³ Ιδίως οι ανήλικοι όταν είναι απασχολημένοι με κομφορμιστικές δραστηριότητες, όπως οι εργασίες του σχολείου, η μελέτη για το σχολείο ή η συμμετοχή στον αθλητισμό περιορίζονται αρκετά από άποψη χρόνου, με αποτέλεσμα να μην επιδίδονται και σε παραβατικές συμπεριφορές.³³⁴

³²⁷ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 72

³²⁸ Στο ίδιο, σ. 72

³²⁹ Στο ίδιο, σ. 72

³³⁰ Στο ίδιο, σ. 72

³³¹ Στο ίδιο, σ. 72

³³² Στο ίδιο, σ. 72

³³³ Στο ίδιο, σ. 72

³³⁴ Στο ίδιο, σ. 72

Η πίστη στις κοινωνικές αντιλήψεις και τους κοινωνικούς κανόνες (belief in social rules) αποτρέπει από την παραβατική συμπεριφορά. Όπως γίνεται αντιληπτό από αυτό το τέταρτο στοιχείο κοινωνικού δεσμού, όταν ο ανήλικος πιστεύει στους κοινωνικούς κανόνες και στις αξίες παραμένει ένα νομοταγές άτομο, αντιθέτως, εάν δεν αναγνωρίζει ή δεν λαμβάνει υπόψη του το νόμο και την ισχύ του, τότε είναι πιο εύκολο να περάσει στην εγκληματική πράξη.³³⁵

Η θεωρία των κοινωνικών δεσμών δεν έχει ερευνηθεί άμεσα ως αιτιολογική βάση της διαδικτυακής παραβατικότητας των νέων αλλά αποτελεί τη βάση της «γενικής θεωρίας του εγκλήματος» (general crime theory) των Gottfredson και Hirschi που αναπτύχθηκε το 1980, και ερευνάται σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με την διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων.³³⁶ Η Γενική θεωρία του εγκλήματος είναι γνωστή στο χώρο της Εγκληματολογίας και ως η θεωρία του αυτοελέγχου, η οποία κατάφερε να αναπτύξει περαιτέρω και τις κλασσικές θεωρίες ελέγχου του εγκλήματος.³³⁷

Σύμφωνα με τη θεωρία των Gottfredson και Hirschi, τα άτομα εκλαμβάνονται ως λογικά όντα που παίρνουν αποφάσεις, χρησιμοποιώντας μια μορφή περιορισμένης ορθολογικότητας, δηλαδή χρησιμοποιώντας την παρούσα γνώση τους και τις πληροφορίες που έχουν στο παρόν για μια συμπεριφορά, ενώ οι άγνωστες πληροφορίες γύρω από αυτή δε λαμβάνονται υπόψη.³³⁸ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τον περιορισμό των πληροφοριών που μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα άτομο, όταν λαμβάνει μια απόφαση, δηλαδή να μην έχει αξιολογήσει σωστά όλες τις παραμέτρους και τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρει η εν λόγω συμπεριφορά, που το άτομο επέλεξε να πράξει. Με άλλα λόγια, το άτομο σταθμίζει τη δυνητική ευχαρίστηση μιας πράξης έναντι του πιθανού πόνου και ανάλογα ενεργεί. Εάν όμως, έχει περιορισμένες πληροφορίες γύρω από αυτή τη συμπεριφορά θα του δημιουργηθεί λάθος αντίληψη και θα πράξει την εν λόγω συμπεριφορά, πιστεύοντας ότι τα αποτελέσματα θα είναι ευχάριστα και όχι επώδυνα.³³⁹ Έτσι, σύμφωνα με τους παραπάνω θεωρητικούς η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα διαστρεβλωμένης ορθολογικής επιλογής.³⁴⁰ Το 1990 οι παραπάνω θεωρητικοί πρόσθεσαν άλλο ένα στοιχείο στον ορισμό της εγκληματικής συμπεριφοράς, πέρα από τη διαστρεβλωμένη ορθολογική επιλογή, η οποία μπορεί να ωθήσει το άτομο στην επιλογή μίας παραβατικής συμπεριφοράς, επειδή πιστεύει ότι θα έχει ευχάριστα αποτελέσματα και αυτό το στοιχείο ήταν ο αυτοέλεγχος.³⁴¹ Πιο συγκεκριμένα, οι Gottfredson και Hirschi υποστήριζαν ότι, τα χαρακτηριστικά του εγκλήματος είναι ελκυστικά για τα άτομα που χαρακτηρίζονται από χαμηλό αυτοέλεγχο και αυτό συμβαίνει, γιατί τα άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά με την ίδια τη συμπεριφορά.³⁴² Για παράδειγμα, όσοι έχουν χαμηλό αυτοέλεγχο είναι ριψοκίνδunami και παρορμητικοί και χωρίς ενσυναίσθηση.³⁴³ Λόγω της έλλξης λοιπόν που δημιουργούν αυτά τα χαρακτηριστικά, το άτομο δεν χρειάζεται κάποια συγκεκριμένη μορφή κινήτρου για να διαπράξει έγκλημα αλλά αυτό που χρειάζεται είναι μία εκτίμηση ότι η εγκληματική

³³⁵ Στο ίδιο, σ. 72-73

³³⁶ Higgins G. E., Nicholson J., «The General Theory of Crime», στο Holt T. J., Bossler A. M., The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 566-58, σ. 568

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 568

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 568

³³⁹ Στο ίδιο, σ. 568

³⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 569

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 569

³⁴² Στο ίδιο, σ. 569

³⁴³ Στο ίδιο, σ. 569

συμπεριφορά θα του προσφέρει περισσότερη ευχαρίστηση παρά πόνο.³⁴⁴ Η λάθος εκτίμηση για τα αποτελέσματα της συμπεριφοράς που θα διαπράξει σε συνδυασμό με το χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου, μπορεί να οδηγήσουν το άτομο στην εγκληματική συμπεριφορά.

Οι Gottfredson και Hirschi υποστηρίζουν ότι, η πρόωμη λανθασμένη κοινωνικοποίηση είναι ο λόγος για τον χαμηλό αυτοέλεγχο ενός ατόμου.³⁴⁵ Η πρόωμη κοινωνικοποίηση ξεκινά με τους γονείς και την ικανότητά τους να εκτελούν με συνέπεια τα καθήκοντα, που έχουν απέναντι στα παιδιά τους. Η επιτυχής γονική επιμέλεια περιλαμβάνει συναισθηματικό δεσμό ή προσκόλληση με το παιδί, παρακολούθηση της συμπεριφοράς του παιδιού, αξιολόγηση της συμπεριφοράς για να προσδιοριστεί, εάν η συμπεριφορά είναι εγκληματική ή αποκλίνουσα και η εφαρμογή κάποιας μορφής μη σωματικής τιμωρίας, εάν η συμπεριφορά είναι εγκληματική ή αποκλίνουσα.³⁴⁶ Η λανθασμένη ή ασυνεπής λοιπόν εκτέλεση των γονικών καθηκόντων είναι αυτή, που πιθανώς δημιουργεί χαμηλότερα επίπεδα αυτοελέγχου στο νέο και που αυξάνει τις πιθανότητες το παιδί ή ο νέος να εμπλακεί σε παραβατική ή εγκληματική συμπεριφορά.³⁴⁷

Μια περαιτέρω συνέπεια του χαμηλού αυτοελέγχου του παιδιού είναι η επιρροή του (του χαμηλού αυτοελέγχου) στη δημιουργία ομάδων συνομηλίκων.³⁴⁸ Οι Gottfredson και Hirschi υποστηρίζουν ότι, οι συνομηλικοί είναι μια σημαντική μεταβλητή για συμμετοχή στην εγκληματική και αποκλίνουσα δραστηριότητα των ανηλίκων. Για αυτούς η επιλογή της ομάδας συνομηλίκων και η συμμετοχή της σε αυτή, καθορίζεται από το επίπεδο αυτοελέγχου κάποιου. Αυτό σημαίνει, πως το άτομο με χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου θα επιλέξει να εισέλθει σε μια ομάδα συνομηλίκων με εξίσου χαμηλό επίπεδο αυτοελέγχου και τέτοιες ομάδες είναι πιθανότερο να επιδείξουν εγκληματική και παραβατική συμπεριφορά.³⁴⁹

Σύμφωνα με τους Higgins και Nicholson η εκδοχή της θεωρίας αυτοελέγχου των Gottfredson και Hirschi έχει αποδειχθεί ότι, συνδέεται με έναν αριθμό συμπεριφορών, οι οποίες περιλαμβάνουν το έγκλημα τόσο στο φυσικό κόσμο όσο και στο περιβάλλον του κυβερνοχώρου.³⁵⁰ Μια μορφή εγκλήματος στον κυβερνοχώρο που η θεωρία του αυτοελέγχου έχει βοηθήσει να κατανοηθεί είναι η ψηφιακή πειρατεία.³⁵¹ Η ψηφιακή πειρατεία παρέχει τα οφέλη, που αναζητούν όσοι έχουν χαμηλό αυτοέλεγχο. Για παράδειγμα, οι νέοι που χαρακτηρίζονται από χαμηλό αυτοέλεγχο, είναι πιθανό να μην έχουν την υπομονή να περιμένουν μια νόμιμη ευκαιρία αγοράς ενός ψηφιακού προϊόντος ή να σεβαστούν τους νόμους περί πνευματικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με τα ψηφιακά μέσα.³⁵² Ακόμα, η ψηφιακή πειρατεία είναι επίσης εύκολη και απλή στην εκτέλεσή της και μπορεί να προσφέρει τη συγκίνηση και την ευχαρίστηση που προκαλεί αυτή καθαυτή η παραβατικότητα, πράγμα που επιθυμούν όσοι έχουν χαμηλό αυτοέλεγχο.³⁵³

Μια άλλη μορφή εγκλήματος στον κυβερνοχώρο με την οποία συνδέεται η θεωρία αυτοελέγχου, είναι το hacking. Τα συστατικά στοιχεία του χαμηλού αυτοελέγχου που περιγράφονται από τους Gottfredson και Hirschi, αναγνωρίζονται εύκολα στη

³⁴⁴Στο ίδιο, σ. 569

³⁴⁵Στο ίδιο, σ. 569

³⁴⁶Στο ίδιο, σ. 569

³⁴⁷Στο ίδιο, σ. 570

³⁴⁸Στο ίδιο, σ. 570

³⁴⁹Στο ίδιο, σ. 570

³⁵⁰Στο ίδιο, σ. 574

³⁵¹Στο ίδιο, σ. 574

³⁵²Στο ίδιο, σ. 574

³⁵³Στο ίδιο, σ. 574

συμπεριφορά hacking. Όσοι ενεργούν παρορμητικά ή χωρίς ευαισθησία, θα αποτύχουν να αναγνωρίσουν τις παραβιάσεις της εμπιστοσύνης και του απορρήτου που σχετίζονται με συμπεριφορές hacking. Ενώ, θα παραβλέψουν τις προσπάθειες που καταβάλλονται για την αποτροπή συμπεριφορών hacking και τις νομικές συνέπειες που συνδέονται με τη σύλληψη.³⁵⁴ Πράγματι, έρευνες (Bossler και Burruss 2011, Marcum κ.ά. 2014) για τη διαδικτυακή παραβατικότητα έχουν όντως συσχετίσει τον χαμηλό αυτοέλεγχο με συμπεριφορές hacking.³⁵⁵ Ενώ, ο Marcum και οι συνεργάτες του (2014) σε έρευνά τους κατέδειξαν ότι, ο χαμηλός αυτοέλεγχος σχετίζεται με τη σύνδεση στο λογαριασμό κοινωνικής δικτύωσης κάποιου άλλου και με την πρόσβαση σε έναν ιστότοπο ως μη εξουσιοδοτημένος χρήστης.³⁵⁶

Ακόμα, ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι μια άλλη μορφή εγκλήματος στον κυβερνοχώρο που φαίνεται να συνδέεται με το χαμηλό αυτοέλεγχο. Σύμφωνα με έρευνες των Kulig κ.ά. (2017) και του Li κ.ά. (2016) διαπιστώθηκε ότι, ο διαδικτυακός εκφοβισμός χαρακτηρίζεται από έλλειψη ενσυναίσθησης προς τα θύματα και παρορμητική, αυτοεξυπηρετούμενη συμπεριφορά.³⁵⁷

Τέλος, το cyberstalking το διαπράττουν συνήθως άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο, καθώς είναι μια κοντόφθαλμη συμπεριφορά που ικανοποιεί την άμεση επιθυμία του ατόμου, να μάθει για το πού βρίσκεται κάποιος αλλά και για να μάθει τις δραστηριότητες και τις προσωπικές σχέσεις κάποιου άλλου.³⁵⁸ Εκείνοι με χαμηλό αυτοέλεγχο θα είναι επίσης απίθανο, να αναγνωρίσουν τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της συμπεριφοράς τους, εάν συλληφθούν, συμπεριλαμβανομένης της βλάβης στην προσωπική σχέση και του τραύματος που υπέστη το θύμα σε σύγκριση με τα άμεσα οφέλη της καταδίωξης.³⁵⁹

Μέχρι σήμερα, οι έρευνες δείχνουν, ότι ο χαμηλός αυτοέλεγχος έχει σχέση με το cyberstalking (Holt και Bossler 2009; Reyns κ.ά. 2012).³⁶⁰

Οι παραπάνω παραβατικές και εγκληματικές συμπεριφορές όπως η ψηφιακή πειρατεία, το hacking, ο διαδικτυακός εκφοβισμός και η διαδικτυακή καταδίωξη ή παρενόχληση κάποιο ατόμου στο διαδίκτυο επιβεβαιώθηκαν ότι, σχετίζονται με χαμηλά επίπεδα αυτοελέγχου των δραστών και από την έρευνα που πραγματοποίησαν οι Thomas J. Holt, Adam M. Bossler και David C. May (2010) σε δείγμα μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου του Κεντάκι (Kentucky) και ιδίως όταν το άτομο περιβάλλεται από συνομήλικους, που εκδηλώνουν επίσης παραβατικές συμπεριφορές τόσο στο διαδίκτυο όσο και εκτός διαδικτύου.³⁶¹

Επομένως γίνεται αντιληπτό, ότι και η θεωρία του αυτοελέγχου μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με τη διαδικτυακή παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων ως βάση αιτιολόγησής της, ιδίως εάν το άτομο που εμπλέκεται στην εν λόγω συμπεριφορά χαρακτηρίζεται τόσο από χαμηλό αυτοέλεγχο όσο και περιβάλλεται από παρέες συνομηλίκων που διαπράττουν ανάλογες συμπεριφορές.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 574

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 575

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 575

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 575

³⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 576

³⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 576

³⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 576

³⁶¹ Holt T. J., Bossler A. M., May D.C., «Low Self-Control, Deviant Peer Associations, and Juvenile Cyberdeviance», στο *American Journal of Criminal Justice*, (37), Springer, June 2011, σ.σ. 378-395, σ. 380-385

4.2 Παραβατικές/εγκληματικές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

4.2.^a Ο εθισμός του ανηλίκου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Στο παρόν πόνημα έγινε εκτενής αναφορά στη σχέση των νέων με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Όπως προαναφέρθηκε νέοι από ηλικίες κάτω των 13 ετών και μετέπειτα εμφανίζονται στην πλειοψηφία τους, να έχουν ενεργό προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και κυρίως στο Facebook, Instagram, Twitter και TikTok. Όπως αναδείχτηκε και παραπάνω, η αλόγιστη χρήση και συμμετοχή των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελεί ένα ελληνικό φαινόμενο αλλά ένα παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο όσο προχωράει η τεχνολογία τόσο και εξελίσσεται. Παραπάνω, έγινε λόγος για την κουλτούρα της οθόνης, αφού πλέον δε νοείται παιδί και έφηβος να μην έχει άμεση σχέση με ένα ταμπλετ, ένα κινητό τηλέφωνο και πολύ περισσότερο και πιο ανησυχητικό να μην έχει άμεση πρόσβαση στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Παρόλο που από τα εν λόγω μέσα κοινωνικής δικτύωσης υπάρχει ρητή αναφορά, ότι η χρήση τους πρέπει να γίνεται άνω των 13 ετών, διαπιστώθηκε ότι, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης γίνεται ανεξαρτήτως ηλικίας με ή χωρίς την γονική συγκατάθεση και παρακολούθηση του νέου. Αυτό λοιπόν, έχει επιφέρει πολλά προβλήματα και έχει γεννήσει πέρα από πολλές μορφές θυματοποίησης των χρηστών και πολλές μορφές παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο, οι λόγοι που οδηγείται ένας νέος στην παραβατικότητα στο διαδίκτυο και ιδίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ποικίλουν και διαφέρουν ανάλογα με τα ατομικά χαρακτηριστικά του νέου όσο και με το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει. Γι' αυτό λοιπόν ατομικοί και κοινωνικοί παράγοντες που μπορεί να ωθήσουν το άτομο στην παραβατικότητα σε συνδυασμό με την εύκολη και άμεση πρόσβαση και την αλόγιστη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, μπορεί και να οδηγήσουν το νέο σε παραβατικές συμπεριφορές στον κυβερνοχώρο. Μία από τις συμπεριφορές των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και εν γένει στο διαδίκτυο που παρουσιάζει ανησυχητική διάσταση, είναι ο εθισμός του νέου στα εν λόγω ψηφιακά μέσα. Η συγκεκριμένη συμπεριφορά δεν έχει θεσμοθετηθεί ως εγκληματική αφού δε βλάπτει κάποιον, αλλά είναι άκρως προβληματική και ανησυχητική για την ψυχική υγεία και την ανάπτυξη του νέου, πράγμα που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη και να μελετηθεί από τους ειδικούς.

Στην παρούσα μελέτη, εξετάζεται η διαταραχή του εθισμού του νέου κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αν και οι παράγοντες και οι λόγοι για τους οποίους ένας ανήλικος μπορεί να εθιστεί στο χώρο του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μοιάζουν αρκετά, αναφορικά με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται ως κυριότεροι λόγοι να εμφανίζονται αυτοί που αφορούν την κοινωνικοποίηση του νέου. Όπως διαπιστώθηκε και παραπάνω, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής των νέων και ο κύριος λόγος για αυτό είναι η ανάγκη διατήρησης των κοινωνικών τους επαφών ή η δημιουργία νέων. Πράγματι, αρκετές μελέτες που έχουν ασχοληθεί με την εθιστική δύναμη του διαδικτύου, έχουν διαπιστώσει ότι ο κυριότερος πόλος έλξης πίσω από αυτήν είναι

κοινωνικοποίηση.³⁶² Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι οι δυνατότητες που παρέχει τόσο το διαδίκτυο αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για κοινωνικοποίηση, ευθύνονται για την υπερβολική ώρα που αφιερώνουν τα άτομα σε αυτά, έτσι ώστε να αναπτύξουν περαιτέρω τις επαφές τους σε πραγματικό χρόνο με τη χρήση κυρίως των ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης.³⁶³ Πράγματι, η συνεχής εξέλιξη και αύξηση των ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης έχει καταστήσει δυνατή τη δημιουργία και διατήρηση διαδικτυακών κοινοτήτων χάρη στην ευκολία της επικοινωνίας μεταξύ των χρηστών από διάφορες γεωγραφικά διασκορπισμένες περιοχές, πράγμα που καθιστά τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης άκρως ελκυστικά. Παρόλα αυτά, υπάρχει έντονη ανησυχία και κριτική γύρω από την επικοινωνία μέσω των ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης γιατί, μολονότι στηρίζουν την κοινωνικοποίηση, οδηγούν παράλληλα και σε κοινωνική απομόνωση, ενώ ένα ποσοστό του πληθυσμού παρουσιάζει προβληματική χρήση του μέσου, η οποία είναι πλέον γνωστή ως διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο (IAD).³⁶⁴ Η πρώτη χώρα που αναγνώρισε τον εθισμό ως ψυχική διαταραχή ήταν η Κίνα το 2008. Ενώ, οι κυριότερες διαδικτυακές δραστηριότητες στις οποίες οι νέοι εθίζονται, είναι η αναζήτηση και η διακίνηση πορνογραφικού υλικού, τα online παιχνίδια, ο διαδικτυακός τζόγος ή αλλιώς τα τυχερά παιχνίδια και τέλος, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.³⁶⁵

Αναφορικά με τον ορισμό του εθισμού έχει προταθεί ότι, η υπερβολική χρήση του διαδικτύου μπορεί να είναι παθολογική και εθιστική και υπάγεται σε αυτό που γενικότερα ονομάζεται «τεχνολογικός εθισμός».³⁶⁶ Πιο αναλυτικά, οι τεχνολογικοί εθισμοί ορίζονται ως «μη χημικοί ή συμπεριφορικοί εθισμοί που συμπεριλαμβάνουν την αλληλεπίδραση ανθρώπου-μηχανής».³⁶⁷ Σύμφωνα με τον Marks (1990), οι τεχνολογικοί εθισμοί μπορεί να θεωρηθούν ως ένα υποσύνολο των συμπεριφορικών εθισμών και να περιέχουν τα βασικά συμπτώματα ενός εθισμού, όπως είναι η αλλαγή διάθεσης, η ανοχή, η απόσυρση, η σύγκρουση και υποτροπή.³⁶⁸ Παρόλα αυτά, στον ακαδημαϊκό χώρο οι ερευνητές δεν έχουν καταλήξει σε έναν ολοκληρωμένο ορισμό που να περιγράφει το φαινόμενο της υπερβολικής χρήσης ή κατάχρησης του διαδικτύου. Συχνά συναντώνται διάφοροι όροι για να αναφερθούν στην έννοια του εθισμού στο διαδίκτυο, όπως διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο (Internet Addiction Disorder), παθολογική χρήση του διαδικτύου (Pathological Internet Use), προβληματική χρήση του διαδικτύου (Problematic Internet Use), υπερβολική χρήση του διαδικτύου (Excessive Internet Use), ή εθισμός στον κυβερνοχώρο (cyberspace addiction) κ.λπ.³⁶⁹ Σε άρθρο στο περιοδικό Νευρολογία, ο κ. Σιώμος διακρίνει τη βαρύτητα της χρήσης του διαδικτύου με βάση τη χρήση εθιστικών ουσιών ως εξής:

Α) «Τυπική χρήση του διαδικτύου, χρήση που κάνει το 80% του πληθυσμού. Αναφέρεται σε καλοήγητη χρήση που γίνεται στο εργασιακό περιβάλλον ή σε χώρους αναψυχής.

³⁶² Σιώμος Κ., «Προσεγγίζοντας τη διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο», στο Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., *Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες διαδικτυακές συμπεριφορές υψηλού κινδύνου*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 37-110, σ. 37

³⁶³ Στο ίδιο, σ. 37

³⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 38

³⁶⁵ Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα» στα *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2012, σ.σ. 30-34, σ. 32

³⁶⁶ Σιώμος Κ., «Προσεγγίζοντας τη διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο»... *ό.π.*, σ. 39

³⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 39

³⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 39

³⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 39-40

Β) Προβληματική χρήση του διαδικτύου, αναφέρεται στη χρήση όπου δεν εξυπηρετείται κάποιος συγκεκριμένος σκοπός, παρά αποτελεί αυτοσκοπό προειδοποιώντας για πιθανή κατάχρηση.

Γ) Κατάχρηση του διαδικτύου, αποτελεί ένα δυσπροσαρμοστικό και επαναλαμβανόμενο μοτίβο χρήσης που οδηγεί σε σημαντική έκπτωση της λειτουργικότητας σε χρονική διάρκεια 12 μηνών. Συνέπειες της κατάχρησης του διαδικτύου, αποτελούν: η αποτυχία στη διεκπεραίωση σημαντικών ευθυνών στην εργασία, στο σχολείο ή στο σπίτι, εμφάνιση κοινωνικών και διαπροσωπικών προβλημάτων, δημιουργία καταστάσεων όπου παρατηρούνται αρνητικές σωματικές συνέπειες, ακόμη και προβλήματα με το νόμο. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός (Cyberbullying) ανήκει σε αυτήν την κατηγορία της καταχρηστικής χρήσης του μέσου.

Δ) Εξάρτηση από το διαδίκτυο, αποτελεί μια χρόνια, προοδευτική ασθένεια, ψυχική διαταραχή που συμπεριλαμβάνει τη καταναγκαστική χρήση του διαδικτύου που ενέχει απώλεια ελέγχου, και τη συνέχιση της χρήσης παρά τις δυσμενείς συνέπειες. Η διάγνωση της εξάρτησης απαιτεί στη διάρκεια ενός δωδεκάμηνου, τρία από τα ακόλουθα: ανάπτυξη «ανοχής» όταν ο χρήστης βρίσκεται για αρκετό χρονικό διάστημα στο διαδίκτυο, συμπτώματα «στέρησης» όταν δεν είναι συνδεδεμένος στο διαδίκτυο, χρήση του διαδικτύου για όλο και μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, ανεπιτυχείς προσπάθειες να μειωθεί ή να ελεγχθεί ο χρόνος χρήσης, παραίτηση από σημαντικές κοινωνικές, επαγγελματικές ή δραστηριότητες αναψυχής, συνέχιση της χρήσης παρά τη γνώση ύπαρξης επίμονων ή επαναλαμβανόμενων βιολογικών ή ψυχολογικών προβλημάτων τα οποία προκλήθηκαν ή επιδεινώθηκαν από τη χρήση.

Ε) Εθισμός στο διαδίκτυο, πρόκειται για κατάσταση που πληροί τα στοιχεία της εξάρτησης, όπου όμως πλέον είναι η συνήθης συμπεριφορά του χρήστη και υπάρχει σοβαρή αποδιοργάνωση της καθημερινότητας. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν οι ακραίες συμπεριφορές, όπως η παραμέληση των αναγκών του εαυτού τους ή συγγενικών προσώπων».³⁷⁰

Αναφορικά με τους νέους ειδικά, ο εθισμός στο διαδίκτυο αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες, όπου τα παιδιά και οι έφηβοι δαπανούν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή τους ή το κινητό τους, παίζοντας διαδικτυακά παιχνίδια ή επικοινωνώντας με άλλα άτομα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με αποτέλεσμα να παραμελούν άλλες σημαντικές δραστηριότητες της καθημερινότητας τους.³⁷¹ Σύμφωνα με τον Douglas (2008) οι κύριοι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες που προηγούνται του εθισμού στο διαδίκτυο, είναι η υπερβολική χρήση του διαδικτύου, η έλλειψη σχέσεων και η μοναξιά που μπορεί να αισθάνεται το άτομο.³⁷² Ακόμα, υποστηρίζεται ότι ο εθισμός σχετίζεται με πολλές ψυχικές διαταραχές, ενώ από έρευνες προέκυψε ότι η ΔΕΠ-Υ, η κατάθλιψη, η κοινωνική φοβία και η εχθρικότητα αποτελούν τους σημαντικότερους προγνωστικούς παράγοντες του εθισμού στο διαδίκτυο. Τέλος, οι σημαντικότερες συνέπειες που επιφέρει ο εθισμός του διαδικτύου στον έφηβο, είναι η μείωση του χρόνου που αφιερώνει γενικότερα σε οικογένεια, φίλους, στην μελέτη

³⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 41-44

³⁷¹ SaferInternet4Kids, «Εθισμός στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/ethismos-ef/>

³⁷² Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα», ό.π., σ.

για το σχολείο και τις σχολικές του επιδόσεις, στη μείωση του ύπνου αλλά και γενικότερα στη μείωση του ενδιαφέροντος του για άλλες δραστηριότητες και χόμπι. Ενώ και σύμφωνα με τον Νταφούλη, τα κύρια συμπτώματα του εθισμού στα παιδιά και εφήβους στο διαδίκτυο αποτελούν η ευερεθιστότητα, τα προβλήματα στις σχέσεις, η απομόνωση, το έλλειμμα πρωτοβουλίας και η αϋπνία.³⁷³

Ακόμα, σύμφωνα με το Κέντρο ασφαλούς διαδικτύου, οι προειδοποιητικές ενδείξεις του εθισμού του νέου στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι οι εξής:

- *Αδυναμία του ατόμου να σταματήσει τη δραστηριότητα, ή ανεπιτυχείς προσπάθειες να μειώσει ή να ελέγξει το χρόνο ενασχόλησης με το διαδίκτυο.*
- *Επιθυμία να περνά ολοένα και περισσότερο χρόνο στο Διαδίκτυο και περισσότερο από αυτό που είχε αρχικά προγραμματιστεί.*
- *Σκέψεις για προηγούμενες online δραστηριότητες ή αναμονή της επόμενης δραστηριότητας online.*
- *Χρήση του Διαδικτύου για όλο και περισσότερο χρονικό διάστημα προκειμένου να ικανοποιηθεί.*
- *Παραμέληση ή και απομόνωση από την οικογένεια και τους φίλους και διακινδύνευση απώλειας σημαντικών σχέσεων ή εκπαιδευτικών ευκαιριών και μείωση των σχολικών επιδόσεων.*
- *Συναισθηματικό κενό, ανία, ανησυχία, άσχημη διάθεση, επιθετικότητα, όταν δεν είναι online, ή όταν προσπαθεί να περιορίσει τη χρήση.*
- *Επανάπαυση στην οικογένεια και τους φίλους ή αδιαφορία σχετικά με τις δραστηριότητες και τις ευθύνες που του αναλογούν.*
- *Αίσθηση ευεξίας, ευτυχίας και ευφορίας όταν βρίσκεσαι στον υπολογιστή.*
- *Αισθήματα ενοχής ή αμυντική συμπεριφορά σχετικά με τη χρήση του Διαδικτύου που μπορούν να εκδηλωθούν και με ψέματα προς τα μέλη της οικογένειας ή φίλους, προκειμένου να αποκρύψει το χρόνο παραμονής στο Διαδίκτυο.*
- *Χρήση του Διαδικτύου σαν ένα τρόπο για να ξεφύγει από τα προβλήματα ή να απαλλαγεί από ένα αίσθημα δυσφορίας και κακής διάθεσης.³⁷⁴*

Σωματικά συμπτώματα όπως:

- *Το σύνδρομο καρπιαίου σωλήνα.*
- *Ξηροφθαλμία.*

³⁷³Νταφούλης Β., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο (I.A.D.) Παρεμβάσεις σε εφήβους -γονείς» στα Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 35-36, σ. 35

³⁷⁴ SaferInternet4Kids, «Εθισμός στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-cf/ethismos-cf/>

- *Ημικρανίες και σοβαροί πονοκέφαλοι.*
- *Προβλήματα και πόνοι στη μέση.*
- *Διατροφικές ατασθαλίες, όπως, για παράδειγμα, η παράλειψη γευμάτων.*
- *Παραμέληση της προσωπικής υγιεινής.*
- *Διαταραχές του ύπνου και αλλαγές στις ώρες του ύπνου, όπως υπνηλία τις πρωινές ώρες εξαιτίας της χρήσης του Διαδικτύου τη νύχτα.³⁷⁵*

Η αντιμετώπιση του προβλήματος του εθισμού των νέων στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης πρέπει, να προέρχεται τόσο από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του νέου όσο και από την Πολιτεία. Αρχικώς, έχει διαπιστωθεί ότι, ο δεσμός μεταξύ γονέων και παιδιών που χαρακτηρίζεται από ενσυναίσθηση φροντίδα και διακίνηση συναισθήματος αποτελεί προστατευτικό παράγοντα έναντι στον εθισμό, αντιθέτως η αδιαφορία και η υπερπροστασία του παιδιού αποτελούν μη προστατευτικό παράγοντα.³⁷⁶ Γι' αυτό λοιπόν οι γονείς με αγάπη και ενσυναίσθηση απέναντι στο παιδί τους θα πρέπει χωρίς αυστηρούς και υπερβολικούς ελέγχους να ελέγχουν τη δραστηριότητα των παιδιών τους στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και να προσπαθούν μαζί με τα παιδιά τους μέσω του διαλόγου, να καταλήξουν σε ένα πρόγραμμα που θα αφορά στις ώρες και το τον τρόπο χρήσης του διαδικτύου και επιπλέον να τα ενθαρρύνουν και σε άλλες δραστηριότητες εκτός διαδικτύου. Φυσικά οι γονείς πρώτα απ' όλα θα πρέπει να είναι οι ίδιοι ενημερωμένοι γύρω από τους κινδύνους του εθισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και μετέπειτα να ενημερώνουν και να συμβουλεύουν και τα παιδιά τους για αυτή τη διαταραχή. Από την άλλη, η δίωξη ηλεκτρονικού εγκλήματος προτείνει τη τοποθέτηση του υπολογιστή σε μέρος, που δίνεται η δυνατότητα διακριτικής επίβλεψης από τους γονείς, όμως αυτό μπορεί να μην αποβεί ιδιαίτερα αποτελεσματικό ιδίως σε μεγαλύτερες ηλικίες και ειδικά σε αυτές της εφηβείας, καθώς οι νέοι χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης πλέον κυρίως μέσω του κινητού τους τηλεφώνου και γι' αυτό η πιο ιδανική λύση απέναντι στην αντιμετώπιση του εθισμού από την πλευρά των γονέων θα πρέπει να είναι ο συμβουλευτικός ρόλος τους απέναντι στα παιδιά τους.³⁷⁷

Τέλος, από πλευράς Πολιτείας στον Ελλαδικό χώρο λειτουργούν κλινικές απεξάρτησης όπως η Μονάδα Εφηβικής Υγείας της Β' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών στο Π. και Α. Παιδιατρικό Νοσοκομείο Αθηνών, η Μονάδα Απεξάρτησης του «18 Άνω» του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αθηνών, η Ψυχιατρική Κλινική Παίδων και Εφήβων του Ιπποκράτειου Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης, ενώ σημαντική είναι και η

³⁷⁵ SaferInternet4Kids, «Εθισμός στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/ethismos-ef/>

³⁷⁶ Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα», ό.π., σ. 32

³⁷⁷ Σφακιανάκης Ε., Γαλάνη Ο., Κώνστα Λ., «Εθισμός: Μύθος και πραγματικότητα», στα *Πρακτικά του Ιου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2012, σ.σ. 17-19, σ. 18

δράση της ΜΚΟ «Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής Εθισμού στο Διαδίκτυο» και του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου.³⁷⁸

4.2^β Ηλεκτρονικός εκφοβισμός με δράστη ανήλικο (Cyberbullying)

Όπως αναδείχτηκε και παραπάνω ο ηλεκτρονικός ή διαδικτυακός εκφοβισμός ή κυβερνοεκφοβισμός, γνωστός ως «cyberbullying», αποτελεί μία σύγχρονη εκδοχή του παραδοσιακού εκφοβισμού με τη διαφορά ότι, για να διαπραχθεί, απαραίτητη είναι η τεχνολογία και τα ψηφιακά μέσα. Εδώ αξίζει να υπενθυμίσουμε τη φράση του King, «Αυτό που καθιστά τον εκφοβισμό μέσω του διαδικτύου τόσο επικίνδυνο είναι το γεγονός ότι ο καθένας μπορεί να τον πράξει χωρίς να χρειάζεται να αντιμετωπίσει το θύμα του. Δε χρειάζεται να είναι κανείς δυνατός και γρήγορος, αρκεί ένας υπολογιστής και η επιθυμία να τρομοκρατήσει».³⁷⁹ Ο διαδικτυακός εκφοβισμός λοιπόν, διαφέρει ως προς τον παραδοσιακό εκφοβισμό, κυρίως, γιατί πραγματοποιείται μέσω της τεχνολογίας, ενώ οι δεξιότητες και οι δυνατότητες που πρέπει να έχει ο δράστης δεν έχουν να κάνουν με τη μυϊκή ή τη σωματική δύναμη. Ο κυβερνοεκφοβισμός αποτελεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο σιγά-σιγά αρχίζει να αναδύεται με γοργούς ρυθμούς και στον ελληνικό χώρο και δυστυχώς έχει ολέθριες συνέπειες για τα θύματα.

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός δεν ορίζεται από την ελληνική νομοθεσία ως έγκλημα, σε αντίθεση με τον παραδοσιακό εκφοβισμό. Παρόλα αυτά, ο τρόπος που αυτός εκφράζεται περικλείει πολλές εγκληματικές συμπεριφορές και για αυτό ποινικοποιείται επιμέρους, δηλαδή ποινικοποιείται, η παραβίαση και παραποίηση των προσωπικών δεδομένων (αρ. 38, ΠΚ), η συκοφαντική δυσφήμιση, (αρ. 363, Νόμος 4619/2019) η εξύβριση (αρ. 361, Νόμος 4619/2019) τα οποία και διώκονται ανά περίπτωση.

Πιο αναλυτικά, ο όρος «Cyberbullying» δημιουργήθηκε από τον Καναδό Bill Besley και έχει τις ρίζες του στον παραδοσιακό σωματικό ή ψυχολογικό εκφοβισμό.³⁸⁰ Ο διαδικτυακός εκφοβισμός «είναι οποιαδήποτε επαναλαμβανόμενη πράξη εκφοβισμού, επιθετικότητας, παρενόχλησης, τρομοκρατικής ή αυταρχικής συμπεριφοράς που θεσπίζεται και πραγματοποιείται μέσω της χρήσης των ψηφιακών συσκευών, συγκεκριμένα του Διαδικτύου και των κινητών τηλεφώνων».³⁸¹ Βέβαια, παρόλο που χαρακτηρίζεται ως επαναλαμβανόμενη πράξη, μπορεί να διαπράττεται σε τακτικά ή άτακτα χρονικά διαστήματα μέσω οποιασδήποτε πράξης εκφοβισμού.³⁸² Άλλος ένας ορισμός που αξίζει, να αναφερθεί είναι αυτός του Σπυρόπουλου, καθώς αναδεικνύει και τη σημασία του θύματος στο διαδικτυακό εκφοβισμό, σύμφωνα με τον ίδιο λοιπόν, «*To digital και cyberbullying αποτελεί ειδική μορφή του bullying και ορίζεται ως επιθετική συμπεριφορά, η οποία λαμβάνει χώρα εναντίον άλλου από πρόθεση με τη*

³⁷⁸Κουράκης Ν. «Ο Εθισμός στο Διαδίκτυο» στο Κουμούλα Α., Σκλάβου Κ. *Εξαρτήσεις στην Εφηβεία. Οι κίνδυνοι, η πρόληψη και η αντιμετώπιση τους* Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιών και εφήβων του Γενικού Νοσοκομείου Αττικής, ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ-ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ Ν.Π.Δ.Δ, Αθήνα, 2013, σ. 96

³⁷⁹Φισούν Β., Φλώρος Γ., «Cyberbullying», στο Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., *Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες διαδικτυακές συμπεριφορές υψηλού κινδύνου*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 181-207, σ. 181

³⁸⁰Στο ίδιο, 184

³⁸¹Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου» στα *Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2013, σ.σ. 87-90, σ. 87

³⁸²SaferInternet4Kids, «Cyberbullying –Διαδικτυακός Εκφοβισμός», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-cf/cyberbullying-cf/>

χρήση ηλεκτρονικών μέσων ή μορφών επικοινωνίας, επαναληπτικά και πάνω από μια φορά κατά ενός θύματος που δε μπορεί εύκολα να υπερασπιστεί τον εαυτό του».³⁸³ Η φράση ότι το θύμα δε μπορεί εύκολα να υπερασπιστεί τον εαυτό του, δεν είναι τυχαία, καθώς ο εκφοβισμός που διαπράττεται μέσω διαδικτύου έχει κάποια χαρακτηριστικά τα οποία τον διαχωρίζουν έντονα από τον παραδοσιακό εκφοβισμό, το κυριότερο εξ'αυτών είναι ότι ο δράστης μπορεί να διαπράξει το εν λόγω έγκλημα με πλήρη ανωνυμία, με αποτέλεσμα το θύμα πολλές φορές να μη γνωρίζει από που προέρχεται αυτή η επίθεση και να μην μπορεί να κάνει κάτι γι' αυτό.³⁸⁴

Πιο συγκεκριμένα ο διαδικτυακός εκφοβισμός διαπράττεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο από τον παραδοσιακό και εκτελείται συνήθως μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με διάφορους τρόπους και μορφές. Σύμφωνα με τον Kowalsi (2008) ο διαδικτυακός εκφοβισμός περιλαμβάνει:

α) την αποστολή υβριστικών μηνυμάτων (flaming) μέσω της διαδικτυακής επικοινωνίας

β) την παρενόχληση (harassment) η οποία περιλαμβάνει επαναλαμβανόμενα προσβλητικά μηνύματα, που αποστέλλονται σε ένα στόχο και λαμβάνει χώρα μέσω της προσωπικής επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

γ) τη δυσφήμιση (denigration) κατά την οποία μία πληροφορία για κάποιον που όμως είναι υποτιμητική και αναληθής, είτε αναρτάται σε κάποια ιστοσελίδα είτε διαδίδεται μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή μέσω μηνυμάτων σε τρίτους. Η δυσφήμιση μπορεί να περιλαμβάνει για παράδειγμα και μία μεταποιημένη ψηφιακά φωτογραφία ενός ατόμου που κατά κύριο λόγο, έχει ως στόχο να σκιαγραφήσει το θύμα με σεξουαλικό και βλαβερό τρόπο.

δ) την προσωποποίηση (impersonation) η οποία αφορά ουσιαστικά την πλαστοπροσωπία, όπου ο δράστης έχοντας αποκτήσει τον κωδικό πρόσβασης του θύματος, παραδείγματος χάριν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποκτά πρόσβαση στο λογαριασμό του θύματος και κατόπιν μπορεί να επικοινωνήσει αρνητικές, σκληρές και ακατάλληλες πληροφορίες στους άλλους, σαν να τις κοινοποιούσε όμως το θύμα. Ακόμα, ο δράστης μπορεί να κλέψει τον κωδικό πρόσβασης του θύματος, έτσι ώστε να έχει πρόσβαση στο προσωπικό του προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και να αλλάξει και να μετατρέψει τις προσωπικές πληροφορίες του θύματος με άλλες ακατάλληλες και προσβλητικές πληροφορίες, έτσι ώστε το θύμα να εκτεθεί.

ε) την έξοδο και την απάτη (outing and trickery). Η έξοδος αφορά στο προσωπικό μοίρασμα πληροφοριών, όπως για παράδειγμα φωτογραφίες ή άλλες ιδιωτικές πληροφορίες οι οποίες στέλνονται σε άλλους. Ενώ, η απάτη αναφέρεται στο να καταφέρει να εξαπατήσει κάποιον, έτσι ώστε το θύμα για παράδειγμα, να του αποκαλύψει και να μοιραστεί μαζί του προσωπικές πληροφορίες και αυτός μετέπειτα να τις μοιραστεί με τρίτους.

³⁸³Σπυρόπουλος Φ., «Digital και cyber bullying και αθέμιτη χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριών ως το “bullying του μέλλοντος”. Γνώση και πρόληψη», στα *Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013, σ.σ. 62-71, σ. 65

³⁸⁴Στο ίδιο, σ. 66

στ) την καταδίωξη στο διαδίκτυο (Cyberstalking) που είναι η κατ' εξακολούθηση και επαναλαμβανόμενη παρενόχληση ενός ατόμου με τη χρήση κυρίως των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η οποία συνήθως συνδυάζεται και με απειλές.

ζ) το χαρούμενο χαστούκισμα (happy slapping) όπου άτομα και συνήθως έφηβοι προβαίνουν σε σωματική επίθεση ενός γνωστού ή άγνωστου ατόμου, ενώ κάποιο τρίτο άτομο συνήθως καταγράφει την σκηνή βίας χρησιμοποιώντας την κάμερα του κινητού τηλεφώνου και μετά τη μαγνητοσκόπηση του επεισοδίου, το εν λόγω βίντεο αναρτάται στο διαδίκτυο, έτσι ώστε να μπορούν να το δουν κι άλλοι χρήστες.³⁸⁵

Άρα γίνεται αντιληπτό ότι, η επικρατούσα άποψη ότι δεν χρειάζεται κάποιος δράστης διαδικτυακού εκφοβισμού να διαθέτει και ιδιαίτερες δεξιότητες, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του hacking δεν υφίσταται, καθώς ιδίως σήμερα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας το να καταφέρει κάποιος να υποκλέψει ή να σπάσει τους κωδικούς του λογαριασμού ενός άλλου ατόμου δεν αποτελεί και εύκολη υπόθεση. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο δράστης του διαδικτυακού εκφοβισμού θα πρέπει να κατέχει τεχνικές δεξιότητες τουλάχιστον σε ένα καλό επίπεδο.

Αναφορικά με το προφίλ των ανήλικων δραστών διαδικτυακού εκφοβισμού υποστηρίζεται ότι, είναι συνήθως παιδιά σκληρά χωρίς ενσυναίσθηση και με ηγετική προσωπικότητα, τα οποία δεν υπακούν εύκολα σε κανόνες και εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά.³⁸⁶ Ακόμα, αναφορικά με το φύλο των δραστών διαδικτυακού εκφοβισμού διαπιστώθηκε σύμφωνα με την έκθεση της ευρωπαϊκής επιτροπής, ότι τα αποτελέσματα είναι ανάμεικτα. Αφού, σε κάποιες περιπτώσεις διαδικτυακού εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα το «happy slapping» τα αγόρια είναι περισσότερα και σε κάποιες άλλες, όπως η συκοφαντική δυσφήμιση είναι τα κορίτσια.³⁸⁷

Από την άλλη τα κίνητρα μπορεί να έχουν να κάνουν με αισθήματα εκδίκησης και ζήλειας ή επειδή ο ίδιος ο δράστης έχει πέσει στο παρελθόν θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού ή ακόμα και για να ψυχαγωγηθεί ή για να δείξει την εξυπνάδα και την δεξιότητά του στους άλλους.³⁸⁸ Παρόλα αυτά, είναι δύσκολο να σκιαγραφηθεί ένα προφίλ δράστη διαδικτυακού εκφοβισμού, γιατί όπως έγινε γνωστό και παραπάνω, οι ανήλικοι οδηγούνται στην διαδικτυακή παραβατικότητα είτε από ατομικούς είτε από κοινωνικούς παράγοντες οι οποίοι συνδυάζονται συνήθως με την αλόγιστη χρήση του διαδικτύου, επομένως εάν κάποιος ανήλικος συνδυάζει αυτά τα χαρακτηριστικά θα μπορούσε να είναι και δράστης του διαδικτυακού εκφοβισμού.

³⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 185-188

³⁸⁶ Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου», ό.π. σ. 87

³⁸⁷ «Cyberbullying Among Young People», Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs-European Parliament's Committee on Civil Liberties July 2016, σ.32- 33. URL:

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

³⁸⁸ Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου», ό.π. σ. 87

4.2.7 Ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου μεταξύ ανηλίκων (Sexting)

Όπως αναδείχτηκε και παραπάνω, πλέον γίνεται εύλογα λόγος για μία ψηφιακή κοινωνία, μέσα στην οποία οι νέοι μεγαλώνουν, διαπαιδαγωγούνται, ψυχαγωγούνται, κοινωνικοποιούνται κ.λπ. Ο κύριος λόγος συμμετοχή τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι η κοινωνικοποίηση τους, μια κοινωνικοποίηση όμως δεν αφορά μόνο σχέσεις φιλίας αλλά μπορεί να περιλαμβάνει και ερωτικές σχέσεις μεταξύ των νέων. Έτσι, αποτέλεσμα αυτού ήταν να αναδειχθεί ένα νέο φαινόμενο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το λεγόμενο «sexting». Ο όρος «sexting» συντίθεται από τις λέξεις «sex» και «texting» και αφορά στην σεξουαλική εκφραστικότητα, η οποία καταγράφεται κυρίως μέσω του κινητού τηλεφώνου και περιλαμβάνει συνήθως γυμνές φωτογραφίες ή γενικότερα σεξουαλικό περιεχόμενο, το οποίο διανέμεται στη συνέχεια σε κάποιο άλλο πρόσωπο.³⁸⁹ Η ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου μεταξύ των ανηλίκων σήμερα, λαμβάνει χώρα συνήθως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε αντίθεση με παλαιότερα που μπορεί να πραγματοποιούνταν μέσω των μηνυμάτων του κινητού τηλεφώνου. Η ανταλλαγή των μηνυμάτων αυτών γίνεται συνήθως με προθυμία και των δύο πλευρών, χωρίς την ύπαρξη εκβιασμού, για αυτό και δεν διώκεται ποινικά. Μολαταύτα, οι ανήλικοι που συμμετέχουν σε αυτήν τη διαδικτυακή πρακτική δεν έχουν στο νου τους τις παράπλευρες απώλειες και τους κινδύνους που μπορεί να προέλθουν από την ανταλλαγή τέτοιου είδους σεξουαλικού περιεχομένου. Τέτοιοι κίνδυνοι μπορεί να είναι ο διαδικτυακός εκφοβισμός, η αποπλάνηση, η εκδικητική πορνογραφία, ο εκβιασμός στον οποίο κάποιος χρησιμοποιεί σεξουαλικής φύσεως βίντεο ή φωτογραφίες ενός ατόμου και μπορεί να τον απειλεί ότι θα αποκαλύψει το υλικό.³⁹⁰ Η γνωστοποίηση σε τρίτους μηνυμάτων ή φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου που αφορούν ανήλικους αποτελεί αδίκημα και μπορεί να υπαχθεί είτε στη νομοθεσία που απαγορεύει τη συλλογή και επεξεργασία ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων (αρ. 38 ΠΚ) είτε στη νομοθεσία περί παιδικής πορνογραφίας (άρ.348^A ΠΚ), όπου σύμφωνα με τη συγκεκριμένη διάταξη υλικό παιδικής πορνογραφίας συνιστά η αναπαράσταση και η αποτύπωση, πραγματική ή εικονική, σε ηλεκτρονικό ή άλλο υλικό μέσο του σώματος του ανήλικου ή μέρους αυτού, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλεί γενετήσια διέγερση και ως εκ τούτου η παραγωγή, διανομή, προσφορά, δημοσίευση, αγορά, απόκτηση ή κατοχή τέτοιου υλικού τιμωρείται.³⁹¹ Επομένως, ακόμα κι αν αυτή η διαδικτυακή συμπεριφορά γίνεται με τη σύμφωνη γνώμη και των δύο εμπλεκόμενων μερών, μπορεί οι ανήλικοι μόνο και μόνο επειδή διαθέτουν στην κατοχή τους πορνογραφικό υλικό να διωχθούν για αυτήν την πράξη και μόνο, χωρίς να χρειάζεται δηλαδή να διανέμουν το υλικό σε τρίτους. Ποιοι είναι όμως οι παράγοντες και οι λόγοι πίσω από αυτή την διαδικτυακή συμπεριφορά των νέων; Παραπάνω έγινε εκτενής αναφορά στην ψηφιοποιημένη κοινωνία και διαπιστώθηκε ότι, η κοινωνική ζωή των νέων έχει μετατοπιστεί σε μεγάλο βαθμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ως εκ τούτου η σημερινή νεολαία χρησιμοποιεί τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τόσο για να αναπτύξει και να συντηρήσει τις υπάρχουσες φιλίες όσο και τις ερωτικές της σχέσεις. Από την άλλη, οι νέοι ζουν και

³⁸⁹Chalfen R., « 'It's only a picture': sexting, 'smutty' snapshots, and felony charges» στο *Visual Studies*, Routledge, (24), November 2009, σ.σ. 257-268, σ. 258

³⁹⁰Gil-Llario, M. D., Morell-Mengual, V., Giménez García, C., & Ballester-Arnal, R., « The Phenomenon of Sexting among Spanish Teenagers: Prevalence, Attitudes, Motivations and Explanatory Variables», στο *Anales De Psicología / Annals of Psychology*, (36) May 2020, σ.σ. 210-219, σ. 211

³⁹¹Άρθρο 348 Α ΠΚ.

κοινωνικοποιούνται σε μία άλλη κουλτούρα, αυτή της οθόνης. Σύμφωνα με τον Chalfen R, οι νέοι σήμερα αναπτύσσονται και μεγαλώνουν σε μια μιντιακή κουλτούρα (media culture), όπου οι εικόνες είναι πανταχού παρούσες, η διάκριση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας αρχίζει να ελαττώνεται και τα πάντα παρακολουθούνται από μια κάμερα.³⁹² Ακόμα, είναι μία εποχή κατά την οποία η σεξουαλικότητα προβάλλεται παντού τόσο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όσο και από τα άλλα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης.³⁹³ Πράγματι, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προβάλλουν την εφηβική σεξουαλικότητα πάρα πολύ έντονα. Ιδίως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook, το Instagram, το TikTok προβάλλουν και δημιουργούν συγκεκριμένες προσδοκίες σχετικά με την εμφάνιση και το σώμα των εφήβων όπως αδύνατο κορμί, μεγάλο στήθος για τα κορίτσια και μυώδες σώμα για τα αγόρια αλλά και προσδοκίες αναφορικά με συγκεκριμένες δραστηριότητες όπως είναι η παρακολούθηση πορνογραφικών ταινιών, σεξουαλική δραστηριότητα, η φωτογράφιση και αποστολή συγκεκριμένων μερών του σώματος κ.λπ.³⁹⁴ Ο Chalfen κάνει εξίσου λόγο για την κουλτούρα της οθόνης, την οποία ονομάζει ως «Intense Visual Culture» υποστηρίζοντας ότι, οι νέοι εκτιμούν την προσωπική τους εμφάνιση όσο και τους μοναδικούς τρόπους που βλέπουν τη ζωή τους μέσα από οθόνες, αφού τα παιδιά και οι νέοι παίζουν με κάμερες, κοιτάζουν οθόνες υπολογιστών σε όλη τους τη ζωή, ακόμη και από τις πρώτες εβδομάδες ζωής.³⁹⁵ Η κουλτούρα της οθόνης λοιπόν, σε συνδυασμό με την ευάλωτη παιδική και εφηβική ηλικία μπορούν εύκολα να οδηγήσουν το νέο στην παρόρμηση αυτής της διαδικτυακής συμπεριφοράς, αφού η εφηβεία κυρίως είναι μια περίοδος όπου η εμφάνιση της σεξουαλικής ορμής είναι μια φυσιολογική όψη, με αποτέλεσμα η σεξουαλική ενέργεια, το ερωτικό ενδιαφέρον και οι σεξουαλικές ορμές να βρίσκονται στην αποκορύφωσή τους.³⁹⁶ Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι η ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μεταξύ των ανηλίκων αντιπροσωπεύει ένα είδος ερωτικής σχέσης που εναρμονίζεται με το πνεύμα της σύγχρονης τεχνολογικής εποχής μεταξύ των εφήβων.³⁹⁷ Πράγματι, έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον Gil-Llario και τους συνεργάτες του, το 2020 στην Ισπανία σε δείγμα 784 Ισπανών εφήβων, έδειξαν ότι το 24,4% έχουν κάνει sexting κάποια στιγμή στη ζωή τους. Τα πιο δημοφιλή κίνητρα που δηλώσαν, ήταν ότι ήθελαν να οικειοποιηθούν περισσότερο τη σχέση τους, ότι το ζήτησε ο σύντροφός τους ή επειδή απλά ήθελαν να το κάνουν. Από τους εφήβους που ανέφεραν ότι, έχουν ασχοληθεί με το sexting, το 56,3% το έκανε με σταθερό σύντροφο, το 24,4% με γνωριμία που τους έλκυε, το 12,6% με ανθρώπους που έβγαιναν και το 6,7% με άλλους. Η ανάλυση παλινδρόμησης αποκάλυψε ότι οι στατιστικά σημαντικές μεταβλητές που προβλέπουν την εμπλοκή στο sexting είναι: οι θετικές στάσεις απέναντι στο sexting, το επίπεδο παρορμητικότητας, η ηλικία και η ύπαρξη σταθερού συντρόφου.³⁹⁸

³⁹²Chalfen R., « 'It's only a picture': sexting, 'smutty' ...», *ό.π.*, σ. 260

³⁹³Στο ίδιο, σ. 260

³⁹⁴SaferInternet4Kids, «Όλα για το Sexting», URL:

<https://saferinternet4kids.gr/nea/%CF%8C%CE%BB%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-sexting/>

³⁹⁵Chalfen R., « 'It's only a picture': sexting, 'smutty' ...», *ό.π.*, σ. 260

³⁹⁶SaferInternet4Kids, «Όλα για το Sexting», URL:

<https://saferinternet4kids.gr/nea/%CF%8C%CE%BB%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-sexting/>

³⁹⁷Στο ίδιο

³⁹⁸Gil-Llario, M. D., Morell-Mengual, V., Giménez García, C., & Ballester-Arnal, R., « The Phenomenon of Sexting among Spanish...», *ό.π.*, σ. 214

Παρόλα αυτά, η εν λόγω διαδικτυακή συμπεριφορά μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, να μην αποτελεί αυτούσια εγκληματική συμπεριφορά αλλά εν μέρει ποινικοποιείται και έχει πάρα πολλές επιπτώσεις στην ομαλή ανάπτυξη της σεξουαλικότητας των εφήβων και σε περίπτωση που το σεξουαλικό περιεχόμενο που αποστέλλουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης οι νέοι, διανεμηθεί σε τρίτους ή αναρτηθεί δημόσια, μπορεί να προκαλέσει αφόρητες συνέπειες στην ψυχική υγεία του ατόμου και να οδηγήσει όντως σε εγκληματική ενέργεια εκ μέρους του ανηλίκου.

4.2.^δ Εκδικητική πορνογραφία με δράστη ανήλικο (*Revenge Porn*)

Σε αυτό το υποκεφάλαιο λοιπόν, εξετάζεται η άμεση συνέπεια της διαδικτυακής συμπεριφοράς του sexting μεταξύ των ανηλίκων, που είναι η εκδικητική πορνογραφία γνωστή και ως « *Revenge Porn* », με δράστη ένα από τα δύο εμπλεκόμενα ή παραπάνω μέρη. Η εκδικητική πορνογραφία περιγράφεται επίσης και ως μη συναινετική πορνογραφία, περιλαμβάνει τη διαδικτυακή διανομή σεξουαλικών φωτογραφιών ή βίντεο ενός ατόμου χωρίς τη συγκατάθεσή του.³⁹⁹ Όπως προαναφέρθηκε και παραπάνω, επειδή η εκδικητική πορνογραφία περιλαμβάνει την παραγωγή, διανομή, προσφορά, δημοσίευση, απόκτηση ή κατοχή πορνογραφικού υλικού που είναι παράνομες δραστηριότητες, αποτελεί αδίκημα και τιμωρείται σύμφωνα με το άρθρο 346 του Ποινικού Κώδικα. Στην εκδικητική πορνογραφία συνήθως ο δράστης δεν προειδοποιεί ή απειλεί το θύμα, ότι θα διανείμει ή θα δημοσιεύσει το υλικό αλλά περνά απευθείας στη πράξη.⁴⁰⁰ Αυτό είναι λογικό, αν σκεφτεί κανείς, ότι ο δράστης στόχο έχει την εκδίκηση και όχι κάποιο άλλο κέρδος. Και αυτό γιατί, όπως έχει αναδειχθεί μέσα από έρευνες, ο δράστης της εκδικητικής πορνογραφίας είναι συνήθως πρώην σύντροφος, που έχει λάβει από το θύμα φωτογραφίες ή βίντεο σεξουαλικού περιεχομένου και τις αναρτά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή τις στέλνει σε τρίτα άτομα για να ταπεινώσει και για να εκδικηθεί το θύμα εξαιτίας του τερματισμού της ερωτικής σχέσης.⁴⁰¹ Το πιο ανησυχητικό λοιπόν στην εκδικητική πορνογραφία μέσω διαδικτύου είναι, ότι οι περισσότεροι δράστες είναι συνήθως έφηβοι ή νεαροί ενήλικες.⁴⁰² Και γι' αυτό σε πολλές μελέτες γύρω από τη διαδικτυακή εκδικητική πορνογραφία των ανηλίκων επικρατεί και η άποψη, ότι συνήθως οι δράστες δεν αποτελούν πρώην ή νυν σύντροφοι των θυμάτων ούτε κάνουν αυτή την πράξη για εκδίκηση.⁴⁰³ Αυτές οι μελέτες βλέπουν την εκδικητική πορνογραφία σαν άλλη μία μορφή του διαδικτυακού εκφοβισμού, όπου ο ανήλικος δράστης μέσω της παραβίασης του υπολογιστή του θύματος, των λογαριασμών του στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης ή του τηλεφώνου του, έχει ως στόχο όπως και στην περίπτωση του διαδικτυακού εκφοβισμού, να ντροπιάσει και να ταπεινώσει το θύμα δημοσίως, αναρτώντας προσωπικές πληροφορίες σεξουαλικού περιεχομένου του θύματος. Η εκδικητική πορνογραφία μέσω διαδικτύου έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις. Σε μια αμερικάνικη έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον Αύγουστο του 2012 έως τον

³⁹⁹Safeline, «Revenge Porn. What it means for the victim and the offender» URL:

<https://safeline.org.uk/be-informed/information-resources/revenge-porn/>

⁴⁰⁰Englander, E. K., & McCoy, M., «Pressured sexting and revenge porn in a sample of Massachusetts adolescents». *International Journal of Technoethics* (IJT), (2), July- December 2017, σ.σ 16-25, σ. 17

⁴⁰¹Στο ίδιο, σ. 17

⁴⁰²Safeline, «Revenge Porn. What it means for the victim and the offender» URL:

<https://safeline.org.uk/be-informed/information-resources/revenge-porn/>

⁴⁰³Backe, E. L., Lilleston, P., & McCleary-Sills, J. «Networked individuals, gendered violence: a literature review of Cyberviolence». *Violence and gender*, (3), 2018, σ.σ. 1-12, σ. 5

Δεκέμβριο του 2013, το 22% των ερωτηθέντων ανέφεραν ότι, ήταν θύματα εκδικητικής πορνογραφίας στο διαδίκτυο με το 90% να είναι γυναίκες και κορίτσια και μάλιστα το ποσοστό των ανήλικων θυμάτων να είναι μεγάλο.⁴⁰⁴

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η εκδικητική πορνογραφία μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μεταξύ των ανήλικων διαπιστώνεται ότι, είναι κυρίως μια μορφή διαδικτυακού εκφοβισμού η οποία τις περισσότερες φορές είναι αποτέλεσμα της ανταλλαγής μηνυμάτων μεταξύ των ανήλικων σεξουαλικού περιεχομένου (sexting). Οπότε θα μπορούσε εύλογα να λεχθεί, ότι τα κίνητρα του ανήλικου δράστη που προβαίνει σε αυτή την εγκληματική συμπεριφορά είναι ίδια με αυτά της περίπτωσης διαδικτυακού εκφοβισμού, εκτός και αν ο ανήλικος δράστης και το θύμα διατηρούσαν και μία ερωτική σχέση και η συμπεριφορά αυτή είναι αποτέλεσμα εκδήλωσης θυμού και εκδίκησης απέναντι στο θύμα.

4.2.^ε Παρενοχλητική παρακολούθηση με δράστη ανήλικο (Cyberstalking)

Ο όρος «Cyberstalking» αναφέρεται «σε ένα άτομο που εμπλέκεται επανειλημμένα σε μια συμπεριφορά που είναι ανεπιθύμητη και απειλητική για το άλλο εμπλεκόμενο μέρος».⁴⁰⁵ Όπως προαναφέρθηκε, αφορά στην καταδίωξη που είναι η κατ' εξακολούθηση και επαναλαμβανόμενη παρενόχληση ενός ατόμου με τη χρήση κυρίως των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η οποία συνήθως συνδυάζεται και με απειλές. Συνήθως, αναφέρεται ως μορφή του διαδικτυακού εκφοβισμού αφού τα κίνητρα του ανήλικου δράστη είναι πανομοιότυπα με αυτά στην περίπτωση του διαδικτυακού εκφοβισμού. Όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός (cyberbullying) έτσι και η παρενοχλητική παρακολούθηση δεν υπαγορεύεται ρητά στην ελληνική νομοθεσία ως «cyberstalking». Η εν λόγω διαδικτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση μέχρι πρόσφατα αποτελούσε παραβατική συμπεριφορά και όχι εγκληματική. Όμως με την τροποποίηση του άρθρου 333 του Π.Κ «Όποιος προκαλεί σε άλλον τρόμο ή ανησυχία απειλώντας αυτόν με βία ή άλλη παράνομη πράξη ή παράλειψη, τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος ή χρηματική ποινή. Με την ποινή του προηγούμενου εδαφίου τιμωρείται και όποιος, χωρίς απειλή βίας ή άλλης παράνομης πράξης, προκαλεί σε άλλον τρόμο ή ανησυχία με την επίμονη καταδίωξη ή παρακολούθησή του, όπως ιδίως με την επιδίωξη διαρκούς επαφής με τη χρήση τηλεπικοινωνιακού ή ηλεκτρονικού μέσου ή με επανειλημμένες επισκέψεις στο οικογενειακό, κοινωνικό ή εργασιακό περιβάλλον αυτού, παρά την εκφρασμένη αντίθετη βούλησή του».⁴⁰⁶ Στο παραπάνω άρθρο γίνεται ρητή αναφορά στην επίμονη καταδίωξη ή παρακολούθηση κάποιου ατόμου με τη χρήση τηλεπικοινωνιακού ή ηλεκτρονικού μέσου, με αποτέλεσμα η εν λόγω συμπεριφορά να ποινικοποιείται πλέον από την ελληνική νομοθεσία και να επιφέρει ανάλογες ποινές σε όποιον τη διαπράττει, πράγμα το οποίο ήταν απαραίτητο καθώς όπως η επίμονη καταδίωξη και παρακολούθηση κάποιου ατόμου συμβαίνει στο πραγματικό κόσμο, μπορεί να συμβεί ανάλογα και στον ψηφιακό. Ιδίως σήμερα που τα άτομα και κυρίως οι νέοι δραστηριοποιούνται στο μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποτελούν εύκολο στόχο για κάποιον ο οποίος θέλει να τους καταδιώξει, να τους παρενοχλήσει ή να τους απειλήσει με οποιοδήποτε τρόπο. Αυτό διαπιστώθηκε και παραπάνω, αφού η παρενοχλητική παρακολούθηση είναι μία από τις κύριες μορφές του διαδικτυακού εκφοβισμού μεταξύ των ανήλικων.

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 5

⁴⁰⁵ Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social...», ό.π., σ. 537

⁴⁰⁶ Άρθρο 333 ΠΚ.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συχνά χρησιμοποιούνται από ανήλικους, που έχουν σκοπό να προκαλέσουν κάποιου είδους βλάβη σε κάποιο άλλο άτομο, δημιουργώντας ψεύτικα προφίλ υποδηλώνοντας άλλα πραγματικά πρόσωπα και εν συνεχεία προσεγγίζουν το προφίλ του ατόμου που θέλουν να βλάψουν και συλλέγουν όποιες πληροφορίες χρειάζονται.⁴⁰⁷ Το πρόβλημα εδώ είναι γνωστό και αφορά στο ότι οι χρήστες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ιδίως οι ανήλικοι δέχονται πολλές φορές άγνωστα άτομα στους προσωπικούς τους λογαριασμούς ως φίλους, πράγμα που διευκολύνει αρκετά το δράστη. Στο προφίλ ενός ατόμου σε σελίδα κοινωνικής δικτύωσης αναφέρονται πολλές προσωπικές πληροφορίες, όπως τόπος διαμονής, τόπος καταγωγής ή υπάρχουν προσωπικές φωτογραφίες και βίντεο που έχει αναρτήσει το ίδιο το θύμα. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στο δράστη να παρακολουθεί κάθε κίνηση του θύματός του, κι έτσι να μπορεί να τον παρενοχλεί και να τον απειλεί με κάθε τρόπο.⁴⁰⁸ Οι σύνηθες πρακτικές στις οποίες επιδίδεται ένας δράστης παρενοχλητικής διαδικτυακής παρακολούθησης είναι, να αναρτήσει προσωπικές φωτογραφίες του θύματος στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή ηχογραφημένες συνομιλίες με το θύμα. Ακόμα, εάν έχει τους κωδικούς πρόσβασης του θύματος μπορεί να προσποιηθεί το θύμα και να αποστέλνει μηνύματα στους φίλους του, με στόχο να τον εκθέσει ή ακόμα και να αποστείλει ιούς με στόχο να καταστρέψει το λογισμικό του υπολογιστή ή του κινητού τηλεφώνου του θύματος.⁴⁰⁹

Αναφορικά με το προφίλ των ατόμων που διαπράττουν την εν λόγω συμπεριφορά έχουν ειπωθεί πολλά, όπως το ότι διακατέχονται από αντικοινωνικά σύνδρομα ή διαταραχές προσωπικότητας και χαρακτηρίζονται για τον εγωκεντρισμό και το ναρκισσισμό τους.⁴¹⁰ Μολαταύτα, ο ανήλικος δράστης της διαδικτυακής παρενόχλησης θα μπορούσε να είναι κάθε άτομο που χαρακτηρίζεται από ορισμένα ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως ο χαμηλός αυτοέλεγχος, η χαμηλή αυτοσυγκράτηση, σε συνδυασμό με ένα δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον κ.λπ.

4.3. Συμπέρασμα κεφαλαίου

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, επιχειρήθηκε η αιτιολόγηση της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων στα δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης και παρουσιάστηκαν διεξοδικά οι κυριότερες μορφές διαδικτυακής παραβατικότητας σε αυτά. Ακολουθώντας το αιτιολογικό παράδειγμα της θετικιστικής εγκληματολογίας που αναζητά τους εγκληματογόνους παράγοντες στα ατομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του δράστη, αναδείχθηκε ότι κάποιες από τις παραδοσιακές και σύγχρονες κοινωνιολογικές θεωρίες μάθησης, ώθησης και ελέγχου του εγκλήματος μπορούν σε μεγάλο βαθμό να ρίξουν φως στο γιατί, ένας ανήλικος μπορεί να εμπλακεί σε μια παραβατική συμπεριφορά στο διαδίκτυο. Η ανάλυση αυτού του φαινομένου, δηλαδή της διαδικτυακής παραβατικότητας ως μοναδικό φαινόμενο και όχι σε σύγκριση με την παραδοσιακή παραβατικότητα, ήταν αναγκαία καθώς όπως αποδείχτηκε η διαδικτυακή και η παραδοσιακή παραβατικότητα μπορεί να έχουν πολλά κοινά ως προς τους λόγους που οδηγείται ένας ανήλικος στην παραβατικότητα

⁴⁰⁷Siemieniescka D., Skibinska M., «Stalking and Cyberstalking as a form of violence», *Society. Integration. Education, Proceedings of the International Scientific Conference*, (3), May 2019, σ.σ. 403-413, σ. 405

⁴⁰⁸Στο ίδιο, σ. 405

⁴⁰⁹Στο ίδιο, σ. 406

⁴¹⁰Στο ίδιο, σ. 406

όμως το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά, που ενυπάρχουν στην πραγματική καθημερινότητα των νέων όπως είναι η ανωνυμία, η ταχύτητα, η γεωγραφική απόσταση κ.λπ., χαρακτηριστικά που έχουν γεννήσει καινούργιες μορφές παραβατικότητας όπως αυτές του διαδικτυακού εκφοβισμού, της εκδικητικής πορνογραφίας και της παρενοχλητικής παρακολούθησης μέσω του διαδικτύου. Από την άλλη, διαπιστώθηκε ότι η κουλτούρα της οθόνης που ενυπάρχει στην ψηφιακή κοινωνία μέσα στην οποία μεγαλώνουν σήμερα οι νέοι, δημιουργούν ένα κλίμα αλόγιστης χρήσης των τεχνολογικών μέσων όσο και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι νέοι να περνούν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε σημείο εθιστικής διαταραχής και πλήρης εξάρτησης από αυτό. Ενώ, ακόμα και αν δεν είναι πλήρως εξαρτημένοι από αυτό, έχουν μετατοπίσει την καθημερινότητά τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με αποτέλεσμα και η παραβατική συμπεριφορά να εμφανίζεται και εκεί, με νέους τρόπους που σε πολλές περιπτώσεις τη διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό. Τέλος, είτε η αιτία που οδηγείται ο νέος στη διαδικτυακή συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα, μάθησης, ώθησης ή χαμηλής αυτοσυγκράτησης και χαμηλού αυτοελέγχου, οι κοινωνικοί παράγοντες που αφορούν κυρίως το οικογενειακό περιβάλλον, την παρέα συνομηλίκων και το σχολείο αναδείχτηκε ότι παίζουν δεσπόζοντα ρόλο στην ομαλή κοινωνικοποίηση του νέου και λειτουργούν ως προληπτικός μηχανισμός απέναντι στο έγκλημα. Για αυτό στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται αναφορά, στο ρόλο που διαδραματίζουν αυτοί οι παράγοντες, ώστε ο νέος να μείνει μακριά από τη διαδικτυακή παραβατικότητα.

ΜΕΡΟΣ Γ': ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος της παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

5.1 Ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος

Το έγκλημα του κυβερνοχώρου και ειδικότερα η παραβατικότητα των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν από τα πιο σύγχρονα προβλήματα της νέας ψηφιακής εποχής. Το ηλεκτρονικό έγκλημα και η διαδικτυακή παραβατική συμπεριφορά των ανηλίκων έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις στη σύγχρονη κοινωνία με οδυνηρές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο, με αποτέλεσμα η περιστολή τους να αποτελεί αναγκαίο καθήκον του κοινωνικού ελέγχου. Στην Εγκληματολογία, «ο όρος κοινωνικός έλεγχος είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένος με τη συμβατική και σύννομη συμπεριφορά.»⁴¹¹ Ο όρος «crime control», ο οποίος είναι αμερικάνικης προέλευσης, αναφέρεται στις στρατηγικές, στους θεσμούς και στις κυρώσεις μέσω των οποίων επιδιώκεται η σύννομη συμπεριφορά.⁴¹² Έτσι, μέσω του κοινωνικού ελέγχου πρέπει να

⁴¹¹ Έφη Λαμπροπούλου, *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, ό.π. σ. 75

⁴¹² Στο ίδιο, σ. 76

ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα, για να αντιμετωπιστεί ή έστω να περιορισθεί αυτό το είδος εγκληματικής δραστηριότητας και παραβατικής συμπεριφοράς, Σύμφωνα με την καθηγήτρια Λαμπροπούλου, ο κοινωνικός έλεγχος διαχωρίζεται σε: ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος και επίσημος κοινωνικός έλεγχος.⁴¹³ Ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος αφορά σε όλες εκείνες τις μορφές κοινωνικής αντίδρασης, που ξεκινούν από τη θανάτωση και φθάνουν ως την επίπληξη, την κοινωνική περιθωριοποίηση και την αποκατάσταση της βλάβης.⁴¹⁴ Αντίθετα, ο ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει όλους αυτούς τους παράγοντες που ενθαρρύνουν το άτομο να σέβεται τους κοινωνικούς κανόνες. Οι παράγοντες αυτοί περιλαμβάνουν το ισχυρό Εγώ, την ικανότητα αυτοελέγχου και παραγωγικής επεξεργασίας των απογοητεύσεων του ατόμου από τις διαψεύσεις των προσδοκιών του και το αίσθημα της κοινωνικής υπευθυνότητας.⁴¹⁵ Ο ανεπίσημος λοιπόν κοινωνικός έλεγχος επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της κοινωνικοποίησης του ατόμου. *«Επί πολλά χρόνια, αντικείμενο μελέτης των εγκληματολόγων αποτέλεσαν εκείνα τα στοιχεία στην κοινωνικοποίηση του ατόμου, τα οποία είναι καθοριστικά για τη δημιουργία και την εξέλιξη εγκληματικής καριέρας. Ως τέτοια αποδείχθηκαν η οικογένεια, το σχολείο, το φιλικό περιβάλλον και ορισμένοι θεσμοί του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου».* Αυτό που έχει πρωτεύοντα ρόλο στην αντιμετώπιση ενός εγκλήματος, είναι η πρόληψη, η οποία επιτυγχάνεται όταν το άτομο από μικρή ηλικία, έχει «μάθει» να σέβεται τους κοινωνικούς κανόνες, να ελέγχει τον εαυτό του και να αυτοπειθαρχείται. Σύμφωνα με τον κ. Λάζο, η προστασία από το ηλεκτρονικό έγκλημα είναι και θέμα ηθικής και διαπαιδαγώγησης.⁴¹⁶ Τα άτομα θα πρέπει να αναπτύξουν μια ηθική συνείδηση σε σχέση με τη χρήση της πληροφορικής τεχνολογίας, μιας ηθικής η οποία θα αποτρέπει την ανάπτυξη αντικοινωνικών συμπεριφορών που θα ήταν δυνατό να μετεξελιχθούν ή να παγιωθούν σε παραβατικές συμπεριφορές.⁴¹⁷ Ο Chen και πολλοί άλλοι ειδικοί στο πληροφορικό έγκλημα πιστεύουν *«ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να λάβει χώρα τόσο σε μικρές ηλικίες όσο και σε μεγαλύτερες. Προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στην ενημέρωση των σχολείων και πανεπιστημίων σχετικά με το πληροφορικό έγκλημα»*⁴¹⁸ Σύμφωνα με τα προλεγόμενα λοιπόν, για την αποτροπή ενός ανηλίκου από το διαδικτυακό έγκλημα, και κατ' επέκταση από την παραβατική συμπεριφορά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, πρωτεύοντα ρόλο παίζει η πρόληψη, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της σωστής κοινωνικοποίησης του ανηλίκου από τα άτομα που τον περιβάλλουν, όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο και οι παρέες ομηλίκων.

5.2 Πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Όπως αναδείχτηκε και παραπάνω στην ερμηνεία της διαδικτυακής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι περισσότερες κοινωνιολογικές θεωρίες του ελέγχου επικεντρώθηκαν στις ανασχετικές δυνάμεις, οι οποίες συγκρατούν τον ανήλικο από τη διάπραξη παραβατικών συμπεριφορών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτές οι ανασχετικές δυνάμεις μπορεί, να έχουν να κάνουν τόσο με τον εσωτερικό έλεγχο που αφορά την πίστη του ίδιου του ατόμου σε κοινωνικούς κανόνες,

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 76

⁴¹⁴ Στο ίδιο, σ. 76

⁴¹⁵ Στο ίδιο, σ. 76

⁴¹⁶ Γρηγόριος Λάζος, *Πληροφορική...*, ό.π., σ. 231

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ. 231

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σ. 232

με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται από έναν αυτοέλεγχο, όσο και με τον εξωτερικό έλεγχο που αφορά την επίβλεψη του ατόμου από άλλους εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι προέρχονται από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του. Ο αυτοέλεγχος λοιπόν του ατόμου αποκτάται εσωτερικεύοντας τον εξωτερικό έλεγχο, ο οποίος ασκείται στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του.⁴¹⁹ Ακόμα, από τις θεωρίες ελέγχου τονίστηκε η σημαντικότητα που έχουν οι κοινωνικοί δεσμοί στη ζωή του ατόμου και κυρίως αυτός ο κοινωνικός δεσμός που αφορά την προσκόλληση του ατόμου σε σημαντικά πρόσωπα, τα οποία αποτελούν βασικό παράγοντα, ώστε ο νέος να καταφέρει να εσωτερικεύσει κοινωνικές αξίες και να δημιουργήσει μία κοινωνική συνείδηση. Αυτά τα σημαντικά πρόσωπα είναι συνήθως οι γονείς του ατόμου, οι οποίοι αποτελούν μία ομάδα προστασίας για τα παιδιά και τα ανοσοποιούν απέναντι στο έγκλημα. Τέλος, στην προσπάθεια κατανόησης της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων σε πολλές έρευνες φάνηκε ότι, μεγάλο ρόλο στη συμμετοχή του νέου σε παραβατικές συμπεριφορές έπαιξε η παρέα ομηλίκων αλλά και οι σχέσεις του νέου με το σχολείο, καθώς μέσα και από αυτές τις ομάδες κοινωνικοποίησης ο νέος συγχρωτίζεται, μαθαίνει, δημιουργεί μία ταυτότητα, και επηρεάζεται ως ένα βαθμό στη διατήρηση ή όχι ενός κομφορμιστικού τρόπου ζωής. Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστεί ο ρόλος της οικογένειας, της παρέας συνομηλίκων αλλά και του σχολείου στην πρόληψη της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

5.2.^a Ο ρόλος της οικογένειας

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού και κατ' επέκταση της εκδήλωσης ή όχι παραβατικής συμπεριφοράς είναι ο ρόλος της οικογένειας και ιδίως των γονέων. Έχει υποστηριχθεί και αναδειχθεί μέσα από ένα μεγάλο σώμα ερευνών, ότι οι γονείς αποτελούν τη σημαντικότερη κοινωνική ομάδα που επηρεάζει το παιδί, για το αν θα αντιδράσει στις ωθητικές δυνάμεις που τον οδηγούν στο έγκλημα, αν θα μάθει να συμμορφώνεται στις κομφορμιστικές συμπεριφορές ή αν θα παρεκκλίνει.⁴²⁰ Εκτός από τη γενικότερη επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στη συμπεριφορά του ανήλικου, ιδιαίτερη σημασία έχει δοθεί στη συνοχή της οικογένειας, στις σχέσεις των γονέων με το παιδί, στον τρόπο ανατροφής και πειθαρχησης του παιδιού καθώς και στην εγκληματική δραστηριότητα των γονέων που μπορεί να αποτελέσει έναν παράγοντα επιρροής για τον ανήλικο.⁴²¹ Ο ρόλος της οικογένειας λοιπόν, αποτελεί έναν από τους κυριότερους παράγοντες ώθησης του ανήλικου στην παραβατική συμπεριφορά. Η παραβατική συμπεριφορά δε χρειάζεται να σχετίζεται με παραδοσιακές μορφές αλλά σχετίζεται και με παραβατικές συμπεριφορές στο διαδίκτυο. Με λίγα λόγια, εάν το παιδί ανατραφεί από την οικογένειά του με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχει περισσότερες πιθανότητες ροπής στην παραβατική συμπεριφορά, αυτή μπορεί να λάβει χώρα τόσο στον πραγματικό κόσμο όσο και στον εικονικό και στη συγκεκριμένη περίπτωση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επομένως, στο παρόν υποκεφάλαιο δε διαπραγματεύεται ένας διαφορετικός ρόλος των γονέων που ωθεί τον ανήλικο στη διαδικτυακή παραβατική συμπεριφορά αλλά ένας ρόλος των γονέων που πιθανώς διαμορφώνει μια

⁴¹⁹Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 67

⁴²⁰Στο ίδιο, σ. 76

⁴²¹Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, 2^η εκδ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 134-141

αντικοινωνική συμπεριφορά στον ανήλικο τόσο στον πραγματικό κόσμο της καθημερινότητάς του όσο και στο διαδικτυακό κόσμο, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Η πρώτη έμφαση από τις εγκληματολογικές μελέτες δίνεται στη *συνοχή της οικογένειας* και στο ρόλο που αυτή διαδραματίζει στη γενικότερη πορεία του. Διαχρονικά έχει γίνει εκτενής μελέτη γύρω από το θέμα της διαλυμένης οικογένειας ή αλλιώς τα διαλυμένα σπίτια (*broken homes*).⁴²² Με τους όρους αυτούς, οι εμπειρικές προσεγγίσεις αναφέρονται στις οικογένειες, οι οποίες έχουν διαταραχθεί λόγω θανάτου, χωρισμού, εγκατάλειψης ή διαζυγίου των γονέων, με αποτέλεσμα να εκλείπει η εσωτερική συνοχή.⁴²³ Θεωρείται ότι, ασκείται λιγότερος έλεγχος και επίβλεψη στον ανήλικο, ότι ο ανήλικος υποκρύπτει ευκολότερα σε πιέσεις, ότι αντιμετωπίζει μια σειρά από συγκρούσεις και προβλήματα και ότι γενικότερα δεν εκτίθεται σε συμβατικά πρότυπα ρόλων, με αποτέλεσμα να προσελκύεται ευκολότερα από παραβατικές ομάδες ομηλίκων.⁴²⁴ Από έρευνες και συγκεκριμένα αυτή των Glueck (1950) προέκυψε ότι τα παραβατικά παιδιά προέρχονταν από διαλυμένες ή προβληματικές οικογένειες σε ποσοστό σχεδόν διπλάσιο (60,4%) σε σχέση με άλλα παιδιά (34,2%).⁴²⁵ Ενώ και στην εξέταση της ποιότητας των συζυγικών σχέσεων διαπιστώθηκε ότι, αυτές που ήταν καλές, είχαν μικρότερα ποσοστά παραβατικών ανηλίκων.⁴²⁶ Αντίθετα, υπάρχουν όμως και έρευνες στις οποίες διαπιστώθηκε ότι, τα ποσοστά παραβατικότητας των ανηλίκων ήταν μικρότερα στις αποδιοργανωμένες οικογένειες απ' ό,τι στις δυστυχισμένες οικογένειες.⁴²⁷ Πράγματι, η αντίληψη ότι εάν υπάρχουν και οι δύο φυσικοί γονείς, η οικογένεια μπορεί να είναι φυσιολογική και λειτουργική είναι πλέον ξεπερασμένη.⁴²⁸ Αφού, εάν υπάρχει η κατάλληλη ποιότητα μεταξύ των σχέσεων του γονέα και του παιδιού, δεν παίζει κανένα απολύτως ρόλο, εάν η οικογένεια είναι μονογονεϊκή.

Το σημαντικότερο ρόλο στην ομαλή ανάπτυξη ενός παιδιού, παίζει η *ποιότητα των σχέσεών του με τους γονείς* του. Αυτό σημαίνει, πως όταν μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, είτε υπάρχουν και οι δύο γονείς είτε ο ένας, οι σχέσεις μεταξύ παιδιού και γονέα είναι στοργικές και υπάρχει αγάπη, τότε ο ανήλικος στρέφεται σπανιότερα στο έγκλημα.⁴²⁹ Ο γονιός δε χρειάζεται να κάνει τίποτα παραπάνω από το να αγαπάει απλώς το παιδί του, εάν αυτή η αγάπη υφίσταται, τότε ο γονέας θα ενδιαφέρεται γι' αυτό, θα το υποστηρίζει, θα το ενθαρρύνει, θα συμμετέχει και θα δείχνει ενδιαφέρον για τις δραστηριότητές του και τις επιθυμίες του. Αυτή η αγάπη και η υποστήριξη απέναντι στον ανήλικο είναι η μεγαλύτερη ασπίδα προστασίας απέναντι σε κάθε είδους έγκλημα ή παραβατική συμπεριφορά που μπορεί να εμπλακεί ο ανήλικος. Αφού έτσι, δημιουργείται ένα κλίμα συνεννόησης και εμπιστοσύνης, με αποτέλεσμα ο νέος να μην έχει την ανάγκη να εξωτερικεύει αρνητικά συναισθήματα, τα οποία προκαλούνται από το οικογενειακό περιβάλλον, έχει δίπλα του πραγματικούς φύλακες, στους οποίους μπορεί να απευθυνθεί και να συνεννοηθεί για οποιοδήποτε πρόβλημα του προκύψει. Αντίθετα, οι γονείς που απορρίπτουν ή αγνοούν τα παιδιά τους ή αφήνουν χώρο για έντονες συγκρούσεις μεταξύ τους ή μεταξύ αυτών και των παιδιών τους δυσχεραίνουν την καλή επικοινωνία των μελών της οικογένειας, δημιουργούν αισθήματα απόρριψης και αποξένωσης στα παιδιά και έτσι υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να τα οδηγήσουν

⁴²² Στο ίδιο, σ. 134

⁴²³ Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, 2^η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004, σ. 127

⁴²⁴ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 76

⁴²⁵ Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...* ό.π., σ. 134

⁴²⁶ Στο ίδιο, σ. 135

⁴²⁷ Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία...*, ό.π., σ. 128

⁴²⁸ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 76

⁴²⁹ Στο ίδιο, σ. 76

στην εγκληματική συμπεριφορά.⁴³⁰ Οι θεωρίες μάθησης, ελέγχου και ώθησης για τη δύναμη των οικογενειακών δεσμών τόνισαν ότι, αυτό το συναισθηματικό δέσιμο, η επιθυμία ταύτισης και μίμησης με τους γονείς οδηγούν το νέο σε ένα κομορφμιστικό τρόπο ζωής, χωρίς να έχει την ανάγκη προσχώρησης σε ομάδες ομηλικών, που μπορεί να αποτελέσουν πηγή παραβατικότητας.⁴³¹

Ακόμα, έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μελέτες που αφορούν στην *κακοποίηση* των παιδιών και έχει διαπιστωθεί ότι, αυτή αυξάνει την πιθανότητα οι ανήλικοι να εμπλακούν σε εγκληματικές και παραβατικές συμπεριφορές.⁴³² Μάλιστα, οι μελέτες αυτές αποδεικνύουν ότι το είδος της κακοποίησης συνδέεται άμεσα και με τη μορφή εγκληματικότητας, στην οποία δεν μπλέκει αργότερα ανήλικος. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχθεί ότι, οι ανήλικοι που είχαν υποστεί σωματική κακοποίηση, αργότερα ως ενήλικοι γίνονται βίαιοι ενώ όσοι κακοποιήθηκαν σεξουαλικά κατά την παιδική τους ηλικία έχουν περισσότερες πιθανότητες να γίνουν δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων.⁴³³ Ακόμα, με βάση τις θεωρίες της ώθησης ο ανήλικος όποιος έχει υποστεί κακοποίηση μπορεί να στραφεί στην εγκληματικότητα σε μια προσπάθεια να σταματήσει αυτή την κακοποίηση ή να την ελαττώσει, όπως για παράδειγμα φεύγοντας απ' το σπίτι ή να στραφεί σε καταχρήσεις για να ξεφύγει από αυτή τη σκληρή πραγματικότητα.⁴³⁴ Από την άλλη, οι θεωρίες της μάθησης υποστηρίζουν ότι, ο ανήλικος που κακοποιείται, μπορεί αργότερα να χρησιμοποιήσει κι αυτός την ίδια τακτική για να αντιμετωπίσει τα προβλήματά του ή να στραφεί σε ομάδες ομηλικών που χρησιμοποιούν τη βία, γιατί έτσι έχει μάθει μέσα από το οικογενειακό του περιβάλλον να συμπεριφέρεται.⁴³⁵ Επιπλέον, οι θεωρίες ελέγχου υποστηρίζουν ότι η κακοποίηση του ανήλικου από τους γονείς του αποτελούν τροχοπέδη στους οικογενειακούς δεσμούς, με αποτέλεσμα να ελαττώνεται η προσκόλληση σε αυτούς, άρα και η κομορφμιστική συμπεριφορά.⁴³⁶ Αυτό συμβαίνει, γιατί οι γονείς δε μεταδίδουν αντιλήψεις στα παιδιά τους, που σχετίζονται με την κομορφμιστική συμπεριφορά, άρα δεν εσωτερικεύονται κανόνες γύρω από αυτήν και δεν αναπτύσσεται ο αυτοέλεγχος. Ο αυτοέλεγχος, όπως αποδείχτηκε και στην κατανόηση της διαδικτυακής παραβατικής συμπεριφοράς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη συγκράτηση του νέου από αυτήν.

Άλλη μία παράμετρος που θεωρείται από τις πιο σημαντικές στην συγκράτηση του νέου από την παραβατική συμπεριφορά, είναι ο *τρόπος ανατροφής και πειθαρχησης* του παιδιού από τους γονείς του.⁴³⁷ Οι γονείς είναι απαραίτητο, να θέτουν κανόνες στα παιδιά τους, οι οποίοι θα καθορίζουν ποιες συμπεριφορές θεωρούνται σωστές και ποιες λάθος, ώστε να αποτρέψουν την εγκληματική και παραβατική συμπεριφορά των παιδιών τους. Οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να διακατέχονται από ένα μέτρο, δηλαδή δε θα πρέπει να είναι ούτε πολύ αυστηροί, γιατί μπορεί να οδηγήσουν στο αντίθετο αποτέλεσμα, αλλά ούτε και πάρα πολύ ελαστικοί σε σημείο αδιαφορίας, δηλαδή να μη γνωρίζουν βασικές πληροφορίες γύρω από τα παιδιά τους, ως προς το τι κάνουν, με ποιους συναναστρέφονται κ.λπ.⁴³⁸ Στη μελέτη των Glueck διαπιστώθηκε ότι, όταν η

⁴³⁰ Στο ίδιο, σ. 77

⁴³¹ Στο ίδιο, σ. 77

⁴³² Ζαραφωνίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία...*, ό.π., σ. 129

⁴³³ Στο ίδιο, σ. 129-130

⁴³⁴ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 77

⁴³⁵ Στο ίδιο, σ. 78

⁴³⁶ Στο ίδιο, σ. 78

⁴³⁷ Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...* ό.π., σ. 137

⁴³⁸ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 78-79

μεταχείριση των γονιών απέναντι στα παιδιά ήταν είτε χαλαρή ή ασταθής είτε υπερβολικά αυστηρή οδηγούσε σε μεγάλο ποσοστό παραβατικότητας των ανηλίκων.⁴³⁹ Ο σωστός τρόπος ανατροφής και τα σωστά μέτρα πειθαρχίας αφορούν σε κανόνες, οι οποίοι πρέπει να είναι σταθεροί και σε περίπτωση παραβίασης τους, να τίθενται όχι αυστηρές κυρώσεις υπερβολικού τιμωρητικού χαρακτήρα αλλά στέρηση κάποιων προνομίων και ανάθεση καθηκόντων και μετέπειτα συζήτηση για το εν λόγω θέμα.⁴⁴⁰ Ενώ, ο προληπτικός χαρακτήρας των γονέων στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του ανηλίκου θα πρέπει να εστιάζει στην παρατήρηση του ανηλίκου σε καθημερινή βάση μέσα από συζητήσεις με τον ίδιο ή το περιβάλλον που τον περιβάλλει φιλικό ή σχολικό.⁴⁴¹ Ακόμα, οι γονείς μέσω της συζήτησης θα πρέπει να καλλιεργούν στο παιδί κοινωνικές δεξιότητες για την επίλυση προβλημάτων σε περίπτωση σύγκρουσης, έτσι ώστε να μη στρέφονται στο έγκλημα ή σε παραβατικές ομάδες συνομηλίκων.⁴⁴² Η συζήτηση γονέα και παιδιού παίζει σημαντικό ρόλο στην προστασία του ανηλίκου από τη διαδικτυακή παραβατικότητα. Εντούτοις, στη σύγχρονη κοινωνία οι γονείς χάνουν τον απόλυτο έλεγχο του οικογενειακού χώρου, γιατί απασχολούνται μακριά απ' το σπίτι για λόγους καθημερινής επιβίωσης και έτσι αμελούν τις βασικές υποχρεώσεις απέναντι στα παιδιά τους, ώστε να δημιουργείται μία προβληματική κοινωνικοποίηση. Συνήθως, στην ελληνική κοινωνία τα παιδιά ανατρέφονται και μεγαλώνουν με τους παππούδες τους, οι οποίοι καλούνται να υποκαταστήσουν το ρόλο των γονέων, πράγμα που δεν είναι σίγουρο ότι μπορεί να επιτευχθεί.⁴⁴³ Αυτό κυρίως οφείλεται στο χάσμα γενεών με αποτέλεσμα, τα παιδιά να μη μπορούν να γίνουν εύκολα κατανοητά, για παράδειγμα σε ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στη περίπτωση διαδικτυακού εκφοβισμού.

Από την άλλη, η σημερινή νεολαία κατακλύζεται από μία σωρεία υποχρεώσεων όπως φροντιστήρια, αθλητικές δραστηριότητες κ.λπ., ενώ στον ελεύθερό τους χρόνο τα παιδιά ασχολούνται ανεξέλεγκτα με προϊόντα της σύγχρονης τεχνολογίας και κυρίως με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη του ελεύθερου και δημιουργικού χρόνου, την έλλειψη συγχρωτισμού και κοινωνικοποίησης, γεγονότα που συντελούν στην πλήρη απομόνωσή του και στην έλλειψη φαντασίας και δημιουργικότητας κατά την περίοδο της παιδικής και εφηβικής ηλικίας.⁴⁴⁴ Τα παιδιά στον ελεύθερό τους χρόνο βυθίζονται κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και εκτίθενται σε μία σωρεία εικόνων που πολλές φορές, δεν είναι κατάλληλες για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Τέτοιες εικόνες αφορούν τη βία, την απογύμνωση του έρωτα και την ανάδειξη του ωμού σεξ, την ανάδειξη συμπεριφορών που γίνονται απλά για ένα «like», όπως γυμνόστηθες κοπέλες σε «stories» ή συμπεριφορές διαδικτυακού εκφοβισμού, όπως αυτή του «happy slapping». Εάν λοιπόν, εκλείπει η σωστή καθοδήγηση από τους γονείς, ο περιορισμός της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και η συμμετοχή των παιδιών σε άλλες δραστηριότητες εκτός του διαδικτύου, τότε είναι απολύτως λογικό τα παιδιά να εμφανίσουν παρόμοιες παραβατικές συμπεριφορές.

Τέλος, μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι η παραβατική συμπεριφορά των νέων, οφείλεται εν μέρει στην εγκληματική δραστηριότητα των γονέων. Παρόλα αυτά, οι εν λόγω προσεγγίσεις όντας πολυπαραγοντικές εγκυμονούν πολλούς κινδύνους σχετικά με την

⁴³⁹Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...*ό.π., σ. 139

⁴⁴⁰Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 79

⁴⁴¹Στο ίδιο, σ. 79

⁴⁴²Στο ίδιο, σ. 79

⁴⁴³Στο ίδιο, σ. 80

⁴⁴⁴Στο ίδιο, σ. 80

αξιοπιστία τους.⁴⁴⁵ Μολαταύτα, τη διαπίστωση αυτή την υποστηρίζουν κυρίως οι θεωρίες της μάθησης, οι οποίες ισχυρίζονται ότι οι εγκληματικοί γονείς, προβάλλουν ως πρότυπο την εγκληματική συμπεριφορά στα παιδιά τους και τους μεταδίδουν αξίες υπέρ του εγκλήματος και τα ενθαρρύνουν να στραφούν σε αυτό.⁴⁴⁶ Γι' αυτό, στην περίπτωση της παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δε θα έπρεπε να προκαλεί έκπληξη, όταν γονείς επιδίδονται σε εγκληματικές συμπεριφορές στα εν λόγω μέσα, τα παιδιά τους να κάνουν ακριβώς το ίδιο. Για παράδειγμα, εάν ο νέος βλέπει τους γονείς του να παρενοχλούν άλλα άτομα με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τότε θα γαλουχηθεί σε μία τέτοια συμπεριφορά και θα τη θεωρεί αποδεκτή, κάνοντας αργότερα το ίδιο. Ακόμα, πολλοί γονείς δεν έχουν βάλει οι ίδιοι κάποιο μετρώ στους εαυτούς τους αναφορικά με το χρόνο χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ενώ έχει παρατηρηθεί και το φαινόμενο να δημοσιοποιούν και να αναρτούν φωτογραφίες των παιδιών τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επομένως, δεν είναι παράλογο και ο νέος να περνάει τον περισσότερο χρόνο του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ώστε να φτάσει κάποια στιγμή σε σημείο εθιστικής διαταραχής ή να δημοσιοποιεί τόσο τον εαυτό του όσο και όλες τις πτυχές της καθημερινής του ζωής στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, επηρεασμένος από τους γονείς του.

5.2^β Ο ρόλος του σχολείου

Το σχολείο έχει ως κύρια ευθύνη του την εκπαίδευση του ανηλίκου, επειδή ο ίδιος όμως δαπανά πολλές ώρες της ημέρας στο σχολείο, η κοινωνικοποίηση του ατόμου εξαρτάται άμεσα και από αυτό, με αποτέλεσμα το σχολείο να διαδραματίζει ένα βασικό ρόλο στη σχέση του νέου με την εγκληματική δραστηριότητα.⁴⁴⁷

Συγκεκριμένα, τα περισσότερα προβλήματα ξεκινούν από τη χαμηλή σχολική επίδοση των ανηλίκων, η οποία ωθεί το άτομο σε εγκληματικές και παραβατικές συμπεριφορές.⁴⁴⁸ Σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών δεσμών του Hirschi, όταν ο νέος αφιερώνεται σε ένα κομορμιστικό τρόπο ζωής και σε συμβατικούς στόχους, όπως για παράδειγμα η σχολική επίδοση, δεν έχει χρόνο για λοιπές δραστηριότητες, πράγμα που τον απομακρύνει από την παραβατική συμπεριφορά. Αντίθετα, οι ανήλικοι που έχουν χαμηλή σχολική επίδοση και εμπλέκονται σε παραβατικές δραστηριότητες, δεν γίνονται αποδεκτοί σε σχολικές κοινές δράσεις, θεωρούνται τα «κακά παιδιά» και περιθωριοποιούνται.⁴⁴⁹ Αποτέλεσμα αυτού, είναι οι ανήλικοι να αποδέχονται αυτή την πλευρά της ταυτότητάς τους και να αντιπαθούν το σχολείο, να μη σέβονται τους κανονισμούς του και φυσικά να αντιπαθούν το διδακτικό προσωπικό, το οποίο θεωρούν ότι τρέφει προκαταλήψεις εναντίον τους, με αποτέλεσμα τα ίδια να φέρονται αντιδραστικά.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Ενδεικτικά η έρευνα των Glueck, ανέδειξε ότι οι παραβατικοί ανήλικοι που έχουν εγκληματία πατέρα είναι περισσότεροι σε ποσοστό υπερδιπλάσιο (66,2%) από τους μη παραβατικούς ανήλικους (32,0%), ενώ στην περίπτωση της εγκληματικής μητέρας η διαφορά είναι ακόμα μεγαλύτερη, (44,8% έναντι 15,0%). Βλέπε Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...*ό.π., σ. 14.

⁴⁴⁶ Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 78

⁴⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 81

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 82

⁴⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 82

⁴⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 82

Από την άλλη, το σχολείο χαρακτηρίζεται στις σύγχρονες κοινωνίες από ένα διδακτικό προσωπικό με μία νοοτροπία ρουτίνας και αυταρχισμού με μοναδικό στόχο να «βγει η διδακτική ύλη», ενώ οι περισσότεροι καθηγητές χαρακτηρίζονται και από αδιαφορία σχετικά με την ψυχολογία του μαθητή και την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.⁴⁵¹ Έτσι, αυτό που αναζωπυρώνεται είναι ο ανταγωνισμός, η επίτευξη καλών βαθμών και ο περιορισμός λόγω αυτού, του δημιουργικού ελεύθερου χρόνου.⁴⁵²

Γενικότερα, για να αποφευχθούν τα παραπάνω προβλήματα το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να αναμορφωθεί και η εκπαιδευτική διαδικασία να γίνει πιο παιδαγωγική.⁴⁵³

Ειδικότερα, αναφορικά με τη διαδικτυακή συμπεριφορά των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ο θεσμός του σχολείου πρέπει να αλλάξει ριζικά και να συμβάλλει στην αποφυγή τέτοιου είδους συμπεριφορών. Αρχικά, οι δάσκαλοι θα πρέπει να διαθέτουν ψυχολογικές γνώσεις, ώστε αν χρειαστεί να μπορέσουν να βοηθήσουν ένα παιδί και το σχολείο να παρέχει τη δυνατότητα τόσο συμβούλου όσο και ψυχολόγου σχετικά με τον τρόπο χειρισμού της διαδικτυακής παραβατικότητας σε παιδιά.⁴⁵⁴ Πρώτον, οι πάροχοι ψυχολογικών υπηρεσιών θα πρέπει να προσπαθήσουν να οικοδομήσουν ένα κλίμα, στο οποίο οι μαθητές μπορούν να μιλήσουν ανοιχτά στους γονείς, τους δάσκαλους και τους συμβούλους τους, για τις εμπειρίες τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός. Για να γίνει αυτό, οι πάροχοι ψυχολογικών υπηρεσιών θα πρέπει να προσπαθήσουν να κατανοήσουν τη σημασία των διαδικτυακών δραστηριοτήτων των εφήβων και να μειώσουν το ψηφιακό χάσμα, ώστε να μπορούν να καταλάβουν, γιατί οι έφηβοι διαπράττουν παράνομες ή επιθετικές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.⁴⁵⁵ Δεύτερον, τα σχολεία πρέπει να εκπαιδεύουν τακτικά τους μαθητές σχετικά με τη σωστή χρήση του υπολογιστή, του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αλλά και τις συνέπειες της διαδικτυακής παραβατικότητας.⁴⁵⁶ Έχει παρατηρηθεί ότι, στα σχολεία ενώ υπάρχει προβλεπόμενο μάθημα πληροφορικής, δεν συμπεριλαμβάνονται εκπαιδευτικές ενότητες που να αφορούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τη σωστή χρήση τους και τους κινδύνους που μπορεί να ελλοχεύουν, πράγμα που θεωρείται αδιανόητο σε μία κοινωνία, που πλημμυρίζεται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Τέλος, τα σχολεία και οι σχολικοί ψυχολόγοι πρέπει να παρέχουν τακτικά προγράμματα πρόληψης, που περιλαμβάνουν την ικανότητα αναγνώρισης και αυτορρύθμισης της διαδικτυακής παραβατικότητας.⁴⁵⁷ Για παράδειγμα να γνωστοποιούν στο νέο τους κινδύνους εθισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, έτσι ώστε ο ίδιος να είναι σε θέση, να αναγνωρίσει από μόνος του πότε έχει παρεκκλίνει από το φυσιολογικό επίπεδο χρήσης των ψηφιακών αυτών μέσων.

5.2.⁷ Ο ρόλος των ομηλίκων

Όπως διαπιστώθηκε σε σχετικό κεφάλαιο αναφορικά με την κατανόηση και την αιτιολόγηση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ιδίως σε περιπτώσεις ψηφιακής πειρατείας, hacking και διαδικτυακού

⁴⁵¹Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...*ό.π., σ. 158

⁴⁵²Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 82-83

⁴⁵³Στο ίδιο, σ. 83

⁴⁵⁴Bae Sung-Man, «The influence of strain factors, social control factors...», ό.π., σ. 79

⁴⁵⁵Στο ίδιο, σ. 79

⁴⁵⁶Στο ίδιο, σ. 79

⁴⁵⁷Στο ίδιο, σ. 79

εκφοβισμού, οι παρέες ομηλίκων παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση τέτοιων παραβατικών συμπεριφορών. Και αυτό γιατί, μέσα από έρευνες έχει παρατηρηθεί ότι, η πλειονότητα των εγκλημάτων και των παραβατικών συμπεριφορών που διαπράττονται από ανήλικους πραγματοποιούνται στο πλαίσιο μίας ομάδας, με άτομα που έχουν κοινά ενδιαφέροντα, παρόμοια κοινωνική κατάσταση και ηλικία.⁴⁵⁸ Παραπάνω, διαπιστώθηκε μέσω της θεωρίας του αυτοελέγχου ότι άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο, συνήθως επιλέγουν ως φίλους εξίσου άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο. Ο χαμηλός αυτοέλεγχος με τη σειρά του αποδείχτηκε ότι, αποτελεί έναν ισχυρό παράγοντα ώθησης στην παραβατική συμπεριφορά. Επομένως, σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία άτομα με χαμηλό αυτοέλεγχο συσπειρώνονται και διαπράττουν από κοινού παραβατικές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Από την άλλη, σύμφωνα με τις θεωρίες της κοινωνικής μάθησης διαπιστώθηκε ότι, όταν ένα άτομο συγχρωτίζεται με παραβατικούς ανήλικους οδηγείται ευκολότερα στην υιοθέτηση παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Και αυτό γιατί, το άτομο ανάλογα πάντα με τη συχνότητα, τη διάρκεια, τη χρονική προτεραιότητα και την ένταση με αυτές τις ομάδες παραβατικών ομηλίκων, υιοθετεί και εσωτερικεύει αυτά τα εγκληματικά πρότυπα και μαθαίνει τις τεχνικές και τις μεθόδους, για να διαπράξει παραβατικές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.⁴⁵⁹ Αυτό, διαπιστώθηκε πολύ πιο έντονα στις περιπτώσεις ψηφιακής πειρατείας και hacking, πράγμα το οποίο ήταν εύλογο, διότι για να διαπράξει κάποιος ανήλικος αυτές τις εγκληματικές συμπεριφορές, πρέπει να γνωρίζει ιδιαίτερες τεχνικές τις οποίες, όπως αποδεικνύεται, τις μαθαίνει από τις ομάδες ομηλίκων που τον περιβάλλουν. Αυτές οι ομάδες ομηλίκων αποτελούνται συνήθως από ένα μικρό σύνολο, δύο έως τεσσάρων ατόμων, που είναι συνήθως φίλοι, οι οποίοι ταιριάζουν ηλικιακά και μπλέκονται ευκαιριακά σε παρεκκλίνουσες ή εγκληματικές δραστηριότητες.⁴⁶⁰ Γι' αυτό και εμφανίζονται πολύ συχνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπου κάποιος μπορεί να διαπράξει ευκαιριακά πολλές παραβατικές συμπεριφορές, όπως αυτή του διαδικτυακού εκφοβισμού. Ως εκ τούτου, οι παρέες των ομηλίκων είναι ένας ισχυρός παράγοντας παραβατικής συμπεριφοράς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για έναν ανήλικο. Όπως διαπιστώθηκε και παραπάνω, σε αυτό μπορεί να βοηθήσει ο ρόλος της οικογένειας, ο οποίος θα αναπτύξει μέσω του συναισθηματικού δεσμού και του πραγματικού ενδιαφέροντος για το παιδί, τον αυτοέλεγχο στον ανήλικο, με αποτέλεσμα ο ίδιος να μην έχει την ανάγκη να συγχρωτιστεί με ομάδες για να εκδηλώσει τυχόν θυμό, επιθετικότητα ή γενικότερα αρνητικά συναισθήματα, μέσω των παραβατικών συμπεριφορών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Επίσημος κοινωνικός έλεγχος της παραβατικότητας των ανηλίκων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

6.1 Επίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος

Ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος επιτυγχάνεται μέσω της γενικής και ειδικής πρόληψης. Η γενική πρόληψη επιτυγχάνεται μέσω του εκφοβισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία της γενικής πρόληψης, ο εκφοβισμός είναι αποτελεσματικός, όταν οι ποινές είναι

⁴⁵⁸Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 83

⁴⁵⁹Κουράκης Ν. Ε., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων...* ό.π., σ. 161

⁴⁶⁰Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές...*, ό.π., σ. 84

αυστηρές, σαφώς καθορισμένες και όταν υπάρχει βεβαιότητα ότι, θα επιβληθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την παράνομη πράξη.⁴⁶¹ Σκοπός της ποινής είναι η πρόληψη του εγκλήματος και η προστασία της κοινωνίας. Η ειδική πρόληψη επικεντρώνεται στον παραβάτη.⁴⁶² *«Επιδιώκει μέσω του εκφοβισμού, της βελτίωσης και της αποκατάστασης της βλάβης τη μελλοντική σύννομη συμπεριφορά του δράστη, ενώ με την αχρήστευση του αποσκοπεί στην προστασία της κοινωνίας».*⁴⁶³ Η ειδική πρόληψη προϋποθέτει εξατομίκευση της ποινής ως προς τον συγκεκριμένο δράστη.⁴⁶⁴

Γενικά θεωρείται ότι, η γενική πρόληψη χρησιμοποιεί τις περιπτώσεις ορισμένων ατόμων (κρατουμένων), για να ενισχύσει τη σύννομη συμπεριφορά του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, ενώ ταυτόχρονα βοηθά το κράτος να εμφανίζεται αποτελεσματικό στην καταπολέμηση του εγκλήματος.⁴⁶⁵ Από την άλλη, από έρευνες διαπιστώθηκε ότι, η επίδραση της αχρηστευτικής ποινής στα ποσοστά της εγκληματικότητας είναι μικρή. Αυτό που καταφέρνει ο εγκλεισμός στη φυλακή, είναι η τόνωση της εμπιστοσύνης της κοινής γνώμης στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης.⁴⁶⁶ Ακόμα, από έρευνες έχει διαπιστωθεί και η αναποτελεσματικότητα του μοντέλου βελτιωτικής μεταχείρισης στη μείωση της υποτροπής.⁴⁶⁷ Ενώ, η αναμενόμενη χρησιμότητα των βραχύχρονων ποινών επισκιάστηκε από το ότι, έφεραν τους περιστασιακούς παραβάτες σε επαφή με την υποκουλούρα της φυλακής, με αποτέλεσμα αυτοί να εκπαιδεύονται σε εγκληματικές τεχνικές. Γ' αυτό υπάρχει μείωση της επιβολής τους.⁴⁶⁸

Έτσι, υπό το φως της επιστημονικής έρευνας αντιλαμβανόμαστε, ότι ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος και ιδίως οι στόχοι της ειδικής και γενικής πρόληψης έχουν αποτύχει, αφού ούτε η γενική εγκληματικότητα ούτε τα ποσοστά υποτροπής έχουν μειωθεί. Αντίθετα, ο ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος φαίνεται να είναι πιο ουσιαστικός, αφού τα άτομα επιθυμούν από μόνα τους να ακολουθήσουν τους κοινωνικούς κανόνες.

Παρόλα αυτά, δε νοείται προστασία από το ηλεκτρονικό έγκλημα χωρίς τη θέσπιση των κατάλληλων νομοθετικών μέτρων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ιδίως, όσον αφορά το ηλεκτρονικό έγκλημα η θέσπιση νόμων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο κρίθηκε αναγκαία, καθώς η εξέλιξη της τεχνολογίας καλπάζει με γοργούς ρυθμούς, τα κράτη έπρεπε να κινητοποιηθούν και να εξελίξουν το νομοθετικό τους πλαίσιο. Από την άλλη, οι διωκτικές αρχές αναγκάστηκαν να εναρμονιστούν με τα νέα δεδομένα που επέφερε η τεχνολογία, να εκσυγχρονίσουν τους τρόπους εξιχνίασης του ηλεκτρονικού εγκλήματος, να αναβαθμίσουν τις τεχνολογικές τους υποδομές και να εκπαιδεύονται και οι ίδιοι υπάλληλοι σε νέα καθήκοντα που αφορούσαν σε θέματα τεχνολογίας και ηλεκτρονικών μέσων. Το πιο κρίσιμο και το πιο βασικό ζήτημα που τίθεται στον επίσημο κοινωνικό έλεγχο του ηλεκτρονικού εγκλήματος, είναι ότι αυτός συνήθως, έπεται παρά προηγείται του ηλεκτρονικού εγκλήματος. Είναι αδύνατον, η νομοθεσία να προβλέψει εγκλήματα που θα σχετίζονται με την τεχνολογία. Το γεγονός ότι, η νομοθεσία επέρχεται εκ των υστέρων στο χώρο της τεχνολογίας, είναι αρκετά δυσλειτουργικό για την καταπολέμηση του κυβερνοεγκλήματος.

⁴⁶¹ Εφη Λαμπροπούλου, *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, ό.π. σ. 126

⁴⁶² Στο ίδιο, σ. 146

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 146

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 146

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 136

⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 150

⁴⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 151

⁴⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 152

6.2 Νομοθετικά μέτρα καταπολέμησης της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο

Πριν προβούμε στο ισχύον νομοθετικό πλαίσιο τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στο εξωτερικό, είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί πως δεν υφίστανται ειδικά νομοθετικά μέτρα για την καταπολέμηση της νεανικής παραβατικότητας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Τα νομοθετικά μέτρα όπως είναι λογικό, αφορούν το σύνολο του πληθυσμού. Παρόλα αυτά, όταν ένας ανήλικος παραβιάζει τα ισχύοντα νομοθετικά πλαίσια, εκλαμβάνει διαφορετικής ποινικής μεταχείρισης σύμφωνα με τις «Ειδικές Διατάξεις για Ανηλίκους» του Ποινικού Κώδικα και ανάλογα με την ηλικία του, του επιβάλλονται, όπως έγινε γνωστό και σε σχετικό κεφάλαιο, τα ανάλογα αναμορφωτικά, θεραπευτικά μέτρα ή ο εγκλεισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων.

Από την άλλη, αναφορικά με το ηλεκτρονικό και διαδικτυακό έγκλημα έχουν θεσπιστεί, όπως θα δούμε παρακάτω ενδεικτικά, νομοθετικά μέτρα που αφορούν την εγκληματική δραστηριότητα στο χώρο του διαδικτύου αλλά και νομοθετικά μέτρα που αναφέρονται σε συμπεριφορές που μπορεί να χαρακτηρίζουν διαδικτυακές εγκληματικές συμπεριφορές, όπως συμβαίνει στη περίπτωση για παράδειγμα του διαδικτυακού εκφοβισμού.

6.2.^a Σύμβαση της Βουδαπέστης

Το Νοέμβριου του 2001 στη Βουδαπέστη υπογράφηκε μεταξύ 30 χωρών, εκ των οποίων οι 26 ήταν μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και 4 μη-μέλη (Καναδάς, Ιαπωνία, Νότια Αφρική και Η.Π.Α.) η πρώτη διεθνής Σύμβαση για την αντιμετώπιση του εγκλήματος στο κυβερνοχώρο. Σκοπός της Σύμβασης είναι η προστασία της κοινωνίας από το έγκλημα στο κυβερνοχώρο με τη θέσπιση της κατάλληλης νομοθεσίας, που είναι απαραίτητη για την έρευνα, δίωξη και εκδίκαση των εγκλημάτων του κυβερνοχώρου, καθώς και των εγκλημάτων που διαπράττονται με τη χρήση συστημάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών αλλά και για τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται σε ηλεκτρονική μορφή. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι, ότι καθιερώνει την υποχρέωση εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών σε θέματα εγκλημάτων στο διαδίκτυο, όπως για παράδειγμα η διανομή πορνογραφικού υλικού στο διαδίκτυο, η εμπλοκή ανηλίκου σε ερωτική επαφή με τη χρήση του διαδικτύου, η χωρίς δικαίωμα αντιγραφή έργων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η Σύμβαση της Βουδαπέστης, περιλαμβάνει : α) διατάξεις ουσιαστικού ποινικού δικαίου, β) διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου και γ) διατάξεις διεθνούς δικαστικής συνεργασίας. Τα πιο σημαντικά που πραγματοποίησε η Σύμβαση είναι, ότι καθιέρωσε το πληροφοριακό σύστημα και τα ψηφιακά δεδομένα ως έννομα αγαθά, ποινικοποίησε δράσεις που στρέφονται κατά άλλων έννομων αγαθών και τελούνται μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή (πχ η απάτη με υπολογιστή). Το πιο αναγκαίο όμως και απαραίτητο για το ηλεκτρονικό έγκλημα ήταν, ότι θέσπισε κανόνες για την αμοιβαία συνεργασία των κρατών στην αντιμετώπιση του ηλεκτρονικού εγκλήματος.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹Σύμβαση για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, Βουδαπέστη 23.11.2001.

6.2.^β Οδηγία 2013/40/ΕΕ

Η Ευρωπαϊκή ένωση προσπάθησε με την Οδηγία 2013/40/ΕΕ,⁴⁷⁰ να ανανεώσει το θεσμικό πλαίσιο για την ποινική προστασία από επιθέσεις κατά των πληροφορικών συστημάτων. Η Οδηγία στόχευε στην καταπολέμηση των οργανωμένων επιθέσεων, εισάγοντας σημαντικές προσθήκες, όπως αυτή της πρόβλεψης της παράνομης υποκλοπής καθώς και της καθιέρωσης ενός πιο οργανωμένου συστήματος συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των χωρών. Ακόμα, εξάλειψε τα διάφορα νομικά κενά στο δίκαιο των κρατών ώστε να αντιμετωπισθούν οι οργανωμένες επιθέσεις. Βασική αιτία που δημιουργήθηκε αυτή η οδηγία, ήταν να εισάγει ποινικές κυρώσεις για τη δημιουργία των botnet, δηλαδή την πράξη εξ αποστάσεως ελέγχου σε σημαντικό αριθμό υπολογιστών δια της μόλυνσής τους με κακόβουλο λογισμικό μέσω στοχευμένων επιθέσεων στον κυβερνοχώρο.

6.2.^γ Νόμος 4111/16

Με την ψήφιση του Ν.4411/2016⁴⁷¹ κυρώθηκε η Σύμβαση του Συμβουλίου Ευρώπης για το έγκλημα στο κυβερνοχώρο, καθώς και το πρόσθετο πρωτόκολλο αυτής σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσεως, (με αυτό ποινικοποιούνται πράξεις ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω διαδικτύου), όπως επίσης ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η οδηγία 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τις επιθέσεις κατά των συστημάτων πληροφοριών. Οι πιο σημαντικές αλλαγές λοιπόν που επήλθαν στην ελληνική νομοθεσία για το ηλεκτρονικό έγκλημα με την ψήφιση του παραπάνω νόμου είναι οι εξής:

Αρχικά, στο άρθρο 13 στην έννοια των όρων του Ποινικού Κώδικα καθιερώνεται το πληροφοριακό σύστημα και τα ψηφιακά δεδομένα ως έννομα αγαθά, κάτι το οποίο ήταν αναγκαίο, έτσι ώστε να στοιχειοθετηθούν ως παράνομες οι επιθέσεις στα πληροφορικά συστήματα. Με το άρθρο, 292^Β- Παρακώλυση λειτουργίας πληροφοριακών συστημάτων, ποινικοποιούνται συμπεριφορές που έχουν ως στόχο επιθέσεις κατά των συστημάτων πληροφοριών. Με το άρθρο, 348^Β- Πορνογραφία ανηλίκων, ποινικοποιείται η προσέλευση ανηλίκων για γενετήσιους λόγους, μέσω του πληροφοριακού συστήματος. Με το άρθρο, 370^Γ- Παράνομη πρόσβαση σε πληροφοριακό σύστημα, τιμωρείται η χωρίς δικαίωμα πρόσβαση στο σύνολο ή σε τμήμα του πληροφοριακού συστήματος, δηλαδή το αποκαλούμενο hacking. Ακόμα με το άρθρο, 370^Α- Παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών μέσω πληροφοριακών συστημάτων, τιμωρείται αυτοτελώς η παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών μέσω πληροφοριακών συστημάτων. Με το άρθρο, 370^Ε- Παρεμβολές σε δεδομένα-παράνομη υποκλοπή ψηφιακών δεδομένων, τιμωρείται αυτοτελώς η εισαγωγή, διανομή, κατοχή και διάθεση προγραμμάτων συσκευών ή τεχνικών μέσων με σκοπό

⁴⁷⁰ «Οδηγία 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 12ης Αυγούστου 2013 για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαισίου 2005/222/ΔΕΥ του Συμβουλίου».

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32013L0040>

⁴⁷¹ Νόμος 4411/2016 - ΦΕΚ 142/Α/3-8-2016.

την πρόσβαση σε πληροφοριακό σύστημα και προστατεύονται τα ψηφιακά δεδομένα από πράξεις καταστροφής, διαγραφής, ή αλλοίωσης τους. Τέλος, με το άρθρο 386^A ΠΚ- Απάτη με υπολογιστή, ποινικοποιείται η χρήση δεδομένων που γίνεται χωρίς δικαίωμα, για παράδειγμα σε περίπτωση που κάποιος έχει αποκτήσει παράνομα το όνομα χρήστη και τον κωδικό πρόσβασης του δικαιούχου. Το νέο εκσυγχρονισμένο νομοθετικό πλαίσιο παρά τη μακρόχρονη νομοπαρασκευαστική διαδικασία συμβάλλει στον εκσυγχρονισμό της καταπολέμησης του ηλεκτρονικού εγκλήματος στην Ελλάδα. Το κυριότερο που κάνει είναι ότι εισάγει ως έννομα αγαθά το πληροφοριακό σύστημα και τα ψηφιακά δεδομένα και ενσωματώνεται στα διεθνή κείμενα.

6.3 Η πρόληψη της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων

6.3.^a Η συμβολή και ο ρόλος της Δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος

Η Υπηρεσία Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος είναι ειδική αυτοτελής Κεντρική Υπηρεσία της Ελληνικής Αστυνομίας. Υπάγεται απευθείας στον Αρχηγό της Ελληνικής Αστυνομίας και εποπτεύεται στην προανακριτική της δράση από τον Εισαγγελέα του Οργανωμένου Εγκλήματος. Άρχισε τη λειτουργία της τον Ιούλιο του 2011 και διέπεται από ειδικό θεσμικό πλαίσιο.⁴⁷² Οι αρμοδιότητες της Υπηρεσίας είναι οι εξής: Διαχείριση πληροφοριών – καταγγελιών, παρακολούθηση εξελίξεων ηλεκτρονικού εγκλήματος, μελέτες και προτάσεις για νέες τάσεις ηλεκτρονικού εγκλήματος.⁴⁷³ Επίσης, ασχολείται με την έρευνα και δίωξη εγκλημάτων τελούμενα με χρήση του διαδικτύου ή άλλων μέσων ηλεκτρονικής επικοινωνίας και ψηφιακής αποθήκευσης.⁴⁷⁴ Επίσης, πραγματοποιεί καινοτόμες δράσεις για την ενημέρωση των πολιτών οι οποίες είναι: ημερίδες με σκοπό την ενημέρωση μαθητών, εκπαιδευτικών και γονιών για την ασφαλή πλοήγησή τους στο διαδίκτυο, διαδικτυακά μαθήματα για την ασφάλεια στο διαδίκτυο σε όλα τα σχολεία της χώρας και πανελλήνια συνέδρια.⁴⁷⁵ Ακόμα, εκδίδει ενημερωτικά φυλλάδια με συμβουλές για την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο, ενώ προβάλλει τηλεοπτικά σποτ για την ευαισθητοποίηση του κοινού. Τέλος, έχει δημιουργήσει την Ιστοσελίδα www.cyberkid.gr, με σκοπό την προβολή των θετικών πλευρών του διαδικτύου αλλά και την ενημέρωση για τους πιθανούς κινδύνους του διαδικτύου, ενώ η Εφαρμογή Cyberkid δημιουργήθηκε με σκοπό να ενημερώνει καθημερινά τους γονείς και τα παιδιά κάθε οικογένειας για την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο και τους κινδύνους που ελλοχεύουν σε αυτό.⁴⁷⁶

⁴⁷² «Διεύθυνση Δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος». URL: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=8194&fbclid=IwAR2Wa5GaPkgsRHwaQocuk2ZdxIqh5n1gaQbWE0XLrHzbnVngeJm9cj_3QEw

⁴⁷³ Στο ίδιο

⁴⁷⁴ Στο ίδιο

⁴⁷⁵ Στο ίδιο

⁴⁷⁶ Στο ίδιο

6.3.^β Ο ρόλος του Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου

Το ελληνικό κέντρο ασφαλούς διαδικτύου ή αλλιώς «SaferInternet4Kids» ξεκίνησε τη λειτουργία του τον Ιούλιο του 2016 υπό την αιγίδα του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας και πιο συγκεκριμένα, του Ινστιτούτο Πληροφορικής. Το εν λόγω κέντρο αποτελεί τον επίσημο εκπρόσωπο στην Ελλάδα των Πανευρωπαϊκών Οργανισμών «INSAFE/INHOPE», τα οποία ασχολούνται με τη χάραξη μίας ευρωπαϊκής στρατηγικής απέναντι στους κινδύνους, που ελλοχεύει το διαδίκτυο και αποτελεί τον αναγνωρισμένο εκπρόσωπο της Ελλάδας στο «Expert Group on Safer Internet for Children» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Στην ιστοσελίδα που διατηρεί το κέντρο ασφαλούς διαδικτύου «SaferInternet4Kids.gr» μπορεί κανείς να ενημερωθεί, να αναζητήσει πληροφορίες και να έχει πρόσβαση σε υλικό, όπως έρευνες που πραγματοποιούνται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο γύρω από τη διαδικτυακή παραβατικότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στην εν λόγω ιστοσελίδα αναρτώνται καθημερινά επιστημονικά δεδομένα και έρευνες με νέες παραβατικές διαδικτυακές συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και πως μπορεί κανείς να προστατευτεί από αυτές. Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα και τα ενημερωτικά φυλλάδια που αναρτά, απευθύνονται τόσο σε γονείς και εκπαιδευτικούς όσο και σε εφήβους και παιδιά και περιλαμβάνει κατάλληλο πολυμεσικό υλικό, το οποίο είναι εγκεκριμένο από το υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Ακόμα, μέσω της συμβουλευτικής γραμμής Βοήθειας Help-line, ειδικοί όπως ψυχολόγοι και σύμβουλοι παρέχουν υποστήριξη και συμβουλές για θέματα που σχετίζονται με τον εθισμό στο διαδίκτυο, το διαδικτυακό εκφοβισμό, την έκθεση σε ακατάλληλο περιεχόμενο και άλλους προβληματισμούς σχετικά με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τη χρήση του διαδικτύου, του κινητού τηλεφώνου και των διαδικτυακών παιχνιδιών. Επιπλέον, μέσω της Ανοιχτής Γραμμής Καταγγελιών για το παράνομο περιεχόμενο του διαδικτύου Safe-Line δέχεται καταγγελίες για παιδική κακοποίηση και παράνομη χρήση του διαδικτύου και συνεργάζεται τόσο με την Ελληνική αστυνομία όσο και με την Interpol.⁴⁷⁷

6.3.^γ Ο ρόλος της Europol και Interpol

Η Europol ίδρυσε το Ευρωπαϊκό Κέντρο Καταπολέμησης της Πληροφορίας (EC3) το 2013, για να ενισχύσει την αντιμετώπιση του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο και ως εκ τούτου, να βοηθήσει στην προστασία των ευρωπαίων πολιτών, επιχειρήσεων και κυβερνήσεων από εγκλήματα στο Διαδίκτυο.⁴⁷⁸ Οι δραστηριότητες του κέντρου αφορούν: την καταπολέμηση εγκλημάτων που σχετίζονται με πρακτικές όπως η χρήση κακόβουλου λογισμού, η ηλεκτρονική πειρατεία, το ηλεκτρονικό «ψάρεμα», η πρόσβαση σε δεδομένα χωρίς άδεια, η χειραγώγηση, η κλοπή ταυτότητας και η απάτη με κάρτες πληρωμών, η προσέγγιση παιδιών με βλέψεις σεξουαλικής εκμετάλλευσης και η ίδια η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών μέσω του διαδικτύου.⁴⁷⁹ Κάθε χρόνο,

⁴⁷⁷ SaferInternet4Kids, «Ποιοι είμαστε», URL: <https://saferinternet4kids.gr/poioieimaste/>

⁴⁷⁸ «European Cybercrime Centre (EC3) ». URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3>

⁴⁷⁹ Στο ίδιο

το κέντρο αυτό δημοσιεύει αξιολογήσεις σχετικά με το οργανωμένο κυβερνοέγκλημα, τα κύρια πορίσματα του και τις αναδυόμενες απειλές και τις εξελίξεις της εγκληματικότητας στον κυβερνοχώρο.⁴⁸⁰ Παρέχει μια ποικιλία στρατηγικών στα κράτη μέλη για την καταπολέμηση και την πρόληψη του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο, ενώ υποστηρίζει την κατάρτιση και την ανάπτυξη ικανοτήτων, ιδίως για τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών.⁴⁸¹

Αντίστοιχα η Interpol έχει δημιουργήσει το κέντρο Cyber Fusion, το οποίο διαθέτει ειδικούς εμπειρογνώμονες όπως νομικούς, εγκληματολόγους, κ.α. από όλο τον κόσμο, έτσι ώστε να συλλέξουν και να αναλύσουν όλες τις πληροφορίες σχετικά με τις εγκληματικές δραστηριότητες στον κυβερνοχώρο και να παράσχουν στις χώρες τις κατάλληλες πληροφορίες.⁴⁸² Τέλος, το κέντρο δημοσιεύει αναφορές, έτσι ώστε να ειδοποιεί όλες τις χώρες για τις επικείμενες και εξελισσόμενες απειλές του κυβερνοχώρου. Αυτές οι απειλές έχουν να κάνουν συνήθως, με τις ηλεκτρονικές απάτες, τα κακόβουλα λογισμικά κ.α.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Στο ίδιο

⁴⁸¹ Στο ίδιο

⁴⁸² «Cyber Fusion Centre», URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Cybercrime/Investigative-support-for-cybercrime>

⁴⁸³ Στο ίδιο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εξετάζοντας ολιστικά το ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη σύγχρονη ψηφιοποιημένη κοινωνία και το ρόλο που αυτά διαδραματίζουν στην κοινωνική ζωή των ανηλίκων, θα μπορούσε να λεχθεί ότι, ως ένα βαθμό επαληθεύτηκαν οι αρχικές ερευνητικές υποθέσεις της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Πράγματι, μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που έλαβε χώρα, έγινε αντιληπτό ότι, λόγω της ευρείας εξάπλωσης του διαδικτύου τις τελευταίες δεκαετίες, έχει αναδειχτεί μια νέα ψηφιακή κουλτούρα που σχετίζεται άμεσα με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αποτέλεσμα αυτής της κουλτούρας, είναι οι νέοι να βρίσκονται βυθισμένοι σε ένα νέο εικονικό κόσμο, μια παράλληλη εικονική πραγματικότητα με νέα χαρακτηριστικά και νέους κανόνες. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ανέδειξαν την κουλτούρα της οθόνης και δημιούργησαν νέα πρότυπα μόδας, όπως τα δημοφιλή προφίλ στις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης με πολλούς ακόλουθους, την υπερέκθεση της ιδιωτικής ζωής στα εν λόγω μέσα στο βωμό των «likes» και «shares» και την ευκολία τόσο στη δημιουργία μιας φιλίας όσο και στη ταυτόχρονη διάλυση αυτής. Αποτέλεσμα των παραπάνω πρακτικών, είναι η κοινωνική αποξένωση και η αλλοτρίωση των ανθρωπίνων σχέσεων μεταξύ των ανηλίκων. Αφού, οι διαδικτυακές φιλίες έχουν παρεισφρήσει στις νεανικές φιλίες και έχουν αλλοιώσει την έννοια της πραγματικής φιλίας, όπου τα likes, τα tweets και τα follows δε μπορούν σε καμία περίπτωση, να αντικαταστήσουν τις κοινές εμπειρίες, το συναισθηματικό δέσιμο και την επαφή πρόσωπο με πρόσωπο, με αποτέλεσμα να δίνεται η εντύπωση στο νέο, ότι απευθύνεται σε ψηφιακά δεδομένα και όχι σε ανθρώπους.

Ακόμα, μέσα από την ανάλυση της σχέσης των νέων με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από σύγχρονες έρευνες αναδείχτηκε ότι, όχι μόνο η πλειοψηφία των νέων κάθε ηλικίας έχει προσωπικό προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αλλά και οι ώρες που δαπανούνται σε αυτά, καταλαμβάνουν το περισσότερο μέρος της ημέρας τους. Εύλογο αποτέλεσμα αυτού, είναι η μετατόπιση της καθημερινής και ιδίως της κοινωνικής ζωής των νέων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επομένως, οι δραστηριότητες, η ενημέρωση, το φλερτ και γενικότερα ό,τι ασχολίες έχουν οι νέοι στη πραγματική τους ζωή, έχουν πλέον μεταφερθεί και στον ψηφιακό κόσμο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, με αποτέλεσμα και η παραβατική συμπεριφορά να έχει μετατοπιστεί στα εν λόγω μέσα.

Μολαταύτα, αναδείχθηκε ότι τόσο η παραβατική συμπεριφορά όσο και γενικότερα το διαδικτυακό έγκλημα, αποτελεί ένα σύγχρονο γνώρισμα της ψηφιακής κοινωνίας. Το έγκλημα και οι παραβατικές συμπεριφορές που διαπράττονται μέσω του διαδικτύου υπόκεινται σε άλλα χαρακτηριστικά από αυτά του παραδοσιακού εγκλήματος. Το διαδικτυακό έγκλημα χαρακτηρίζεται από ευκολία στη διάπραξή του, από ταχύτητα, από ανωνυμία και μπορεί να διαπνέεται πολλές φορές και από διακρατικότατα. Αυτό δυσχεραίνει περισσότερο το ρόλο του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και διευκολύνει περισσότερο τους εν δυνάμει δράστες της διαδικτυακής εγκληματικότητας. Για αυτό και το ζήτημα της διαδικτυακής παραβατικότητας των ανηλίκων δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα, γιατί οι νέοι πλέον, όπως αναδείχτηκε, προσαρμόζονται εύκολα στην τεχνολογία και αποκτούν πολύ πιο εύκολα τεχνολογικές δεξιότητες, που μπορούν να τις χρησιμοποιήσουν είτε για θεμιτό είτε για αθέμιτο σκοπό.

Επομένως, κρίθηκε σκόπιμο να αναδειχτούν αυτές οι διαδικτυακές παραβατικές συμπεριφορές των ανηλίκων, όπου όπως φάνηκε μέσα από την βιβλιογραφική έρευνα, ο διαδικτυακός εκφοβισμός καταλαμβάνει την πρώτη θέση ανάμεσα στις παραβατικές

συμπεριφορές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στη προσπάθεια αυτή, έγινε και μια εκτενής βιβλιογραφική έρευνα για να δοθούν απαντήσεις γύρω από το εάν, οι κλασικές παραδοσιακές κοινωνιολογικές θεωρίες για την αιτιολόγηση των νεανικής παραβατικότητας μπορούν να επεξηγήσουν και τη διαδικτυακή παραβατικότητα των νέων. Αναδείχτηκε λοιπόν, ότι οι κυριότερες παραδοσιακές θεωρήσεις που είναι σε θέση να δώσουν μια απάντηση για τη διαδικτυακή παραβατικότητα, είναι οι θεωρίες της μάθησης, της ώθησης και του ελέγχου σε συνδυασμό με πιο σύγχρονες θεωρίες, που έχουν τις ρίζες τους στις παραπάνω θεωρίες.

Από την άλλη, διαπιστώθηκε ότι ακόμα και εάν, η αιτία που οδηγείται ο νέος στη διαδικτυακή συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα, μάθησης, ώθησης ή χαμηλής αυτοσυγκράτησης και χαμηλού αυτοελέγχου, αυτό που παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην ομαλή κοινωνικοποίηση του νέου, είναι οι κοινωνικοί παράγοντες που αφορούν κυρίως το οικογενειακό περιβάλλον, την παρέα συνομηλίκων και το σχολείο, όπου αναδείχτηκε ότι, ανοσοποιούν το νέο και λειτουργούν ως προληπτικός μηχανισμός απέναντι στο έγκλημα. Εκεί είναι που πρέπει να δοθεί η μεγαλύτερη σημασία και από τις τρεις αυτές πτυχές που περιβάλλουν τον ανήλικο. Οι γονείς πρέπει να είναι δεμένοι με το παιδί τους και με υπομονή να στέκονται δίπλα στα προβλήματα του παιδιού τους, χωρίς να χρειάζεται το ίδιο να βρει «παρηγοριά» σε παρέες παραβατικών συνομηλίκων ή στο έγκλημα. Αρωγός σε αυτή τη προσπάθεια φυσικά θα πρέπει να είναι και το σχολείο, το οποίο λόγω του κοινωνικοποιητικού ρόλου που έχει στη ζωή του νέου, θα πρέπει να εκσυγχρονισθεί και το διδακτικό προσωπικό να είναι ενήμερο για τους κινδύνους των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και να εκπαιδεύει τους νέους αλλά και να στέκεται δίπλα τους, σε περίπτωση που το χρειαστούν.

Τέλος, έγινε και η αναφορά στη δράση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου απέναντι στη νεανική παραβατικότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, γιατί όταν έχει αποτύχει ο προληπτικός χαρακτήρας των παραπάνω κοινωνικών παραγόντων, αυτός που αναλαμβάνει είναι το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης και οι φορείς που συνεργάζεται, ώστε να περιορισθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η διαδικτυακή παραβατικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Allen J., «Μεταβιομηχανισμός και Μεταφορντισμός», στο Hall S., Held D., McGrew A., *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός.*, δ' έκδ., Σαββάλας, Αθήνα, 2003, σ.σ. 249-323

Αρκουλή Κ. Γ., *Προστασία προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010

Ατσαλάκη Α., «Μεταξύ ψυχικού και κοινωνικού: Σκέψεις για ορισμένες πιθανές χρήσεις και καταχρήσεις του δυνητικού χώρου του διαδικτύου», στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., *Κοινωνία του Κυβερνοχώρου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 189-226

Βρύζας Κ., Τσιτουρίδου Μ., *Νέοι και τεχνολογίες της επικοινωνίας*, Gutenberg, Αθήνα, 2014

Γέροντας Α., *Η προστασία του πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων*, Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

Γόγαλης Κ., «Φίλος και φίλοι στο Facebook: Έρευνα στα κοινωνικά δίκτυα και μεθοδολογικές προκλήσεις» στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., *Κοινωνία του Κυβερνοχώρου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 491-523

Δεληγιάννης Γ., *Η κοινωνία της πληροφορίας και ο ρόλος των διαδραστικών πολυμέσων*, β' έκδ., Faggoto books, Αθήνα, 2010

Διεθνής Σύμβαση Δικαιωμάτων του Παιδιού, «44/25 Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών» 1989, URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4bcbf83a2>

Διεύθυνση Δίωξης ηλεκτρονικού εγκλήματος, URL: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=8194&fbclid=IwAR2Wa5GaPkgsRHwaQocuk2ZdxIqh5n1gaQbWE0XLrHzbnVngeJm9cj_3QEw

Ζαραφονίτου Χ., *Εμπειρική Εγκληματολογία*, β' εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004

«Ηλεκτρονικό έγκλημα», Μάρτιος, 2014, URL: https://www.lawspot.gr/nomikes-pliροφοries/voithitika-kemena/ilektroniko-egklima?fbclid=IwAR1vV15iqPRofEQz6_uKKiplkQa6TXh_y3UIrMT1gEUSMNM-D-Y-x4Y3s0Qk

Καϊάφα- Γκμπάντι Μ., «Διαδικτυακές προσβολές της ανηλικότητας», ΠoinXp. Μάρτιος 2012, σ.σ. 161-172

Καρδάρια Α., *Νέοι παγιδευμένοι στα παιχνίδια της βίας. Εγκλήματα με δράστες και θύματα νέους*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2021

Κορωναίου Σ., Τσικόπουλος Κ. Μ. Ν., *Η Επίδραση των Social Media και του Internet στο Digital Marketing*, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά, Πειραιάς, 2016

Κουράκης Ν., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, β' εκδ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2012

Κουράκης Ν., «Ο Εθισμός στο Διαδίκτυο» στο Κουμούλα Α., Σκλάβου Κ. *Εξαρτήσεις στην Εφηβεία. Οι κίνδυνοι, η πρόληψη και η αντιμετώπιση τους* Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιών και εφήβων του Γενικού Νοσοκομείου Αττικής, ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ-ΑΜΑΛΙΑ ΦΛΕΜΙΝΓΚ Ν.Π.Δ.Δ, Αθήνα, 2013

Κουράκης Ν., *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων: Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση*, β' εκδ., Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2013

Κωνσταντοπούλου Χ., *Θέματα Μεταμοντέρνας Επικοινωνίας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1995

Λάζος Γ., *Πληροφορική & έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001

Λαμπροπούλου Ε., *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995

Μανούσου Ε., & Χαρτοφύλακα Τ., «Κοινωνικά δίκτυα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην εξ αποστάσεως τριτοβάθμια εκπαίδευση», *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία*, Απρίλιος 2011, σ.σ. 497-510

Μανωλεδάκης Ι., *Το έννομο αγαθό : ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα, 1998

Μάρκος Δ., «Προστασία των σύγχρονων καταναλωτών από μορφές ηλεκτρονικής εγκληματικότητας στη ψηφιακή εποχή», στα *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2012, σ.σ. 161-164

Μοσκόβης Β., *Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*. Ι–ΙΙ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993

Νόμος 4624/2019 - ΦΕΚ 137/Α/29-8-2019

Νταφούλης Β., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο (I.A.D.) Παρεμβάσεις σε εφήβους -γονείς» στα *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 35-36

«**Οδηγία 2013/40/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της 12ης Αυγούστου 2013 για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιου 2005/222/ΔΕΥ του Συμβουλίου».

Παυλόπουλος Π., *Από την βιομηχανική επανάσταση στην τεχνολογική*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2019

Πόλο Ε., Μάνου Σ. Π., *Ανθρώπινες σχέσεις και Διαδίκτυο*, bookstars, Αθήνα, 2016

Robins K., Webster F., *Η εποχή του Τεχνοπολιτισμού. Από την κοινωνία της πληροφορίας στην εικονική ζωή*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002

Ρουμελιώτου Μ., «Μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Η σύγχρονη συμμετοχική δημοκρατία των νέων τεχνολογιών», Ιούνιος 2012, URL: <https://www.academia.edu>

SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2018-2019 σε 14.000 μαθητές για τις συνήθειες και τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/press-newsletter/researchresults/>

SaferInternet4Kids, «Αποτελέσματα έρευνας 2019-2020 για διαδικτυακές συνήθειες παιδιών, επηρεασμό από κοινωνικά δίκτυα και online gaming», URL: <https://saferinternet4kids.gr/nea/apotelesmata-ereynas-19-20/>

SaferInternet4Kids, «Εθισμός στο διαδίκτυο», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/ethismos-ef/>

SaferInternet4Kids, «Οι κανόνες της κοινότητας του Instagram», URL: <https://saferinternet4kids.gr/social-media-safety/instagram/>

SaferInternet4Kids, «Όλα για το Sexting», URL: <https://saferinternet4kids.gr/nea/%CF%8C%CE%BB%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-sexting/>

SaferInternet4Kids, «Ποιοι είμαστε», URL: <https://saferinternet4kids.gr/poioieimaste/>

SaferInternet4Kids, «Cyberbullying – Διαδικτυακός Εκφοβισμός», URL: <https://saferinternet4kids.gr/hot-topics-ef/cyberbullying-ef/>

SaferInternet4Kids, «Instagram, Όλα όσα πρέπει να γνωρίζω», URL: <https://saferinternet4kids.gr/wp-content/uploads/2018/04/instagrampp.pdf>

SaferInternet4Kids, «TikTok », URL: <https://saferinternet4kids.gr/social-media-safety/tiktok-2/>

Schmidt E, Cohen J., *Η Νέα Ψηφιακή εποχή. Οι επιπτώσεις στα έθνη, την επιχειρηματικότητα και την ζωή μας*, Διάυλος, Αθήνα, 2014

Σιώμος Κ., «Διαταραχή Εθισμού στο Διαδίκτυο: Νεότερα Ελληνικά και Διεθνή Δεδομένα» στα *Πρακτικά του 1ου Συνέδριου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2012, σ.σ. 30-34

Σιώμος Κ., «Προσεγγίζοντας τη διαταραχή εθισμού στο διαδίκτυο», στο Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., *Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες διαδικτυακές συμπεριφορές υψηλού κινδύνου*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 37-110

Σπινέλλη Κ. Α., *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, γ' εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014

Σπινέλλη Κ., «Παραβατικότητα Ανηλίκων», στο Κουράκης Ν. Ε. , Κρανιδιώτη Μ. Π., Σπινέλλη Κ. Δ. , *Λεξικό Εγκληματολογίας*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2018, σ.σ. 848-853

Σπυρόπουλος Φ., «Digital και cyber bullying και αθέμιτη χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριών ως το “bullying του μέλλοντος”. Γνώση και πρόληψη», στα *Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2013, σ.σ. 62-71

Συκιώτου Α. Π., *Το διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009

Σφακιανάκης Ε., Γαλάνη Ο., Κώνστα Α., «Εθισμός: Μύθος και πραγματικότητα», στα *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη με την συνεργασία του Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθηνά, 2012, σ.σ. 17-19

Σφακιανάκης Ε., «Το Διαδίκτυο είναι μέλλον», *Η ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο είναι υπόθεση όλων μας*, 1ο Συνέδριο για την ασφαλή πλοήγηση στο Διαδίκτυο, 2012, σ.σ. 63-64

Tapscott D., *Η ψηφιακή οικονομία, υποσχέσεις και κίνδυνοι στην εποχή της διαδικτυακής ευφυΐας*, εκδ. LeaderBooks, Αθήνα, 2000

Tapscott D., Ψηφιακή Γενιά, Κέρκυρα-AE-Economia Publishing, Αθήνα, 2009

Τόλιος Γ., *Ψηφιακή Εποχή. Οι αλλαγές σε οικονομία, κοινωνία, πολιτική*. Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2021

Τσιρώνης Χ. Ν., «Μαζί αλλά μόνοι: Η κοινωνικότητα και οι κοινωνικοί δεσμοί στο διαδίκτυο κατά τον Zygmunt Bauman», στο Σπυριδάκης Μ., Κουτσούκου Η., Μαρινοπούλου Α., *Κοινωνία του Κυβερνοχώρου*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σ.σ. 341-364

Φισούν Β., «Διαδικτυακός εκφοβισμός, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου» στα *Πρακτικά του 2ου Συνεδρίου για την Ασφαλή Πλοήγηση στο Διαδίκτυο*, υπό την αιγίδα της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2013, σ.σ. 87-90

Φισούν Β., Φλώρος Γ., «Cyberbullying», στο Σφακιανάκης Ε., Σιώμος Κ., Φλώρος Γ., *Εθισμός στο διαδίκτυο και άλλες διαδικτυακές συμπεριφορές υψηλού κινδύνου*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 181-207

Χάιδου Α., *Εγκληματικότητα Ανηλίκων. Αιτιολογικές προσεγγίσεις, πρόληψη και κοινωνικός έλεγχος*, γ' εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2021

Χάιδου Α., *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990

Χάιδου Α., *Θετικιστική Εγκληματολογία. Αιτιολογικές προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*, γ' εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020

Ξενόγλωσση

Backe, E. L., Lilleston, P., & McCleary-Sills, J. «Networked individuals, gendered violence: a literature review of Cyberviolence». *Violence and gender*, (3), 2018, σ.σ. 1-12

Bae Sung-Man, «The influence of strain factors, social control factors, self-control and computer use on adolescent cyber delinquency: Korean National Panel Study», στο *Children and Youth Services Review. An international multidisciplinary review of the welfare of young people*, (78), Elsevier, July 2017, σ.σ. 74-80

Boursier, V., Gioia, F., & Griffiths, M. D., «Do selfie-expectancies and social appearance anxiety predict adolescents' problematic social media use? » *Computers in Human Behavior*, (110), September 2020, σ.σ. 1-8

Boyd. D. M. & Ellison N. B., «Social network sites: Definition history and scholarship», *Journal of Computer-Mediated Communication*, (13), October 2007, σ.σ. 210-230

Brewer R., Fox S., Miller C., «Applying the Techniques of Neutralization to the Study of Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 546-565

Bytiak Y. P., Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalynovskyi Y., Finin H. I., «Cyberspace and virtual reality as characteristics of the information society», στο Homenaje María José Aguilar Idáñez *Revista Inclusiones*, (8), Diciembre 2020

Cecconi A., *Research Paper on Social Networking*, Nova Southeastern University, Florida, 2007

Chalfen R., « ‘It's only a picture’: sexting, ‘smutty’ snapshots, and felony charges» στο *Visual Studies*, Routledge, (24), November 2009, σ.σ. 257-268

Cormode G., & Krishnamurthy B., «Key differences between web 1.0 and web 2.0.», *First Monday*, (13), June 2008

«Cyberbullying Among Young People», Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs-European Parliament's Committee on Civil Liberties July 2016, σ.32- 33. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf)

Englander, E. K., & McCoy, M., «Pressured sexting and revenge porn in a sample of Massachusetts adolescents». *International Journal of Technoethics (IJT)*, (2), July-December 2017, σ.σ. 16-25

Europol, «How COVID-19-related crime infected Europe during 2020», November 2020

Focus Bari « The “puzzle” of Social Media» 27/9/2019, URL: https://www.focusbari.gr/images/presentations/INFOCOM_SOCIAL_MEDIA_WORLD-2019.pdf

Gil-Llario, M. D., Morell-Mengual, V., Giménez García, C., & Ballester-Arnal, R., « The Phenomenon of Sexting among Spanish Teenagers: Prevalence, Attitudes, Motivations and Explanatory Variables», στο *Anales De Psicología/Annals of Psychology*, (36) May 2020, σ.σ. 210-219

Hay C., Ray K., «General Strain Theory and Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 582-600

Higgins G. E., Nicholson J., «The General Theory of Crime», στο Holt T. J., Bossler A. M., *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 566-581

Holt T. J., Bossler A. M., May D.C., «Low Self-Control, Deviant Peer Associations, and Juvenile Cyberdeviance», στο *American Journal of Criminal Justice*, (37), Springer, June 2011, σ.σ. 378-395

Jeong Ah Yoo, «What shapes cyber delinquency in adolescents?: A holistic and comparative analysis of cyber and traditional offline delinquencies» στο *Children and Youth Services Review. An international multidisciplinary review of the welfare of young people*, (136), Elsevier, May 2022, σ.σ. 1-9

Kuss D. J. & Griffiths M. D., «Addiction to social networks on the Internet: A literature review of empirical research», *International Journal of Environment and Public Health*, (8), September 2011, σ.σ. 3528–3552

Mayfield A., *What is social media?* Icrossing, 2008, URL:
http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf

Navarro J. N., Marcum C. D., «Deviant Instruction: The Applicability of Social Learning Theory to Understanding Cybercrime», στο Holt T. J., Bossler A. M., *The Palgrave Handbook of International Cybercrime and Cyberdeviance*, Palgrave Macmillan Cham, Springer Nature Switzerland, Cham, 2020, σ.σ. 527-545

Safeline, «Revenge Porn. What it means for the victim and the offender» URL:
<https://safeline.org.uk/be-informed/information-resources/revenge-porn/>

Siemieniescka D., Skibinska M., «Stalking and Cyberstalking as a form of violence», *Society. Integration. Education, Proceedings of the International Scientific Conference*, (3), May 2019, σ.σ. 403-413

Status Brew, «100 Social Media Statistics For Marketers in 2022+ [Infographic]», 9/12/2021. URL: <https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/#most-popular-social-networks>

Susan W. Brenner, «Cybercrime _Jurisdiction», Springer Science & Business Media B.V, March 2007, σ.σ. 189-206

Turkle S., *The Second Self: Computers and the human Spirit, 20th Anniversary*, 2nd, The MIT Press, Cambridge, 2005

Verduyn P., Gugushvili N., Massar K., Täht K., & Kross E. «Social comparison on social networking sites», *Current Opinion in Psychology*, (36), December 2020, σ.σ. 32-37